

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

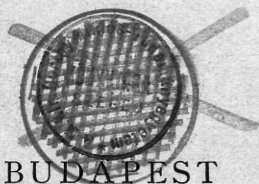
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HARMADIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1893.

KAZINCZY MEGYEI TISZTSÉGE.

Valamire való nemesi család fisarjadéka előtt a mult században jóformán csak a vármegyei és udvari hivatal, a katonai és papi pálya voltak nyitva. A vármegyét kivált minden tehetségesebb ifjú hazafias kötelességének tartotta szolgálni, ez levén a rendi alkotmány védelmének s fentartásának leghatalmasabb eszköze. Az aristokratikus társadalom meggyőződése a vármegyei tisztségeket első rangúakká tette. Ez volt az igazi »közpálya«, a hol a haza iránti kötelességet leróni, hírt és dicsőséget szerezni iparkodtak. A ki vármegyei szolgálatra lépett, egyszersmind a magyar alkotmány védelmére is közremunkált, a nemzetiségnek szinte egyetlen biztosítékát is erősítette, a szabadságnak szinte kizárólagos oltalmán is dolgozott, s polgári érdeme a szerint emelkedett, a mint a hivatal rangfokozatán előbbre jutott.

A vármegyei életben való kiváló szerep még a közszellem súlyedtsége s darabokra töredezettsége mellett is híressé tette annak viselőjét az egész nemzet előtt. Ezt a szerepet a műveltségnek s hazafi erényeknek fokmérőjeül tekintették és a régi dicsőség részeivé avatták azokat, a kik a megyei gyűlést vezetni tudták, egy-egy hazafias beszédet tartottak, vagy a kik huzamosb ideig, ha szinte minden feltünőbb siker nélkül is, szolgálták a megyét. A nemzeti élet egyedül a megyei gyűléseken nyilatkozhatván: természetesnek kell találnunk, hogy minden valamire való tehetség itt akart érvényesülni. A kiválasztottak sorába azok tartoztak, a kik a megyei életben érdemeket tudtak szerezni, a kik a nemesi kiváltságok védelmében bátor lelket s huzamos kitartást tanúsítottak.

Kazinczy Ferencz e szellemnek és felfogásnak egyik igazi képviselője egész életében, bár előtte a dicsőségnek más ideálja lebeg. Az öröklött, mondhatnók, faji meggyőződés keretét lassankint széttörni ügyekszik ez az ideál, de mintegy csak önmagára nézve. Másoknál mindig tekintetbe veszi, milyen szerepet vitt a megyén,

milyen szolgálatokat teljesített a közügy érdekében. Csak az írókat, a hivatásos írókat veszi ki e szempont alól. Az írói dicsőség, a közszellem alkotásán fáradozók jutalma, eleinte körülbelül egyenértékű nála a megyei szolgálat dicsőségével, később határozottan a legmagasb, a melyet valaki elérhet. A nemzetiség ereje s a világpolgáriás műveltség fénye eleinte egyenlő mértékben hódítja meg fogékony lelkét, sőt amaz határozottan előbb való s a kilenczvenes évek körüli buzgalmában és szilárd törekvésében talál kifejezést, hogy ellentétben álljon mindjárt pályája elején kora felfogásával. Később az általános emberi nagyság ideálja vezérli, midőn a nyomában támadt írók a nemzetiség erősb kifejtésén működnek s pályája végén még erősebb az ellentét közte és a megerősödött közszellem között, mint fölléptekor volt. Ez az ellentét azonban csak látszólagos. Voltaképen szoros kapcsolatban van Kazinczy összes tevékenységével, az ifjú lelkesülésével, vágyaival s törekvéseivel, a férfiú küzdelmeivel és sikereivel.

A család hagyományai, az elődök kiváló megyei szereplése, az anyai nagypapa csendes, zajtalan munkássága, de római erényei, az aristokratikus felfogású kor, a melynek levegőjében növekedett, letörülhetetlen bélyeget nyomtak lelkére. Az öreg Bossányi viselt dolgait, a melyek Biharmegye mult századi életével oly szorosán össze voltak forrva, már gyermekkorában tisztelettel hallá, s az özvegy Kazinczyné egész nevelési rendszere olyan volt, hogy abból fia, Ferencz, könnyen azt a meggyőződést merítheti vala, hogy egy elég vagyonos nemesi család tagja nem is igen próbálhat máshol szerencsét, mint a megyei szolgálatban. A gyermek-ifjú csodálattal tekinté a régiség bemohosúlt emlékeit s őseinek a megyében tett szolgálatairól korán hallván egyet-mást: önérzettel gondolt vissza az alkotmányért vívott harcokra, a melyekben a Kazinczy-család vagyonszerzői, ha nem is valami előkelő, de mindenesetre elég nevezetes szerepet vittek. Jóllehet azonban a megyei szolgálatot kora felfogása értelmében a legkimagaslóbb hazafias szolgálatnak tekinté: ő maga kevés hajlamot érzett iránta. De még később is abban látja valamely család előkelő voltát: vajjon az illető családból voltak-e legalább alispánok. Ismeretes, hogy Kölcseyt, mikor a jelen század első tizedében megismerteti barátaival, azt hozza föl családja érdeméül, hogy abból vice-ispánok is kerültek ki. Lónyai Gábor zempléni alispánt nem győzi dicsérni ennek ipa, az öreg Prónay László báró előtt, hogy milyen szépen

tudja vezetni a megyegyűlést s a megyei tisztviselőket milyen korlátok közé fogja. Elkeseredve látja fogságból kiszabadúlta után, midőn először jelenik meg Zemplénmegye gyűlésén, hogy »valamely gyermeki petulantia lepte el még a jobb főket is, mely annyira mégyen, hogy a légtiszteletes tárgyakat is tiszteletlenséggel, gyakorta pajkos csintalansággal traktálják.«¹ Ő a Teleki Sámuel bihari fő- és Péchy Imre alispán komoly vezetéséhez volt szokva, a melyben oly »majestást« látott, a milyennek sehol nem volt tanúja. Az ifjú Lónyait azért akarta megfigyelni a zempléni gyűlés vezetésében: »bír-e elég erővel a maga publikumával éreztetni, hogy *az a hely, a hol a közdolgok folytattatnak, oly szent, mint a templomok*«. ² Midőn Wesselényi Miklós báró Közép-Szolnok vármegyének administratorává neveztetik ki: napról-napra várja főispánná való kineveztetését. Nem szeretné, hogy a Wesselényi Ferencz nádor méltó utódja főispánság és excellentiás cím nélkül halna el. A Cserey Farkashoz írott leveleiben folyvást kérdezi: ki van-e már nevezve Wesselényi főispánnak. Munkái első kötetében a Wesselényi képe alá nagyon szeretné odatenni a főispáni címet. Nemcsak a fejedelem elismerését látná e méltóság megadásában Wesselényire nézve, de hazafiúi érdemeinek is koszorúját, azt híven, hogy ez érdemnek legfényesebb jutalma az a méltóság lehetne, a mely akkor a kitüntetésnek, mondhatni, legelső jeléül tekintetett.

Különösnek tűnhetik föl, hogy Kazinczy, jöllehet a vármegyei tisztséget oly fontos hazafiúi szolgálatnak tekinti egész életében, önmagára nézve mintegy kivételt tesz. Ő más téren kívánja tehetségeit érvényesíteni. Az irói dicsőség vágya sokkal csábítóbb színben jelenik meg előtte. Nem egy megyét, hanem az egész nemzetet akarja szolgálni. Szeretné a művelt nyugatot bejárni és tanulmányozni annak költői és műemlékeit, de az özvegy anya hallani sem akar ez ifjú ábrándnak tartott tervről. A nagyapa és atyai nagybátyjai (András és Péter) szintén azon vannak, hogy Kazinczy megyei szolgálatba lépjen. Ime már öcscsei, Dénes és László pályát választottak. Amaz bihari aljegyző, emez a gradiskai horvát-ezredben zászlótartó lőn. Végre Ferencz is engedett anyja és nagybátyja ösztönzéseinek és 1783. augusztusában Pestre jött

¹ Kazinczy F. levelezése III. k. 1893. 235. l.

² U. o.

azzal a czéllal, hogy Orczy Lőrincz báró abauji főispánnal magát megyei aljegyzővé tésse.¹ Pestről Torna-Örsre ment Kazinczy, de czélját el nem érte. Az öreg báró szívesen fogadta őt, olvasgatta vele verseit, visszaemlékezett a Bossányival való barátságára, de — valószínűleg belátván, hogy »kis barát«-jának nem valami különös vágya megyei szolgálatba lépni — azzal az ígérettel bocsátá el, hogy majd a tisztválasztó széken fogja kérelmét teljesíteni.

Az idő haladt s Kazinczy még mindig nem volt hivatalban. A következő esztendő azonban teljesíté az özvegy anya kívánságát. Egyszerre két vármegyében is kineveztetett Ferencz tiszteletbeli aljegyzővé: Abaujban és Zemplénben is. Figyelmet érdemlő, hogy ez utóbbiról Kazinczy csak úgy mellékesen emlékezik önéletrajzában, sőt élete vége felé, midőn Toldynak 1827-ben megírja önéletrajzát, zempléni aljegyzőségét nem is említi, csak az abaujit.²

1784 első felében újra fölkereste Kazinczy Orczy főispánt Miskolczon, kérve, hogy a tisztépítő szék alkalmával nevezze ki valóságos aljegyzőnek, addig is azonban anyja kívánsága az, hogy ő legalább tiszteletbeli vicenotarius lehessen. Orczy azonban e kérelmet most is elodázta, mi nem kis fájdalmat okozott Kazinczy-nénak, hogy épen legelső gyermekében »nem lelheti anyai örömeit«. Azonban csakhamar eljött az idő, hogy Kazinczy hivatalba léphetett.

Zámbory Antal zempléni aljegyző szembaja miatt lemondott hivataláról s Kazinczy András, a Ferencz nagybátyja, azonnal résen állt, hogy a megüresedett állást unokaöcscse foglalhassa el. Kieszközölte a megye alispánjánál, Szirmay Tamás Antalnál és a megyei rendeknél, hogy Zámbory helyébe Kazinczy Ferenczet kérjék kineveztetni gróf Pálffy Károly alkanczellártól és zempléni főispántól második aljegyzőnek. A megyei főjegyző, Szirmay Antal, azonban, jóllehet Kazinczy Andrásnak köszönhette a maga hivatalát is, nem pártolta a Kazinczy Ferencz ajánlatát. Ő a maga cancellistáját, Kapossy Mihályt és sógorát, Legenyei Pintér Istvánt hozta javaslatba. Csakhogy az alispán, a ki rokona volt Kazinczy-nak (az alispán atyja testvére volt Ferencz nagyanyjának, Kazinczy Dánielnének), midőn őt a rendeknek ajánlá, szinte biztosra vevén

¹ Pályám emlékezete. (Nemzeti Könyvtár, III. k.) 59. l.

² Kazinczy F. levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Pest, 1860. 59—63. l.

kineveztetését, már hivatalba is tévé, hogy addig is, míg a főispáni kinevezés megérkezik, már széket foglalt legyen. Öt napig tartott ez ideiglenes állapot.¹

Egyet ajánlani szokatlan lévén: a vármegye mind a három nevezett ifjút ajánlá a kinevezésre: Kazinczyt első, Pintért második s Kapossyt a harmadik helyen. A főjegyzőnek ily értelemben kell vala elkészítenie a főispánhoz küldendő fölterjesztést az augusztus 30-án tartott megyei gyűlés határozatából.

Szirmay Antal azonban most sem tagadhatta meg ismert jellemét. Önmagát tolni előtérbe s önhasznát tekinteni legfőbbnek és e közben kimutatni, hogy az ő véleménye irányadó a megyében: e rögzött szokástól sohasem tudott megválni. Talán félt az ifjú Kazinczy éles szemétől, mely a nem egyenes úton járók kicsavarodásait már ekkor is észrevette? Vagy a saját tudós hírnevét féltette egy sokat ígérő tehetség fejledezésétől? Mindenesetre a vakmerő akaratnak s az eszközök sikerre vezető, erőszakos felhasználásának nem utolsó formáját választotta, hogy az alispán és a megyegyűlés határozatát épen megfordítva terjeszse az alispán elé aláírás végett. A fölterjesztésben első helyen ajánlá Kapossy Mihályt, a ki »eddigi szolgálataiban nyilvánosan kitűntette magát«; a második helyre tévé sógorát, Pintér Istvánt, a kit gróf Sztáray Mihály támogatott s a harmadik helyre Kazinczy Ferenczet, a ki »ezen tisztség viselésére alkalmasnak tart a megye«.²

De mikép írassa alá a főjegyző ez önkényes fölterjesztést az alispánnal? A zavarosban halászni szerető főjegyző erre is megtalálta az alkalmas időt. Toldy Ferencz erre vonatkozólag azt mondja, hogy olyankor íratta alá Szirmay Antal a fölterjesztést az alispánnal, mikor »ez kártya és poharak közt alkalmatlan vala azt megtekinteni«.³ Nem tudjuk, honnan vette ez adatot Toldy. Kazinczy idézett jegyzeteiben csak annyit mond, hogy a fölterjesztést Szirmay Antal »olyankor vitte a bepecsétlés végett az első alispánhoz, midőn ennek azt megtekinteni lehetetlen volt«. Ebből az alispán másnemű elfoglaltságára is gondolhatunk: csak annyi tény, hogy az alispán látatlanul írta alá a fölterjesztést. A főispán az ajánlottak egyikét sem ismervén, valóságos második aljegyző-

¹ Kazinczy jegyzetei. Eredetiben Becske Bálint s.-a.-újhelyi pénzügyigazgató birtokában.

² A fölterjesztés Kazinczy másolatában.

³ Életrajzi emlék Kazinczy F. születésének százados ünnepére. 1859. 55. 1.

nek Kaposy Mihályt nevezte ki, Kazinczyt pedig tiszteletbeli aljegyzővé tette. Kazinczy ekkor már sárosmegyei táblabíró volt, a mivé gr. Batthyány Ferencz ugyanazon év aug. 9-én nevezte ki. Okt. 25-én pedig Orczy László abauji táblabíróvá tette. Az előbbire vonatkozólag írja Kazinczy önéletrajzában: »Úgy tetszett, akkor vevém fel a praetexta helyett a toga virilist.«¹

Megérkezvén a zempléni főispán kinevezése november 29-én: »álmélkodva« hallák a rendek a határozatot. Maga az alispán is elhült s kérdőre vonta a főjegyzőt, a ki csak ötlöt-hatolt, de indokolni a kinevezést nem tudta. »András bátyám pedig — írja Kazinczy — neki nemcsak tisztátlan lelkiismeretét, hanem háládatlanságát is szelíden szemére vetette, úgy, hogy Szirmay Antal sírásra fakadt s a bátyámat megkövette.« De a dolog abban maradt. A megyei rendek erőt vevének felindulásukon, nem akarták bolygatni a kérdést, mert különben az alispánt, Szirmay Tamás Antalt is vádolniok kell vala, hogy a fölterjesztést látatlanul írta alá. Ez volt oka annak, hogy kénytelen-kelletlen megnyugodtak a főispáni kinevezésben. »Szirmay Antal — jegyzi meg Kazinczy — soha sem gondolt a pirulással, csakhogy meglegyen, a mit óhajtott. Ezt bizonyítja a jó, de gyenge és csak néha jó embernek egész élete.«

Kazinczy tehát 1784. nov. 29-én felesküdütt zempléni tiszteletbeli aljegyzőnek s a következő beszéddel² köszönte meg a vármegye ajánlatát:

»Tekintetes Nemes Vármegye!

»Tekintetes Consiliarius s Ordinarius Viceispán Úr, Helytartó Igazgatónk!

»A legérzéketlenebb szívnek kellene kopogni mellyemben, ha ezt a szerencsét, mely által ezen Tek. N. Vármegyének tisztviselő tagjai közé iktattatom, nem a legindúlatosb örömmel fogadnám; ezen vármegyének, melynek táblája mellett szentelt fejedelmihez szinte az oltárig hív, kedves anyaföldünk eránt lángoló s érette akármely veszélyt, akármely gyötrelmet boldogságnak, édes örömmel tartó magyarokat, igaz, el nem fajúlt magyarokat tisztetek.

¹ L. Toldy id. m. 54. lap.

² Kazinczynek a vármegye aktáiról való másolata.

Milyen nagyoknak kell lenni örömmennek, milyen nagyoknak háládatosságomnak, midőn most nagykegyelmű főispánunk adományából ezt a dicsőséget reám is érzem kiterjedni. Köszönöm, szívesen köszönöm ezt ő Exc.-jának, s távollétében a legforróbb háladás áldozatját teszem le a Tek. N. Vármegye színe előtt, s mint hajdan Hannibal az oltár mellett: úgy esküszöm én a gr. Pálffy Károly képe s Zemplén vármegye előtt hazámnak s hazám megtartójának megszeghetetlen, örökös, vért ontani kész hűséget: de köszönöm ezt magának a Tek. N. Vármegyének; *noha azt a széket, melyet nekem nyújtani akart, és a melyben parancsolatjára öt nap alatt ültem is, csillagzatim visszás forgása miatt el nem nyerhettem*; köszönöm különösen a Tek. Úrnak, s csókolom azokat az atyai kezeket, melyek előmenetelemnek első talpkövév hatásosan megvetették.

»Most tehát széket foglalok tollat-viselő társaim között s ajánlom magamat a Tek. N. Vármegyének mint fia, mint érdemtelen, méltatlan, gyenge, de hív tagja. Méltóztassék engemet vezéreni, oktatni, tanítani; egyszóval: légyen azon kegyességgel atyám, a melylyel én magamat fiának nevezni kevélykedve bátorodom.«

E beszéd nemcsak azért érdekes, mert egyetlen a Kazinczy megyei beszédei között, mely teljes épségben fenmaradt, hanem azért is, mert egészen kifejezi azt a felfogást, a melynek alapját a Kazinczy családi hagyományai s nevelése vetették meg. De nem kevésbé fontos a későbbi öntudatos íróitélete is, a melyet az ifjú szárnypróbálgatására mond.

Kazinczy beszéde végeztével Szirmay újra sírásra fakadt: »Ecce quomodo sugillor«! kiálta kínos helyzetében, midőn a rendek fejszéválva tekintettek az alattomos főjegyzőre s elcsudálkoztak a Kazinczy nyíltságán.

»Mínthogy ez a gyermeki tűzzel írt és mondott rígmus — jegyzi meg Kazinczy 1821-ben, midőn Zemplénmegye levéltárát rendezi s ott az akták közt reá akad e beszédre — és az a láng, mely ebből itt, oly minden helyén kívül, kicsapongott, nagy kedvességgel vala fogadva, holott azt érdemlette inkább, hogy az okosabbak fejet csóváljanak s megintsenek, hogy ezután, a mit annyi halló előtt mondani akarok, dolgozzam ki jobban: Szirmay elkérte papirosomat s az akták közé vitte be, hol azt most (1821), véletlenül lelem s képzelhetetlen pirúlgatások közt olvasom. Ha szabad volna, kivetném azt innen; de hadd álljon hát, s a ki

olvassa, emlékezzék, hogy az írást minden kéz firkálással, a járást minden láb bugdosásokkal kezdette.«¹

De bármily háladatosnak mutatta is magát Kazinczy a kinevezésért: önérzete nem tudott abban megnyugodni. Hogy ő már öt napig vitte a második aljegyzői tollat: ebből az özvegy Kazinczyné s az ifjú nagybátyjai is bizton remélték valóságos aljegyzővé tételét, mire a beszédben is tett célzást, kissé homályos szavakkal ugyan, de elég érthetően. »Annál keservesebb vala osztán — jegyzi meg Kazinczy — mind magamnak, mind az anyámnak és bátyámnak, hogy az elsőséget egy, minden érdem és minden fény nélkül való embernek, kinek az esküdttség is véletlen szerencse volt volna, kelle engednem«. Kaposyra kegyetlen ítéletet mond később is, mert ok nélküli mellőztetését nem tudta feledni. »Mit nyere Zemplén vármegye Kaposyban — írja Kazinczy 1821-ben, idézett jegyzeteiben — megmutatta az idő. Az egész közönség tudja, hogy ez az undok lelkiismeretű ember hivatalát ki nem fogyható imposturák alatt viselte, s azzal vádolja, hogy együtt regisztrálván a vármegye archivuma leveleit a fő-notariussal, sok írásokat ellopott, elsikkasztott.«

Ily körülmények közt nincs mit csudálnunk, hogy a Kazinczy zempléni aljegyzősége nem sokára megszűnt. Mindössze két jegyzőkönyvet vezetett, legalább a vármegye levéltárában csak ennyiről van adat: az 1785. jan. 24. és 29-kén tartott gyűlés jegyzőkönyvét. Fölötte érdekes, hogy e hivataláról való lemondását önéletrajzi jegyzeteiben majdnem mindig ugyanazon szavakkal mondja el Kazinczy. Egy helyen így ír: »Látván, hogy belépésem Zemplénben összeütődésbe hozott másokkal, Ujhelyben is felesküvém ugyan, de magamat Zemplénből egészen elvontam.«² Máshol pedig ezeket írja: »Nem sokáig viseltem ezt a szolgálatot. Nem bizhatván Szirmay Antalhoz s rettegván, hogy a néha rútat tenni is igen kész ember alkalmat keres megbuktatni, Abaujban is honorarius notariusnak lévén denominálva, innen magamat mintegy lopva vontam ki.«³

Ez utóbbi megjegyzése egészen világos. Szirmay Antal cselészövényeitől félt s ezért nem viselte tovább hivatalát. Ez ember

¹ Id. jegyzetei.

² Pályám emlékezete. 67. l.

³ Főntebb id. jegyzetei.

ingatag jellemében¹ nem tudott bízni, de viszont szembe sem akart szállni vele, tudván, hogy az alattomosság gonosz eszközeitől sohasem lehet biztos az ember, ha elég bátorsága volt megtámadni azokat. De az időt sehol sem jegyzi föl Kazinczy. Ez a »lopva kivonás« tehát egész pontosan meg nem határozható. Hanem annyi bizonyos, hogy pár hónapnál tovább nem volt zempléni aljegyző. És ez alatt is megpróbált más hivatalt vállalni, mivel önérzete a kinevezésnél szenvedett mellőztetést nem tűrhette. Már 1785. januárjában a megyei levéltárnokság megnyerésén fáradozott. A vármegye ajánlotta is őt a főispánnak e hivatalra, úgy látszik, még ugyanabban a hónapban. Öcsöce, László, jan. 20-diki levelében írja neki, hogy »ha a zemplénavármegyei archivariusságot megkapod, mindjárt tudósíts.«² Ekkor tehát már meg volt téve a fölterjesztés. Eredménye azonban nem lett. S Kazinczy csak ekkor vonult vissza végkép a zemplémmegyei szolgálattól és költözött Kassára, hogy Abaujmegye tiszteletbeli aljegyzői hivatalát elfoglalja.

Míg ugyanis a zempléni aljegyzőség dolga függőben volt az alatt Orczy Lőrincz teljesíté főntebb említett ígérété, legalább részben, mert a rendes választások alkalmával, 1784. okt. 13-án³ kinevezé őt Abaujmegye tiszteletbeli aljegyzőjének.

Mikor foglalta el ezt a hivatalát: nem tudjuk pontosan. Annyi bizonyos, hogy 1785. márcziusában már elfoglalta azt. Kazinczy László ugyanis ez évi ápr. 5-kén kelt levelét így végzi: »Boldog successust kívánok az abauji notarius úrnak.«⁴ Több mint másfél évig viselte e tisztséget, egész addig, míg iskolafelügyelővé nem lőn.

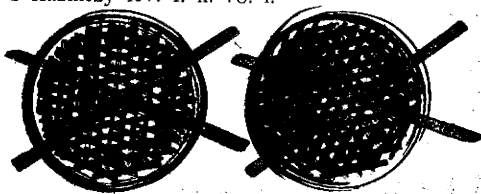
Vajjon mi az oka, hogy Kazinczy, jóllehet kedvetlen körülmények között kapta zempléni hivatalát, mégis inkább akart

¹ Kazinczy több alkalommal írt Szirmay Antalról, de hogy ő miatta kellett volna odahagynia zempléni hivatalát, épen csak az idézett helyen mondja. Inगतag jelleméről azonban fontos nyilatkozatokat tesz ama bírálóban, a melyet Szirmaynak a »Jacobinorum Hungaricorum historia« című munkájára írt. Ebben írja Kazinczy e jellemző sorokat: »Édes uram öcsém, monda nekem, Pesten sétálván együtt 1793-ban, meum principium fuit semper servare cum fortioribus. Rossz, mondám neki, ha valaki az igazság mellett nem akar fogni, fogjon cum infirmioribus. Úgy nem sokra megy az ember — felelte Szirmay — s én nem vagyok Krisztus, hogy magamat másért megfeszíttessen.«

² Kazinczy lev. 1890. 69. l.

³ Toldy id. műve. 55. l. s. Kazinczy lev. I. k. 78. l.

⁴ ld. helyen. 73. l.

Ujhelyben szolgálni, mint Kassán, holott itt a főispán is ismerte őt? Anyja és testvérei Szulyovszky László leányával akarták őt itt összeházasítani, a mitől Kazinczy állandóan vonakodott. A házasságból semmi sem lett, a hivatalos teendőket azonban sokkal jobb kedvvel végzé itt Kazinczy, mint Ujhelyben. A megye ekkori alispánjai Kelcz Antal és Zombory Zsigmond, főjegyzője Kóji Comáromy György, aljegyző társai pedig Kende János és Tiszta Ferencz valának. Kazinczy ez új hivataalkörben rendkívül sok hasznát vette a német nyelv tudásának. Kende nem sokára elhagyván a megyei szolgálatot, Tiszta Ferencz mellett Kazinczy társa valami Láczy nevezetű lón, a kik azonban szívesen mellőzték a dolgot, ha lehetett. Így a főjegyzőre és Kazinczyra szorult az egész munka, de ez utóbbi kedvvel dolgozott. 1785. novemberétől kezdve azonban még inkább meggyűlt a baja a fiatal aljegyzőnek. II. József mult évi (jun. 11.) rendelete értelmében ugyanis a hivatalos nyelv inentől fogva a német lón: a megyei tisztviselők pedig nem tudtak németül. Kelcz és Comáromy épen nem, Tiszta pedig nem oly mértékben, hogy fogalmazhatott volna. Így Kazinczy volt a megye igazi tollvivője. Ő fordította le az érkezett rendeleteket s fogalmazta a küldött actákat németül és latinul. »De én — írja Kazinczy — hozzá valék szokva a munkához s az nekem öröm volt. Mind a mellett, hogy el valék terhelve dolgokkal, szebb formát adék a megye levéltárának, hol a levelek ki nem hajtva állának fiókjaikban s a nélkül, hogy az nekem parancsoltatott volna.«¹

Az új kormányrendszer törvénytelenége azonban mélyen megrendítette a nemességet. A megye eszközévé levén e törvénytelenységnek: lassankint népszerűtlenné kezdett válni a megyei szolgálat, s Kazinczy is érezni kezdé, hogy hivatalának alapja megrendült. Az a felfogás, a melylyel szolgálatba lépett, anachronismussá változott. Többé nem az alkotmány védője volt a megye, hanem romlásának eszköze. Szinte bizonyosra vehető, hogy Orczy Lőrincz nem csupán hajlott kora miatt vonult vissza a közpályától, hanem főleg, mivel a II. József áldástalan reformjainak végrehajtásában nem akart a kormánynak segédeszköze lenni. Ő nem tudott megbarátkozni az új viszonyokkal s legkivált a német nyelv volt száalka a szemében. A főispán húsz évi szolgálatának

¹ Pályám eml. 69. 1.

kétségtelenül sok emléke maradt a megyében, s ez emlékek mintegy megihlették a fogékony keblű, fiatal Kazinczyt, a ki előtt Orczynak írói hírneve és munkássága közről ismeretes volt. Most a sivárodó közélet mintegy utalta Kazinczyt már előbb megkezdett írói munkásságára s hogy úgy szólván kikérje azok tanácsát, a kiknek tekintélye oly sokat ért előtte. Ő még úgy képzelte, hogy Orczy Lőrincz a megye szellemi vezetője s mintegy kapcsolatot akart a megye és a volt főispán között alkotni. Sorai fölvidámították Orczyt, bár nyugodt lemondásába belerezgett egy bánatos hang is. »Nem csuda — írja Orczy — ha mind az öreg, mind az ifjabb kormányosokról elfeledkezett azon vidék, hol húsz esztendeig dolgoztunk sokak, mindenek boldogításán. Ez ám az emberek sorsa. Társak, barátok, vérek elfeledkeznek rólunk. Ezen kis jó barát, kinek írok, első az abaujvármegyei elhagyott társaim között, ki írásával megbecsült«. Aztán némi szelíd gúnynyal kérdi: »Vajjon a teuto nyelvén tudnak-e torzsalkodni? Csak elhiszem, csendesek most a gyűlések!«¹

Kazinczy mind inkább veszteni kezdé az alapot lábai alól. Nem a sok munka volt terhére, hanem az a tudat, hogy a megyei szolgálat lassankint hazafiatlanságnak bélyegeztetett. E mellett titkos árulók zavarták a felsőmagyarországi megyék tisztviselőinek nyugalját. Úgy látszik, már régebben leselkedtek a hazafiasabb tisztviselőkre, a kiknek minden tetteből szerettek volna kormányellenes eszközt kovácsolni. Ezekre czéloz Orczy, midőn 1786. nov. 1-jén Kazinczynak írt levelében ezeket mondja: »Szánom valóban a felföldet, hogy ama veszett farkas (Zeleznik), ki már sok jó embert megmárt, ismét előjött, és a mi rosszabb, egy vad bikát (Palásthy Ignác) fogadott társaságában. E két állat valóban nagy pusztulást tehet a juhnyájban, főképen, ha a pásztor félénk és szunyáta. Leskődött az egyik én utánam is, de az ország útján nem mert reám ütni, tudván, töltött fegyverrel járok, a hol veszedelem vagyon.«² Orczy megdöbbenő képet rajzol ez alattomos emberekről, a kik miatt sokan mennek önkéntes száműzetésbe. »A mint látom — írja Orczy — e tévelygő tigris tejen nevelt oroszán kölykök most a kormányon ülő nagyok ellen agyarkodnak: kullognak s lest hánynak, mint ejthessék törbe prédájokat;

¹ Kazinczy lev. I. k. 79. 1.

² U. o. 115. 1.

fenik fogukat azok ellen, kiknek hatalom a kezekben, s mivel tüzet hintettek hamu alá, valóban vigyázva lépjenek a tisztviselők; tör, hurok, lépesvessző, farkasverem között járván, argos-szemű légyen, ki a veszedelmet elkerülheti.«¹ Nagyon igaz, mint Orczy írja, a poéta mondása:

Nagy erős tölgyfákat döntöget forgó szél,
De attúl hajló fűz és gyenge nád nem fél.

Vegyük most ehhez Kazinczy kínzó tudatát, hogy a megye kivetkőzik lassankint régi, alkotmány támogató mivoltából: érthetjük, hogy a megyei hivatal ónsúlylyal kezdett reá nehezedni. Azért mondá később a Toldyhoz írt önéletrajzban, hogy »nem szerette a politikai dolgok ekkori folyamatját«.

Ehhez járult azonban ama kiválóan fontos körülmény, hogy gr. Török Lajos, a kassai főigazgató, nem szűnt meg Kazinczyt ösztönözni: lépjen a tanügyi pályára, a hol az ő ajánlatára azonnal iskolafelügyelőnek nevezi ki a császár. Kazinczynak eleinte nem könnyű volt a választás. A megyében mindenki szerette és marasztotta. Kelcz, az abauji alispán, a saját érdekében minden követ megmozdított, hogy Kazinczyt maradásra bírja. Elmondá, hogy ha Kazinczy távozik mellőle, neki is buknia kell, mert másban nincs bizalma. Kazinczy német fogalmazványait nem értve is alá meri írni, de mással azt senkivel nem teheti, s biztatta, hogy mivel a fő- és első aljegyző az eperjesi táblához mennek át, Tiszta pedig nem tud németül, Kazinczy nem sokára főjegyző lesz.² Kazinczy azonban határozott. Folyamodványát beadta az iskolafelügyelőségre s várta annak elintézését. Ez még 1785. végén lehetett, de a dolog tovább húzódott, mint gondolta. Ez alatt Kelcz folyvást azon dolgozott, hogy Kazinczyt maradásra bírja, s Kazinczy hálával levén főnöke iránt, mély szánalommal gondolt arra a következményre, hogy Kelcznek is ott kell hagynia ő miatta a megyét.

Másfelül azonban Vay József, a szabolcsi alispán, is szemet vetett Kazinczyra. Ő is szerette volna maga mellé Kazinczyt főjegyzőnek, s kivitte a megyénél, hogy hétszáz forint legyen a fizetése, rangban pedig a helyettes alispán után következzenek. »Ha

¹ U. o. 115, 116. l.

² Pályám eml. 71, 268. l.

tetszik ez a statio kedves öcsém uramnak — írja Vay 1786. okt. 25-kén kelt levelében — én úgy tartom, hasznosabb s előmenetesebb lesz — — prospectus is nagyobb lesz ad altiora.«¹

Kazinczy a válaszüton volt. Bármily szánalmat érzett is Kelcz iránt: a Vay József hívása mintha megbánatta volna vele lépését. Aztán a magasbra emelkedhetés kilátása is csábította. De a lépés már meg volt téve s a Török Lajos barátsága még a Vayénál is előbbre való levén: azzal indokolta a megyei szolgálattól leendő megválását, hogy folyamodványát most már vissza nem veheti Swiententől és Pászthorytól. Kelcz kieszközölte, hogy Szentiványi Ferencz, a kassai királyi biztos, már ki is nevezte Kazinczyt abauji főjegyzőnek, viszont Teleki Sámuel, bihari kir. biztos megígérte, hogy rövid idő alatt szabolcsi főjegyzőnek nevezi ki. De Kazinczy a megyei szolgálatot, mint láttuk, önmagára nézve elviselhetetlennek tartá, főleg most, midőn az a gondolat mind erős gyökeret vert elméjében, hogy a tanügyi pályán »eszköz lehet egy szebb kornak felhozásában, hogy itt a hon fiainak nevelésükre fog hathatni s vallásbeli különbség nélkül«. Aztán hatásköre tíz vármegyére s a Jász- és Kis-Kún kerületekre terjed.²

A politikai állapotok változására nem mutatkozott semmi remény, a rendszer állandónak ígérkezett. Új hivatalát azért kereste tehát egyrészt, hogy — mint írja — »nem olyan fejedelem alatt élünk, a ki magát a már megtett rendelkezések ellen bényújtott repraesentatiók által végzéseitől elvonni engedje«. Midőn új hivatalát 1786. november elején elnyeri: azt mondja, egész határozottsággal iparkodott ennek elnyerésén. Ez az egész határozottság azonban csak 1786-ban lehetett teljes, midőn vármegyei szolgálatban semmi áron nem maradhatott. Ép azért őszinte örömmel adta tudtára minden ismerősének új hivatalát, a melyben hazánk akkori állapotához képest »legkevesebb kedvetlenséggel« szolgálhat s a »nevendék hazafiak nevelése körül való forgolódás, a vallásbeli egyenlenségnek eltávoztatása s igazi illuminationnak hivatalához mérséklett terjesztése által valóban hasznos hazafivá formálhatja magát«.³

Humanismusa tehát győzött s emberbaráti eszméinek foga-

¹ Kazinczy lev. I. k. 114. 1.

² Pályám cml. 71, 268. 1.

³ Sárospataki Lapok. 1893. 14.

natosítását nem hogy gátolta volna, hanem épen elősegítette az a kormányrendszer, a mely megyei szolgálatát oly terhessé tette.

E szoros kapcsolatot és ennek különböző okait világosan megmondja ő maga a Cseréy Farkashoz 1806. decz. 29-én költ levelében, midőn ezeket írja: »*Nálunk a vármegyei tisztségek épen oly becsesek, mint bectelenek Erdélyben s én Szabolcsban egy Vay József viceispánsága alatt szolgálhattam vala: de a József alatt történt változások, a haza legsarkalatosabb szabadságainak elenyészésén támadt fájdalom, s az a szerencse, hogy itt tudományok körül szolgálhatok és gr. Török Lajos alatt, megsiketítették füleimnek a nagyravágyás szavát s eltoltam azt magamtól, noha a kassai királyi comissarius Szentiványi Ferencz Exc. arra már ki is nevezett.*«¹

Ime a szoros kapcsolat Kazinczy közpályája s a korszellem és kormányrendszer változása között. A megyéhez hazafisága vonja, a tanügyszó emberbaráti szeretete. Azt jóformán meg kell tagadnia, ha tovább is szolgálatban akar maradni, emennek épen a József kormánya alatt áldozhat kedvére.

Dr. Váczy János.

¹ Eredetije az erdélyi muzeum-egylet könyvtárában.

SZÍNHÁZI ÉLET BÁRÓ WESSELÉNYI TÁRSU- LATÁNÁL.

A kolozsvári magyar színészetnek, minden vidékies jellege mellett, egyik megkülönböztető és nagy előnye a pesti fölött: a folytonosság, mely az első előadástól kezdve meg nem szűnő egymásutánban fejlesztette a hazai színészetet és eltérőleg a pestitől, úgy az erdélyi, mint a magyarországi színészetnek központja és nevelő iskolája lehetett. Innen jellegének határozottsága, innen nagy jelentősége a magyar játékszín történetében.

A színészet egyetemes története nem mutathat példát arra, hogy akár fejedelmi, akár főúri vagy közhatósági kitarató pártfogás nélkül a színészet bárhol is irodalmi színvonalra emelkedhetett volna. Ott, hol tisztán közönsége pártfogásából kellett megélnie, vagy elaljasodik s csupán mint útszéli mesterség nyújt szórakozást, vagy magasabb céljai mellett tönkre megy, mert kora legjobbait akarván kielégíteni, a nagy tömegnek egy füst alatt nem hizelelget.

A mult század-végi pesti színészet, kimerítvén adakozóinak fogyatékos áldozatkészségét, nélkülözvén az országos pártfogoltatás áldását, belső egyenetlenkedései mellett, főkép egy lelkes Maecenas hiánya miatt jutott el 1796-ban odáig, hogy tagjai kénytelenek voltak elhagyni az ország fővárosát. Egy pár sikertelen kísérletezés után végre 1806-ban Erdély felől jön meg a segítség, s Wesselényi nagylelkűsége révén, egy rövidke évtizedig (1815-ig), Pestnek is van magyar színésze, hogy aztán azon túl 1833-ig egyéb se legyen, mint ideig-óráig tartó megálló helye, s főként biztos megbuktatója minden vállalkozó magyar színtársulatnak.

Mennyivel szerencsésebbnek mondható Erdély, hol báró Wesselényi Miklósban a kolozsvári magyar színészetnek áldozatra kész »Entrepreneur«-je akad, ki pénzével nem zsugoriskodva, meg-

menti nemcsak a kolozsvári színtársulatot, de úgy szólván az egész magyar színészetet, a pestihez hasonló szégyenletes bukástól s ekként alkalmat ad, hogy az ő színtársulata törzsgárdája legyen hazánk egész színészetének! Ne csodáljuk, hogy Erdély színészete élénkebb, jellegzetesebb a múlt század végének és a jelenek elejével, a magyarországinál, mely innen nyert új életre erőt.

Van ott is veszekedés elég, tán szinte több mint kellene, akár csak Pesten. Valamennyiöket apostoloknak tartani éppen oly nevetséges, mint jelentőségüket egészben, összeségükben véve kicsinyleni. Még 1818-ban is így ír Teleky Ferencz gróf, Döbrentei Gábornak: »Ej! ha jó nevelésű színészeket teremthetnénk elő!« — *„faragatlan ugyan van elég“*. És midőn arra buzdítja őt Döbrentei, hogy vállalja el a magyar színtársulat igazgatását, a legnagyobb határozottság hangján utasítja vissza e megtiszteltetést, azon kijelentéssel, hogy »némely hetyke és hóbortos színészszel Sz. Pál se bírhat«.

Wesselényi maecenáskodása biztosította — legalább élte tartamára — fönmaradásukat, de természetesen csodákat ő sem művelhetett s időre volt szükség, míg megszokják a tagok a legfőbb dolgot: az engedelmességet s ennek nyomán a kötelességek pontos teljesítését.

Az első évek Kolozsvárott se multak el zavarok nélkül. Kazinczy írja Dessewffy József grófhhoz, hogy a színészek kezdetben sokat kerestek, de a társaság, gondatlan költekezései miatt, annyira jutott, »hogy senki sem ígérhetett nekik egyebet, mint eloszlást«. Elértek ők is odáig, hogy szétszóródjanak, megsemmisüljenek, ami annál veszedelmesebb volt, mert ekkor már a magyarországi is a bukás széléhez állt közel. Mivé lesz az egész magyar színészet, ha Wesselényi meg nem menti az erdélyit? Ezt könnyű sejtetni, s éppen azért az ő maecenáskodását műveltségtörténeti jelentőségűnek kell tekintenünk.

Kazinczy, a vajudás ezen idejére vonatkozással, egy érdekes megjegyzést hagyott ránk Dessewffyhez írt levelei egyikében. Kár, hogy egész általánosságban tartott szavaiból ma már bajosan vonhatunk biztos következtetéseket személyekre. De még így is értékes följegyzésnek kell mondanunk, mert világot vett arra a titkon működő ármányra, mely Erdélyben sem szerette volna diadalra jutni engedni a magyar színészet révén a magyarosodás ügyét. Szerinte, midőn Wesselényi első 5000 fritos ajándékával

megmentette az üldözö hitelezőktől a kolozsvári színészeket, „*voltak a kik a Társaság tagjait össze akarták veszejteni egymással, hogy az elenyészsen s idegenek léphessenek be*“. Kik voltak ezek a titkon áskálódók, Kazinczy bizonyára tudhatta, mi csak sejt-hetjük céljukból. Rosszat akartak — de az ellenkező eredményt segítették elő, mert — mint Kazinczy írja — »Wesselényi ekkor 20,000 frtnyi áldozatot hozott s a játzó színnek örök statora lett«.

Ezzel az áldozathozátallal kezdődik igazában a magyar színészet, azon napokban, midőn fenmaradása a legkétségesebb volt. Sajnos, hogy a megjegyzéseknek ilyen törmelékei állanak rendelkezésünkre, midőn a régi magyar színészet belső életéről akarnánk egyet-mást megtudni. Egykorú, részletes emlékirataink nincsenek s így dicséret meg vád, magasztalás meg legyalázás oly általános kifejezéseket használnak, hogy egyéb források után kell néznünk, ha csupán a valót megközelítő képet akarunk is magunknak a régi színészet beléletéről alkotni. Mert lehetetlen elhinnünk, hogy ezen folytonosság által ne fejlődött volna épen Erdélyben a színészet egy egészen különös irányban: a saját kárán okulva, apróbb és nagyobb bajait javítgatva és épen azon rossz szokások ellen védekezve, melyek a magyar színész hevesebb természetéből, úrhatnámságra hajló modorából, egy kis restségre való hajlamából, a rendnek és engedelmességnek nem épen tulságos szeretetéből s tán tanulatlanságából is folytak. Tudjuk azt, hogy az első társulatot »Köztársaságnak« czímezték, amiben része lehetett a forradalmi eszmék idáig is elérő hatásának — de része a személyes hajlamnak is. Jellemző cím, a mely mögött sok rejlett: jó, rossz, egyaránt. Hogy meddig jutott a »Köztársaságuk«, tudjuk. De hogyan és miért, ezt a jegyzőkönyvek s hivatalos ügyiratok adataiból bajosan fogjuk valaha megtudhatni. Itt érezzük a bizalmas levelezések följegyzéseinek hiányát, midőn a fordulatok személyes okainak nyitját keressük. De éppen azért fölöttébb érdekesnek kell tartanunk minden olyan okmányt, mely betekintést enged a beléletbe; értjük főleg a színházi törvényeket, melyek célja ezen bajoknak orvoslása.

Ilyennek kell tekintenünk az „*Erdélyi Magyar Játék Színek Constitutioját*“, mely, mint tartalmából értesülendünk, új korszakot jelent Wesselényi színtársulata történetében. Mintegy két évtizeddel ezelőtt nyomtatásban is megjelent, de értékére nézve eddig nem méltányolták. Az előttünk fekvő, keltezés nélküli okmány,

a záró sorokban »új Constitutionak« vallja magát. Kétségtelen, hogy nem az első színházi törvény onnan a Királyhágón túlról. Aláírói (számra 10) közül többen utóbb is kiváló tagjai maradtak a magyar színészetnek. *Ernyi Mihály, Némethi Sándor, Mohai Sándor, Simonffi György, Horváth József, Demény Dániel, Molnár József, Kiss Lőrincz, Szétsi János és Éder György* neveit találjuk az okmány alatt, hivatalosan elfoglalt rangjuk megemlítése nélkül. Keletkezési idejére nézve a következőket jegyezhetjük meg. Kazinczy-nak Dessewffyhez intézett levele szerint, akkor, midőn br. Wesselényi, a leköszönt Fritsi Fekete Ferencz után, átvette a színtársulat gondozását, egyúttal új alkotmányt is adott volna; maga »szegőd-tette« a tagokat s »azt hagyja, hogy télen által Kolozsvárott, nyárban Szegeden és Debreczenben játszanak«. E szerint a kérdés alatti »új constitutio« a kilenczvenes évek végéről való volna — ha egy más körülmény nem tenne kétkedővé. Az aláírók közt nem találjuk a Kocsi P. János nevét, pedig, mint tudjuk, ő 1808. tavaszáig directora maradt a társaságnak. Nem lehetetlen, hogy ez a constitutio azonos azzal, melyet válságos időkben 1803-ban hoztak, s melyet a *veszekedő* Kocsi vonakodván elfogadni, alá sem írt. De viszont nem valószínű, ha megmarad igazgatónak a társaságnál — amint hogy meg is maradt 1808. tavaszáig — azt később alá ne írja. Sok valószínűség szól a mellett, hogy ez az alkotmány abból az időből származhatik, midőn a sok zavart a felügyelő-bizottság végre is megúnván, belé nyugodott a meg-férhetetlen Kocsi eltávozásába s inkább elveszített egy, bár első-rendű erőt, mint általa az egész társaság fönmaradását koczkáz-tassa. Ernyiről is tudjuk, hogy 1808. tavaszával Wesselényi parancsára otthagya Pestet, hogy átvegye a kolozsvárinak igazgatását. Az ő vezérlete alatt új alapokra fektették a társulatot, hogy az jövőben ne légyen annyi ingadozásnak kitéve.

Annyi kétségtelen, hogy ez az új alkotmány az erdélyi színészet története egyik fordulópontján keletkezhetett, s így annál értékesebb, mert betekintést enged az erdélyi színész-életbe, s tilalmaival, meg büntetéseinek szigorúságával azt sejteti, hogy mind-erre nagy szükség lehetett, ha tűrhető, ha tisztességesen rendezett állapotokat akartak teremteni. Ha ezen alkotmány keltezésének biztos időpontja, nem elhatározó fontosságú a benne előadottak figyelembevételére szempontjából, nem feledjük még sem el, hogy a biztos keltezés sokban emelné értékét, bár viszont be kell vallanunk,

hogy inkább az erdélyi színészet külső története, mint benső életének megismerése érdekéből.

A záradék szavaiból azt következtetjük, hogy Wesselényi az erdélyi színészet egyik válságos időpontjában készítette ezt az új alkotmányt, mert pl. ott azon reményének ad kifejezést, hogy a játzó személyek nem annyira a büntetéstől való félelmükből fogják annak rendelkezéseit megtartani, mint emberségből, a becsületnek meg a jó rendnek kívánásából »és annak megfontolásából, hogy Kötelességek jó móddal való folyások által mennyi jóra lehetnek eszközül s morális magok viseletökkel kívánságát is fellyül haladni igyekezni fognak«. Világosan utalnak e szavak egy oly időpontra, midőn a becsület és a jórend iránti érzék a társulatnál fogyatékosnak mutatkozhatott s az erkölcsi viselet sem állhatott valami eszményi magaslaton.

Ez új alkotmány megcsinálói előtt, mint az a hozzá írt bevezetésből látszik, igazán eszményi célok lebegtek, mert a színészet jelentőségéről szép fogalmakat hirdettek. Ismerniök kellett Schillernek akkoriban nagyon népszerű dolgozatát: »Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet«, mert a valóságban annak nem egy gondolata jelenik meg ez alkotmány keretén belül — népszerűbb formában.

Az új constitutio szerint a »Fő Valóság« azért közölte az emberrel »a maga képét az okos Lelket«, hogy az ember a maga boldogságát kereshesse s annak adóját dicsérhesse. Az ember boldogságának fő előmozdítói a fölvilágosodott elme és a nemes szív. Ezt nevelés nélkül elérni lehetetlen. Innen azon szent kötelesség, a melynél fogva minden embernek oda kell törekedni, »hogy Ember társa az ő foghatóságának mértéke szerint Nevelést nyerhessen«. Miután pedig a jó példák a nevelés legalkalmasabb eszközei, minél világosabbak és nemesebbek azok, annál rövidebb úton hatnak az elmére. Természetesen a játékszín az, mely a dorgálás és a tanítás zord hangjai nélkül a legkönnyebben hat a szívre és a legmélyebben az elmére. A görög példákra hivatkozással állítják, hogy a színen magasztalt hősi, nagy tettek a hasonló tettek művelésére való kívánságot fejlesztik ki, »ezen érzés béplántáltatván a gyermek szívébe, velle edgyütt nőtt fel, benne meg erősödött és kiírthatatlanná lett«. Látszik e szavakból, hogy előttök inkább a nevelő mint a művészi érdek lebegett. A színészet kezdőkorát különben mindenütt ez a nagy cél jellemzi. Az előadó nem

törekszik legfőképen művészi hatásra; megalégszik, ha csak értelmes magyarázója, figyelmet keltő előadója az erkölcsi irányú színdarabnak. A színészet még nem önálló, teremtő művészet, csupán mesterség, mely egy nemesebb ügy szolgálatába szegődött. A színészek inkább erkölcs-hirdetők, becsületes szolgálói a mesterségnek, eltanulván annak egy-egy hatásos mesteri fogását, mint művészek. Eszközei a mesterség külsőségeinek, sem mint kiegészítői a drámaíró alkotó lelkének. Ez mindenütt a kezdet legkezdeté, de viszont az is bizonyos, hogy mindenképen jobb előkészítő iskolája a színművészetnek, mint az útszéli komédiázás, mely mulattatni akar, hogy — megélhessen. — Wesselényi »entrepreneur«-sége egy új kor kezdetére esik, midőn szakítanak a zavaros multtal s készséges örömmel fogadják el az új alkotmányt, mely a játszó-szín állandóságát biztosítani ígérkezik s azt a kitűzött célhoz is fogja juttatni, mely nem csekélyebb, mint a *„nyelv és szív pallérozása“*.

Wesselényi jogaival a tagok kötelességeit látjuk szembeállítva, azon ohajtás kijelentése mellett, hogy azoknak teljesítésében semmit el nem »mulatni« első dolguknak fogják tartani. »A Testet ugyan Vezérli a Lélek — írják az alkotmány szerzői — ettől veszi a mozgását s a tehetségre minden nemű erejét. Mindenik Társaság test, ennek lelke a jó rendtartás. Ez az a talpkő, a mellyen meg állapítatik, s a mely által minden Társaság megörökösítettik.«

Sejthetjük e szavakból, hogy a jó rendtartás, a pontos kötelességteljesítés ép oly kevésbé tartozhatott eleintén a kolozsvárinak, mint a pesti színtársulatnak erényei közé. De míg amott Wesselényiben erős kezű entrepreneurt s áldozattól nem irtózó Maecenast nyert a színtársulat, addig emitt, a magokra hagyott tagok hitelöket aláásva nem tudtak többé kikászolódni sokféle zavaraikból, aminek a vége bukás volt: soknak öröme s kevés »igaz magyarnak« bánatára.

Wesselényi nem avatkozott közvetlenül a színház ügyeibe, ami nemcsak tekintélyét növelte, de megóvta őt attól is, hogy idő előtt belé unjon az apró torzsalkodásokba s a kis bajok miatt a nagy célzt is elejtse. Képviselői: a »Commissio tagjai«, kiknek a társulati igazgató, valamint mindegyik tag engedelmeskedni tartozott. Rendeléseiket zúgolódás nélkül teljesítették, de csak *„ha azok megegyeztek a constitutioval“*. Az engedetlenkedőkre nagyon súlyos büntetés várt — jele annak, hogy erre nagy szükség volt.

A másodízben bűnös félhavi fizetését vesztette el, a visszaesőt, ennél nagyobb büntetés céljából, már Wesselényi elé vitték.

Helyettesei s így a színészek közvetlen főhatósága, a commissio tagjai voltak, velök csupán a »Director« érintkezett, kit maga Wesselényi szokott a tagok közül választani.

A constitutio is elismerte, hogy a »Directortól« függ a legtöbb. Szorgalma és igyekezete becsületet és »bőv élelmet« szerez a társaságnak, de a »Báró úr Költsége meg fordítását« is ő mozditja elő — viszont, restsége romlást von maga után. Ezért, hogy az ő érdekét is közelről érintse a társaság jó vagy rossz állapotja, s neki is a lelkén fekdjék a jövedelem szaporítása, és »ösztön adattasson a szüntelen való pénz Keresésre«, azért úgy rendeltetett, hogy rendes fizetésén felül az első előadások jövedelméből bizonyos százalékot is kapjon. Ennek a közelebbi meghatározását Wesselényi nagylelkűségére bízták. Az ő kezében találkoztak a szellemi, erkölcsi és anyagi érdekek száalai s így minél rátermettebb volt a társaság, annál szebb kilátásokkal kecsegtethette magát, mert Wesselényi nem volt fukar, midőn a szorgalom és érdem megjutalmazása került szóba.

Jellemzően szabadelvű intézkedésnek tekinthető, hogy az ő rendeleteit is minden tag követni tartozott, de ép úgy, mint a Commissioval szemben csak azon föltétel mellett, »*ha az az Institutum javára, díszére és elő menetelére szolgál*«. Látjuk, hogy magánérdekein fölül első sorban a játékszínnek ügyét kellett híven szolgálniok. Oly specialis intézkedés, melyet az idegen színészet törvényei között eddig hasztalan kerestünk.

Minden előadandó színdarabot az ő kezéhez kellett adni. Első gondja volt, hogy még olvasó-próbát se engedjen abból tartani, mielőtt a játékdarab a »Censor úr kezének aláírásával nem díszeskedik«. Midőn aztán a censori »imprimatur« előadhatóvá avatta, ő osztotta ki a szerepeket a játék napja előtt egy héttel, miután »ez idő tájban« az olvasó-próbán túlestek. Az olvasó-próba elmulasztója tetemes összeget: 1 frtot fizetett büntetésül, kivévén az olyan rendkívüli eseteket, melyek »Törvént szegni kényszerítenek«.

A játékok és próbák napjait ő határozta meg. Ez utóbbiakat egy héttel előre a próbák helyén írásban tartozott közzé tenni, mit ha elmulasztott, a próbákra való meg nem jelenés miatt a tagokra kivetni szokott büntetés-pénzt ő fizette.

Sok baj lehetett a próbák megtartása körül. Ennek elejét veendő kötelességévé tették, hogy azokat »puncto« elkezdetni tartozott. Valamint, hogy minden izetlenkedésnek vége véttessék, elrendeltetett, »hogy a legjobban járó Városi órához, *mellyet a Director nevezhet ki* (!) tartsa ki-ki magát«. A mulasztást elkövető directort az a büntetés érte, ami az elkésett tagot.

Ezekon a próbákon aztán korlátlan úr volt. Addig próbáltathatott, tanulthatott egy-egy darabot, sőt jelenést, a meddig azt ő jónak és szükségesnek találta, azon természetes okból, mert minden »responsabilitas« az övé volt. A próbák alatt ő a jó rend őre, ki az előadókat legapróbb kötelességeikre is figyelmesekké teszi. A főpróbán már a belépést azon rendben kívánja meg, amint az a darab előadásakor fog előfordulni. Ha mulasztást követ el, büntetésül 1 frtot fizetett.

Úgy látszik, a tagok a szerepöket (vagy mint ez idétt nevezni szokták a »Rollét«) csupán az olvasópróbára hozhatták el, mert azonkívül úgy a »Generális-Próbán, mind pedig az »az előtt valón«, tiltva volt azt kézbe venni, valamint ezalatt más egyébbel foglalatokodni. Ez a rendelés nagyban elősegíthette a szerepek pontos megtanulását, kivált ha az igazgató szigorúan ragaszkodott a constitutio ezen fontos pontjához. A »Generalis-Próbák« kezdetén ő írta ki minden egyes személy számára a játékdarabhoz szükséges öltözeteket s a jegyzéket átadta a ruházatok gondviselőjének, hogy e próba végén ekként minden tag tudhassa, milyen ruhát kell magára öltenie az előadáskor. A mulasztásért 2 frt büntetést fizetett, s ugyanannyit az a színész is, ki nem a jegyzék szerint öltözködött.

Jogai közé tartozott egyeseket a próbákon való megjelenés alól fölmenteni, főleg ha meg volt győződve, hogy ez által a játék csorbát nem szenved. Veszedelmes jog, mely bizonynyára sok egyenetlenség forrása lehetett, ha az igazgató nem tudta függetlenségét pl. a nőkkel szemben megőrizni. Erre úgy látszik nem gondoltak a constitutio készítői, ami jele lehet annak, hogy erről az oldalról nem kellett az igazgatók függetlenségét félteni.

Valósággal a director erkölcsi őre is volt a tagoknak, kikről minden hónap végén »Conduit-Listát« kellett készítenie, átadván azokat Wesselényinek és képviselőinek abból a célból, hogy a »Moralis Characterű Tagok meg jutalmaztathassanak, a Hibások pedig meg büntetődhessenek«. Ezekből a minősítő táblázatokból

láthatta meg aztán Wesselényi, vajjon a tagok közül kik érdemesek a »Gáge jobbítására«.

Ezekből állottak az igazgató kötelességei a szellemiek és erkölcsiek terén, mikhez aztán nem kevésbé fontosakúl a gazdaságiak, az anyagiak tartoztak. Vállain nyugodott minden felelősség a tagok fölfogadásától azok megjutalmaztatásáig vagy megbüntetéseig. Kolozsvártt is, mint jól tudjuk, sok idegen jelentkezett actorságra, úgy hogy a fölöslegesből egy egész magyarországi társulat is kitellett. Az aspiránsokkal bizonyára ép annyi baja akadt, mint a kész actorokkal. A jelentkezőnek legelőbb is az ő szigorú tekintetét kellett kiállani tudni, s midőn előleges »declamatioja, conversatioja és figurája« megfelelt a kívánalmaknak, megkapta a »Próba-Rollét« s ha ezen a próbán is szerencsésen túlesett, engedelmet nyert a közönség elé lépésre. Ezt az engedélyt csak olyanok nyerhették meg, »kik hibás voltak miatt nem voltak Notatusok, vagy a kivel a többi tagok ki állani nem szégyeltek«. E szerint a kolozsvári színészet, miként a pesti is, sokat tartott arra, hogy tagjai sorába ne kerüljön minden jöttment, vagy iskolát rúgott tanuló, amint ezt pl. a pestire nézt Déryné emlékirataiból megtudhatjuk. Az ekként bevált színész egy hónapig ingyen szolgált s csak azután lépett vele Wesselényi szerződésre — a fizetés nagyságának meghatározása teljesen tőle függvén. Ezek az »újabb Actorok« irták ki a »Fehér személyek Rolleokat«, azzal a kötelezettséggel, hogy a játékra kitűzött nap előtt egy héttel előbb átszolgáltadják azokat. Ezért a fáradságért nem járt díj, ha annak nem vesszük azt a lekötelező mosolyt, a melylyel a szerepek a társaság női tagjai részéről fogadtattak, de igenis büntetés a határidő meg nem tartása esetében. Az igaz, hogy csak 20 krnyi, de ez is csapás számba ment a csekély fizetés mellett. Ha e kötelességszerű lovagi szolgálatokon fölül irtak ki szerepeket, »a közönséges Cassa« ivenkint 10 krral díjazta fáradságukat. Nehéz egy kenyér volt bizon a kezdő magyar színészé, de át kellett ezen is esniök. A magyar színészet későbbi kitűnőségei mégis örömmel emlékeztek vissza a szent lelkesedés ezen napjaira, midőn szorgalmas körmöléssel, lámpagyujtogatással, sugással igyekeztek kiérdemelni azt a nagy szerencsét, hogy a csodált actorok maguk közé vették föl őket!

A gazdasági gondok legnagyobbjai közé a ruhatár (akkor »Gardarob«) kezelése tartozott. Nem azért, mintha nagyon sok

holmit kellett volna gondozni, mint inkább azért, hogy az a kevés együtt maradjon. Az igazgató annak minden egyes darabját fölírva adta át a szabónak. Ha újat szereztek be, és elfeledte a jegyzékbe venni s ez a »Visitatio« alkalmával kitűnt, a jegyzékben meg nem talált minden darab után 1 firt büntetést fizetett. Az igazgató gondozta a könyvtárt is hasonló módon. Ő intézkedett a játékdarabok le- és a Rollék kiírásáról, de csupán azoknak a költségeit utalványozta a közpénztárból, a melyek kiírására ő adta az utasítást. Jogában állott rendkívüli gyűléseket is összehívni, melyekre minden egyes tag megjelenése oly módon volt biztosítva, mint azt alább a próbáknál látni fogjuk. Az elmaradás egyedüli mentségének csupán a »Tiszta impossibilitás« tekintetett.

Mégis a hónap vége volt az ő legterhesebb napja, mert ekkor nemcsak a tagokról kellett »Conduit-Listákat« készíteni, hanem jelentéssel tartozott Wesselényinek és képviselőinek a színház egész állapotáról, történetéről, ruhatáráról és könyveiről. Az utasítás ugyan »Rövid relatió«-ról tesz említést, de ez is sok fejtörést okozhatott a színház belügyei által úgyszólván nagyon igénybe vett igazgatónak, a ki maga nevezte ki még azt az orvost is, akinek bizonyítványa egyedüli hitellel bírt a színész bejelentett betegsége esetén. Vegyük csak mindehhez, hogy a hónap végével be kellett szednie az összes eljátszott »Rollékat«. Az igaz, hogy az actornak meg kellett jelennie a kitűzött órára szerepével és a kezéhez kapott írásbeli requisitumokkal. De hány vesztette el a magáét, hányé nem volt teljes stb., stb.? Ekkor kezdődött az inquisitio s a büntetés kiszabása. A ki harmadnapra sem írta le tisztán az elvesztett szerepet, az 1 firt büntetést fizetett s azonfölül az igazgató »a hibás tag Contójára« iratta le az egészet. Mindez tömérdek munkát és roppant türelmet igényelt.

Láthatjuk e hatáskörből, hogy az igazgatás Wesselényi színtársulatánál értelmes, higgadt és a színiügy minden apróságához jól értő szakembert igényelt. Jogai a tagok irányában korlátlanok, de másfelől nem szól senki a tetteibe, csupán mulasztásaiért sújtja őt a Wesselényi által kinevezett képviselő-testület. Szakszerű vezető és tanácsadó, a ki fizetésén fölül részt kap a jövedelemből, tehát a saját érdeke is megkívánja a jó darabok kiválasztását, a helyes szereposztást, a tagok ügyes alkalmazását, a jó rendet a társulat kebelében és a tagok erkölcsi tekintélye emelését kifelé. Felügyelő hatalma sokat nyer fontosságban az által, hogy jelen-

téseitől függ a tagok jutalmazása és büntetése. Arról pl. egy szó sincs az egész alkotmányban, hogy mily körülmények közt, mily mulasztásai miatt vesztheti el az állását, de igen is arról, hogy milyen módon mondhat le hivataláról. Ily esetben »csak az immediate a Báró Úrnak való bejelentésével fog a Directorságtól menté tétettetni«. Ami annyit tett, hogy Wesselényi maga tudta a legjobban méltányolni ezen állás terheit és felelősségét s ezért a lemondás elfogadását magának tartotta föl, hogy alkalma legyen egy ily kritikus pillanatban személyes befolyása egész súlyát a mérlegbe vetni. A directorság ezek szerint nagy megtiszteltetés számba ment a kiválasztottra nézve és a bizalom olyan jele volt, melyről csak a legvégső szükségben illett lemondani.

Az új alkotmány készítői ügyes, s a meglévő állapotokat alapúl vevő szakemberek voltak, kik a súlyos kötelességek mellett a jogokról sem feledkeztek meg s így tekintélyt szereztek az igazgatónak, mely a bizalmas, közvetlen érintkezés lehetőségei által őt minden tekintetben a többi actorok fölé helyezte.

Nem érdektelen körülmény, hogy ezen új szervezet keretén belül a társulatnak még egy directora volt.

A kolozsvári színészet, mint tudjuk, a drámai előadások mellett, kivált Wesselényi idejétől kezdve, az énekes játékokra is súlyt helyezett. Volt egy kis zenekaruk, melynek élén az »Orgester Director« állott. Az új alkotmány róla sem feledkezett meg, de abból, hogy csak kötelességeiről szól s nem egyúttal jogairól, kétségtelen, hogy nem volt egyenlő rangú személy a játékszín directorával, akinek a kötelességei, »a mennyiben reá applicálhatók, őtet is éppen úgy kötelezik és azoknak a büntetéseknek van alája vetve«. Kötelessége mindennap a játszó személyeket az éneklésben gyakorolni, az igazgató által kijelölt órákon — a mely intézkedés függőségét világosan mutatja. Ha nem járt el rendesen, minden elmulasztott óráért 30 kr. büntetést fizetett. Önálló hatásköréhez tartozott a »Contractusnál fogva le kötelezett Musikusokra« ügyelni, azokat kötelességeikre szorítani, hibáikért föladni, hogy ők is az »Actorok Törvénye« szerint nyerjék el büntetésüket, amennyiben t. i. annak pontjai reájok is alkalmazhatók volnának. Az ezt megtenni elmulasztó zenekari igazgató olyan büntetésben részesült, aminőben a vétkest marasztalták volna el. Gondozása alá tartoztak a hangjegyek is, melyeket »Specificatió« mellett adtak át neki. Minden kárért ő szavatolt, ha pedig »Kotás Técája«

új szerzeményét elmulasztotta a specificatióba jegyezni, épp úgy bűnhődött, mint a ruhák és könyvtár gondozója — darabonként 1 frtot fizetett.

Hogy milyen fontos személy volt a zenekar feje s milyen szükségesek a zenekari tagok, azt Ernyi Mihálynak Wesselényi-hez Sibóra irt leveléből sejthetjük, melyben, egyik kirándulási útja alkalmával tudatja, hogy közönsége megunta már a folytonos nézőjátékot és énekest ohajtana, »ezt pedig nem adhatunk, mert nincs correpetitor musikusunk és tanuló ifjából áll a zenekarunk, ezek közül egyik sem vállalja el a correpetitiót«. Az énekes játék idővel mind lényegesebb részévé lőn az egész erdélyi játékszínnek. Nem csoda, ha a zenekar feje, a ki dirigens és correpetitor s tán compositeur is egyszemélyben, már ekkor egyik nagyon fontos személyévé vált a kolozsvári színtársulatnak, melyet nem ritkán nagy pénzzavaraiból éppen ő és kis gárdája szabadított ki. Mindamellet, hogy kiváló személye a színtársulatnak, az őt érdeklő intézkedések azt bizonyítják, hogy egyes dolgokban önálló hatásköre mellett ő is a játékszín directorától függött, a kivel ugyan közös nevet viselt, de nem élvezett közös jogokat, a többi tagtól megkülönböztető kiváltságokat.

A főket illető intézkedések mellett, nem kevésbé érdekesek ez új constitutióban a játszókat érdeklők. Sőt elmondhatjuk, hogy ezek engednek igazán bepillantának abba a kis világba, mely a a színpalak mögött, a közönség szemei elől elrejtve, sokszor változatosabb jelenetekkel kedveskedhetett azoknál, melyek a lámpák világa mellett, a közönség előtt folytak le.

Az igazgatói hatalom nem mindennapi jelének mondható, hogy a színész tartozott a részére kiosztott »Rollét« elfogadni. Ha visszaküldte, 4 Rfrttal büntették s ennek daczára el kellett játszania a szerepet, különben félhavi fizetését koczkaztatta. De ha »valami okra nézt« nem játszhatott, helyettest kellett állítania, akinek elfogadása vagy visszautasítása mindig az igazgatótól függött. Ha betegség tartotta vissza, ezt a körülményt »a kinevezett orvos« bizonyítványával köteleztetett igazolni.

Midőn az olvasó-próba kezdetét vette, mindenki tartozott azon a darab végéig jelen lenni, még azon esetben is, ha csak két rendből állott a szerepe. Csendes magaviselet és éber figyelés azért ajánltattak mindenkinek, hogy ne csak a maga szerepét, hanem az egész darabot is megértse. Igen érdekes joga volt az

igazgatónak, hogy *bárkitől számon kérhette az egész darab tartalmát*. A ki nem tudta azt elmondani, 1 frt büntetést fizetett, ép mint a próbára meg sem jelenő, vagy a próbák csendjét megzavaró. Kisebb, bár elég jelentékeny büntetést róttak ki arra is, a ki elkésve lépett föl, vagy éppenséggel az egész jelenését elmulasztotta. Viszont a főpróbáról elmaradó két annyit fizetett mint az olvasó-próbát elmulasztott actor. Ha a *játék* alatt történt a késedelem, minden negyedórai mulasztásért 1 frtot vontak le a fizetéséből. A »Schlagwort«-járá nem vigyázó és arra ki nem lépő azonban csak 10 krt fizetett. A büntetés e csekélységét oda magyarázzuk, hogy ilyesmi csak kezdőkkel történhetett meg; a régibb színész óvakodott attól, hogy ilyen kezdetlegességgel kockáztassa hírénevét a közönség előtt.

Van ennek az alkotmánynak egy pontja, mely már általánosságban is jellemző a Wesselényi tarsaságára. Még jellemzőbbé válik az által, hogy épen ezt illetőleg tényekre is hivatkozhatunk, melyekből azt következtetjük, hogy ezen alkotmány többi intézkedései is olyanok, melyek régi, a valóságban többször előfordult visszaéléseket akartak orvosolni. Ugyanis az olyan tagot, a ki a próbákra ittason jelent meg, 3 frtig büntették, a *játék* alkalmával ittasnak talált színész pedig fél havi fizetését veszlette el.

Ernyi Mihály részletesen beszél el egy ilyen részegségi esetet, Wesselényihez írott debreczeni levelei egyikében. Andrád Elekről, a színész-drámairóról szól a vád. Hatalmas, erőteljes legény lehetett, mert, mint Ernyi írta, ruhatárában nem talált köntöst »nagy testére«. Azok közé az új tagok közé tartozott Debreczenben, a kik a »próba-rollén« túlvesve, szerencsésen kiállották az ingyenes próbahónapot is. Azt kérte Ernyi útján, hogy határozná meg Wesselényi a havi fizetését. Ez alkalmából Ernyi levelében Andrád »moralis caractere« felől oly részleteket találunk följegyezve, hogy fölöttébb sajnálnunk kell ezen informáló-levelek, és Conduit-Listák legnagyobb részének elkallódását. Az erdélyi szini életnek legjellemzőbb adatai bizonyára ezekben voltak följegyezve és, sajnos, ezekben veszték is el végképen.

Andrád april havában jött másodízben Kolozsvárra a színház-társulathoz, miután első ízben, mintegy két évvel előbb, a kapufélfától véve búcsút, onnan váratlanul eltűnt. Kocsi, az akkori igazgató, rollét adott az ifjúnak. Ez a megtiszteltetés oly hatással volt reá, hogy öt nappal a próba előtt »erőssen megitta magát«,

a színház udvarán egy öreg gyógyszerészszel összeveszett s azt jól helyben hagyta. A nagy lármára a gyógyszerész segédei kifutnak, Andrádot elfogják és a város bírója elé viszik. Nagy zavarában majd actornak, majd tanulónak s végül, hihetőleg hogy imponáljon a városbírónak — székely katonának vallja magát. A bíró megtudván, hogy egyik sem igaz, a toronyba záratta, honnan csak harmadnapra szabadult ki. E megszegyénítés után ismét eltűnt. Sokáig híret sem hallották, midőn egyszerre Debreczenben termett és Wesselényi ajánlólevele alapján fölvétetett Ernyi színtársulatába.

Sajnos, hogy nemcsak a multjáról tudtak rosszat mondani. Alig volt Andrád két hétig a debreczeni színtársulatnál, már is elcsábította Benkét, Némethit és Kántort. A korcsmába vitte és leitatta őket s aztán mind a négyen »részegen jelentek meg a játékra, miért is a játék igen rosszul folyt«. Ez az eset is tanúsága annak, hogy az ittasság büntetésének nagy szigorúsága egy meggyökerezett bajt óhajt tövestől kiirtani — mely azonban, az erdélyi színtársulat jó nevének nem kis kárára, mint az a későbbi kor történetéből kiviláglik, teljességgel nem sikerült. A ki az első magyar komikusnak, Jancsó Pálnak, a saját színlapai példányaira írt és megbotránkozást tanusító megjegyzéseit olvassa, az azon szomorú tapasztalatot szerezheti, hogy az erdélyi színészek ellen még 1823-ban is joggal emelheték a részegeskedés csunya vádját. Ha Wesselényi életben marad, tán nem gyökerezik meg ily veszedelmesen a baj s a büntetés nagyságától való félelem s a báró iránt érzett nagy tisztelet gátja lesz e rossznak. A később meglazult fegyelem, az áldozatra kész pártfogás hiánya, kétségkívül elősegítették e rossz szokás meggyökerezését, főleg midőn Wesselényinek 1809-ben bekövetkezett halálával elvesztette legnagyobb, legkitartóbb gyámolítóját a kolozsvári színészet.

Míg élt, annál nagyobb gondja volt színtársulatát jó rendben tartani. Az illetlen kifejezésekkel sértegetőt, a szidalmazó, káromló vagy rágalmazó színészt, vétkének kisebb vagy nagyobb mértéke szerint, 2 frttól 6 frtig büntette. Ugyanilyen büntetés érte azt, a ki akár álnokul kigondolt, akár valóságon épült pletykaság által egyik társát a másika ellen ingerelte avagy a közönség előtt becsületében kisebbítette. Még ennél is nagyobb (6-tól 12 frtig terjedő) büntetéspénzt fizetett, a ki társát megütötte, erőszakosan megragadta vagy megtaszigálta. A sértett tag panaszát írásban

tartozott igazgatója elé vinni, a mit ha elmulasztott, ő szenvedte a főntebb jelzett büntetést, kivált ha a veszekedés a közönség szeme láttára történt.

A színészek a játékszínen kívüli magaviseletére is kiterjeszkedett ez az új alkotmány. A ki pl. a közönség megbotránkozgatásával tilalmas helyeken járt, vagy korhelykedésből korcsmazott, első ízben igazgatói megintést kapott, másodikban 4 frt büntetést fizetett, harmadízben félhavi fizetését veszttette el s a negyedik ízben Wesselényinek jelentették föl a társulattól történő kirekesztés céljából. A büntetés fokozatosságából jogosan következtetjük, hogy egy gyakran ismétlődő esettel állhattak szemben, melyet egyszerre kiirtani nem remélhettek, de a büntetés fokozása által alkalmat akartak adni a vétkezőknek arra, hogy e rossz szokásról lassankint lemondjanak. Ha a büntetés szigorúsága és mindamelltt is nagy méltányossága elegendő volt a társulatban és az azonkívül ismétlődő izetlenkedések és rossz szokások kiirtására, úgy az új constitutiót e tekintetben a mulasztás vádja éppenséggel nem érheti.

Ez a mindenre kiterjedő szabályzat még nem egy oly tényt örökített meg, melyeknek tudása más tekintetben is világot vet a színház beléletére. Igy érdekes rendelete az, hogy melyek azon »küssebb requisitumok«, melyeket minden színész maga tartozott beszerezni. Ilyenek voltak egy pisztoly, kard, gyűrű, tör, pikszis, könyv, bokréta, pecsétnyomó, óra, »nemkülömben olyan írásbeli requisitumok, mellyek a Játékba publice nem olvastatnak föl«. A beszerzendők közé tartozott még a »tisztá strimfli« (!), papucs és pácza is, melyek közül akármelyik hiányzott volna is, az actor darabonkint 30 krt büntetés fizetésébe marasztaltatott el.

Ismeretes dolog, hogy a színész soha sem távozhatott a városból igazgatói megegyezés nélkül. Wesselényi alatt erre nézve Kolozsvárott szigorú szabályok uralkodtak, úgy hogy ott még egy órányira a várostól sem mehetett el a színész, külön kikért engedelem nélkül. Jellemző szokást honosított meg az új alkotmány, melyhez hasonlóra idegen társulatoknál nem akadtunk. Az elmenetelre engedelmet nyert Actor ugyanis írásbelileg közölte igazgatójával a saját, engedélyezett eltávózása föltételeit, valamint a visszajövetel idejét. Nagyon ügyes fogás, melyre a tapasztalás vezethette reá az alkotmány készítőit, mert félreértés esetén az igazgató a színész sajátkezüleg irt elismervényét mutatta föl s így

az afajta kifogásoktól, hogy nem jól értette meg főlebbvalóját, szó sem lehetett. A határidő letelvéen, a megérkezett azonnal jelentkezni köteleztetett. A hír nélkül távozó 2 frtot fizetett, az egész napot mulasztott pedig mindaddig 5 frtot naponkint, míg nem jelentkezik. A megbízhatóság és pontosság fejlesztését czélozta azon intézkedés is, hogy a szabadság idején túl, ha mindjárt egy nappal későbbben jelentkező színész félhavi fizetése elvesztésével lakolt s azonfölül minden következő napért 5 frtot vontak le a fizetéséből. Az egész alkotmányban ezen eseteknél találjuk a legszigorúbb pénzbüntetésekkal való fenyegetést, jeléül annak, hogy színészeink kezdetben nem vehették valami nagyon szigorúan és komolyan a pontosságot s nem egy zavart okozhattak engedelem nélküli eltávozásaikkal s idején túli visszajöveletekkel.

Ismeretes színházi szokás (Kolozsvárott is megvolt), hogy a színész azon az estén, a melyen, ha mindjárt két-három rendből álló szerepe volt, nem mehetett a közönség közé, kivéve igazgatója tudtával vagy bizonyos szükséges okból. Az ezen rendelet ellen vétő 2 frtot fizetett. Annál sajátosabb azonban azon utasítás, hogy az előadásban részt nem vevő lemehetett a közönség közé és pedig azon érdekes okból: *hogy módja legyen tanulnia azon megjegyzésekből*, melyeket játszótársaira tesznek a közönség sorai-ban. Így pótolták a színésznél a színi kritika hiányát, azon közhangulat megfigyeltetésével, mely ítéleteiben rendesen ritkábban szokott tévedni mint a színházi kritikusok. Alkalmat adtak tehát a színésznek, hogy a másokban elítélt hibákon maga okulhasson, és közelebb hozták őt ahhoz a közönséghez, melynek tetszésétől és idegenkedésétől függött egész jövője. A színész ekként nemcsak tanított onnan a színpadról, de tanult is attól a közönségtől, mely élvezet céljából jött el a játékszínbe. A tisztességes viseletet ilyen látogatások alkalmából a lelkére kötötték, az ellene való vétésért 1 frt büntetés kirovásának fenyegetése mellett — a mi annyit jelenthetett, hogy maga is részt vehetett a beszélgetésben, a tisztesség szigorú korlátai között. A közönség között való megjelenés jogosultságát hivatalosan bizonyította az a »szabad Billét«, melyet el nem foglaltsága esetén maga használt, elfoglaltságakor pedig másnak adhatott. Ennek az érintkezésnek is szoros korlátokat szab az új alkotmány, azon rendelkezésével, hogy idegen személyt a színpadra hozni tilos volt, valamint a szerepen kívül beszélni, vagy »extemporizálni« is.

Ha végül valamelyik színész megunta a dolgát a társulatnál és el akart menni, a dolog természetéből folyólag ez sem történhetett oly módon, hogy búcsútlanul távozhatott. Ezt a szándékát legalább egy félévvel előbb kellett igazgatójával írásban tudatni, a ki ezt a bizottság tagjainak és Wesselényinek tudomására hozta. A felmondás napjától kezdve aztán elvesztette mindazon »beneficiumokat, mellyek a Tagokat illetik«, a mi alatt hihetőleg azon rendkívüli jutalmakat kell értenünk, melyekben a tagok fizetéseiken fölül részesültek, meg hihetőleg a betegségek esetén élvezett — s alább említendő előnyöket. Ami a színészek elbocsátását illetve, Wesselényi föntartotta magának azon jogot, »hogy a ki tetszése szerint nem viseli magát, 3 Honapi meg intéssel fel mondhasson rolla«.

A kötelességek oly pontos kijelölése, azok áthágóinak ily szigorú büntetése, bizonyára magokban véve nem lehettek elegendők a meglazult fegyelem, a megzavart rend helyreállítására és a beférkőzött visszaélések kiirtására, ha színészeink társadalmi értékét, közműveltségi jelentőségét nem emeli gondozójuk közéleti tekintélye és főkép annak a tudata, hogy Wesselényi, nemcsak a szellemiekben, de az anyagiakban is a legőszintébb jóakarójuk. Anyagi létök biztosított volta növelte szorgalmukat, jó ügyekezteket egy oly ügy szolgálatában, melyet országos érdekűvé és így társadalmi jelentőségűvé avatott föl az országgyűlési intézkedések komoly ténye. Sokat javított az is a helyzeten, hogy Wesselényi nemcsak jelenokról, de jövőjokről is gondoskodni akart. Ez az új constitutio mutatja első ízben és határozott alakban egy színészi nyugdíj-alap megalkotása körüli komoly kezdeményezést, azzal a megokolással, hogy »minden Társaságnak gondoskodni kell azokról is, kik vagy el öregednek vagy meg betegednek a Társaság szolgálattában, úgy a magok Árvájokról is«.

Tudunk esetet reá: a beteg Lángné esetét, mely Wesselényi gondoskodásának igazán nemes példája. Ez a beteges asszony 3 hó alatt csupán egy hetet szolgált s mégis két hónapig teljes fizetését kapta. Gróf Teleki Mihály Sárospatakról, hol a társulat ekkor (1806.) időzött, azt írta barátjának Wesselényinek, hogy a harmadik hónapra visszatartotta a nem működő Lángné félhavi fizetését, de szeretné még ezt is kiadni azzal az ajánlattal, hogy a negyedik hónap elsejétől nyugdíjba kellene küldeni esztendőre 100 frt fizetéssel mindaddig, míg meg nem gyógyul vagy »talán meghal«. Ezen egész eljárás nem szorúl külön magasztalásra, de

ha meggondoljuk, hogy az ilyen nyugdíjak első sorban Wesselényit terhelték volna, helyesnek kell találnunk egy oly intézmény létesítését illető kezdeményezését, mely a színészet köréből induljon ki s az ő áldozatkészségükből teremtsen meg a szükséges alapot. Ezt tervezte az új alkotmány olyképen, hogy 4, fölemelt bérlet melletti előadás jövedelme kerüljön évenként ebbe a megalkotandó »pensionalis Cassába«, valamint hogy az összes büntetéspénzek is ide tétessenek. Volt e pénztárnak még egy más jövedelemforrása is. Kolozsvártt úgy, mint Pesten (itt főleg a 90-es években) szokásban volt, hogy a »kegyes pártfogók« külön pénzadományokat küldöttek egyes kiváló színészeknek, vagy az egész társulatnak. Ebből a rendkívüli jövedelemből is tartozott minden megajándékozott a részére jutott összeg minden forintja után — 2—2 garast (!) befizetni a nyugdíj-pénztárba. Ma elmosolyodunk az ilyen koldusadományokon, pedig ép ezek a fillérek mutatják, mennyit kellett az *akkori* magyar színészetnek nélkülöznie!

Az új alapot ekként megteremtették, a tagok minden nagyobb megterhelhetése nélkül. A jövő bizonytalansága nem kedvetlenítette el többé színészeinket s így egy okkal több volt: megfelelő főcéljuknak, mely nem vala más mint a »nyelv és sziv pallérozása«.

Nincs külön említve, hogy ki kezelte ezt a nyugdíj-pénztárt, de valószínű, hogy nem más, mint a Társaság előtt »meghíttelt Perceptor«, kiről tudjuk, hogy »responsabilitása« alá helyezték az »egész Cassát«.

Független hatásköre a társulat Perceptorának nem volt, mert nem »erogálhatott a legküssebbet is,« kivéve, ha »Specificatioját« az igazgató »vidimálta« s a biztos »committálta«. Minden kiadását ilyen okmányokkal kellett támogatnia, midőn a hónapok végén előjáróinak elszámolt. Megkivánták a »protocoluma« tisztaságát, világosságát, hogy a »vidimálás« akadálytalanul történhessen.

Segítő társa: a »Contrallor«, kit Wesselényi vagy képviselői a színészek közül »rendre« jelöltek ki. Ezt a hivatalt, ha valaki elfogadható ok nélkül vonakodott elvállalni, fizetett »toties-quoties« 1 frtot és »mégis egy Honapig tartozik hordozni«. Határozott intézkedés, melyre szükség volt, ha a »Contrallor« kötelességeit meg fogjuk ismerni.

Bizonyos tekintetben szélesebb jog- és hatásköre volt mint a Perceptornak. Ő ügyelt föl a »Cassirra« (vagyis a jegyek eladója), valamint a Billét szedőkre«. A főpénztár két kulcsa

közül az egyik az ő gondozása alatt állott, s a Perceptor mindig az ő jelenlétében tette abba az előadások jövedelmét. Mindkettőjüknek külön kézikönyvük volt (»Manuale«), a melybe a Cassirnak adott Billétek számát jegyezték be. Midőn az átadás megtörtént, a Cassir »a maga securitására nézve«, átvette a Controllor Manualját, a játék végével pedig a Controllor a Billét szedőtől vette el a belépő jegyeket s azokat a számadásig »bátorságos Helyre« tette. Az elszámolás mindjárt másnap reggel, hármuk jelenlétében történt meg. A jövedelmet beirták a Manualéba és a Perceptorét a Cassir, a Controllorét a Perceptor írta alá. Maga a Perceptor ezután bejegyezte a jövedelmet egy külön számadókönyvbe s azt »vidimálás« végett az igazgató elé terjesztette. Ezek megtörténte után a Controllor újra a Cassir kezébe olvasta a Billéteket a jövő játéokra — melynek végén előlről kezdték a fõnt elmondottakat.

Elég hosszadalmas eljárás, melytől nem ok nélkül irtóztak a kirendelt színészek, de viszont a rend érdekében alig képzelhető a dolog másképen, aztán hihetõleg okuk lehetett rá, a pénzkezelés körül ily szigorú ellenõrzést gyakorolni.

A Wesselényi színtársulata hivatalos személyei közül említést még a *Szín-Mester* érdemel, a ki nem más mint a német színpadok Theatermeistere. A sugó is fontos (sokszor a legfontosabb) személy, de az előadó-művészet legalsóbb rendű alkalmazottjai közé tartozik, bár kétségtelenül magasabb rangban mint a *Ruházatok Gondviselője*, a *Haj-Fodorító* és a *Czédula Hordozó*.

A színmester a színpadi rend õre. A mint a zene kezdõdik, kötelessége ezt megjelteni az öltözõ szobákban és mielőtt a darab kezdetét vette, megtekinti valjon a scenarium rendben van-e? Felügyelt arra, hogy a változások annak idején történjenek meg. Ez utóbbi dolgában a sugóval osztozott felelõsség tekintetében. Ha hiba esett, a kettõjük közül egyik 30 krt fizetett. A változások előtt õ hordta el a színen többé nem szükséges tárgyakat. De már a fõpróbán kellett meggyõzõdnie arról, valjon a kárpitok és oldalszárnyak helyökön és jó állapotban vannak-e? Ő rakta a kijelölt helyre azon requisitumokat, melyeket a színész nem tartozott magával vinni. Midõn a játéknak vége volt, õ rakta el a nem szükséges díszleteket, õ tartotta tisztán az asztalokat és székeket, õ jelentette be, ha valaki megrongált valamit a díszletek vagy requisitumok közül.

Az övééhez hasonlóan alsóbb rendű foglalkozás volt a Ruhák Gondviselőjéé. Az őt érdeklő utasítások legjellemzőbbje, hogy olyan öltözetet, melyet az igazgató ki nem jelölt, nem adhatott ki. A ruhák kiadása, hazavitele, szintén csupán igazgatói engedéllyel történhetett.

A szinpadai élet egyik leglényegesebb tényezőjéről, a sugóról közönségesen az a hit, hogy a sugólyuk az ő kizárólagos birodalma, a melyen túl nincs semmi dolga. Az igaz, hogy első dolga volt a darabokat előre elolvasni, hogy már a próbákon se hebegjen, dadogjon, annál kevésbé előadáskor. De volt egyéb is, pl. a Rollék megőrzése és a hó végén való beszéd körüli segédkezés, midőn ő irta össze a késedelmesekek neveit igazgatója számára. Az írásbeli requisitumokat ő jegyezte le a társaság papirosára, de ha elfeledte azokat a hónap végével visszakérni, büntetésül a saját papirosát tartozott használni. Az írásbeli requisitumokat is ő jegyezte jelenésről-jelenésre a játékdarab utolsó lapjára, még pedig »specificice« a mint egymásután következtek. A szinpadai élet befejezését is ő jelezte azzal, hogy igazgatójának kezéhez szolgáltatotta a sugókönyvet és a csengetyűt. Segítő társa a színmesternek és az öltözetek gondozójának, mert ő jegyezte be amannak a könyvébe az előforduló változásokat, emezébe pedig a kirendelt öltözékeket. Büntetése igen szigorú, mert »toties-quoties« 1 firtot fizet minden mulasztásért.

Az új alkotmány szerzőinek nagy gondosságára vall, hogy intézkedéseik még a hajfodorítóra és czédula-hordozóra is kiterjeszkednek, jeléül annak, hogy komolyan vették a bevezetésben mondottat: »minden társaságnak lelke a jó rendtartás«. Amaz már két órával az előadás kezdete előtt az öltözőben tartozott lenni, addig »míg reá szükség léssen« és jegyzőkönyvet vezetett arról, hogy milyen játékba kinek-kinek miféle vendég-haj, bajusz, vagy szakáll kell. Ha akár ezek a requisitumok, akár a portakaró nem voltak rendben, minden hibájáért 20 krt vettek meg rajta.

A legutolsó és legterhesebb szerepe kétségkívül a czédula-hordozónak volt, a ki nemcsak a színlapokat osztotta szét »egész hűséggel« a közönség között, hanem ő szerezte be azon keléseket is, melyekkel a jólelkű színházi barátok kedveskedtek a főszerelés dolgában akkor még szegényes kolozsvári színészeknek. Mihelyt a játéknak vége volt, a kikölcsönzött tárgyakat magához vette, s ha lehetett azonnal, ha nem, másnap mulhatatlanul haza

szolgáltatta. Reggel az volt az első dolga, mielőtt a színlapokkal elindult volna, hogy igazgatójához ment megtudni, vajon nem történt-e darabcsere? Útját csak engedelmével kezdhette meg. Még akkor is, ha nem volt játéknap, a próba előtt, reggel, aztán délben s végül este felé jelentkezni köteleztetett igazgatójánál. A próbákon is végig jelen volt s a színpadot nemcsak fölül, de alul is ő tartotta tisztán. A játékok alatt a mécseket, gyertyákat gyújtogatta, megkoppantotta, de a változások csinálásában is segédkezett. Kötelességét ebbe a rövid, de sokat jelentő mondatba foglalta össze az új alkotmány: »egy szóval semmitől ne vonogassa magát a mi a színen elő adódik«.

Meghatározták tehát minden színházhoz tartozó személynek a kötelességét. Ami a legfeltűnőbb az egész alkotmányban, az nem más, mint hogy az külön nem intézkedik a színésznőkről (vagy a mint őket akkor nevezték az: Actrixekről), sőt alá sem íratja velök az új szabályzatot. Azt hisszük, ennek az a magyarázatja, hogy a nők Wesselényi színtársulatának mindig a békeségesebb elemét képezhették. Számuk föltűnően kisebb a férfi előadóknál, a kikkel azonban zúgolódás nélkül osztották meg a kötelességek összes terheit. Külön, nem kellett rólok intézkedni, mert nincs eset reá, hogy pl. moralis tekintetben oly vétséget követtek volna el, mely egyenrangú volt volna a férfi tagok részegeskedésével, veszekedésével. Tán a pletykázást büntető szakasz főképen őket érdekli, de az oly udvarias fogalmazású, hogy inkább sejtjük mint állítjuk ennek reájok való vonatkozását.

Irodalmi érdekléssel e szabályzatnak csupán egy pontja bir, az, amely meghatározza, hogy akár idegen, akár játszó személy fordít le egy darabot, az az első előadás »Entreának« 10 százalékát kapja. Érdekes, hogy eredeti színdarabok díjazásáról nem találunk egy szó intézkedést, csakis eredeti énekes játékokról. Egy ilyennek előkészítője a zenekar igazgatójával az első előadás jövedelmének egy negyedén osztott meg. Az ennél nagyobb jutalom Wesselényi vagy képviselőtársai hatásköréhez tartozott.

Ez az új constitutio, mint láthatjuk, a legszebb kilátásokkal kecsegtethette a kolozsvári színtársulatot — végtelen kár, hogy a remények Wesselényi kora halálával nagyrészt megsemmisültek. Hatását mégis megérezni, mert a kolozsváriból rajként kiröpülő magyarországi színtársulatok voltak azok, melyeknél a legszebb összetartást, a legnagyobb ambíciót találjuk. Wesselényi örök érdeme

marad, hogy drága »entrepreneur«-ködésével nemcsak megmentette az elbukástól Erdély színészetét, de egy oly színészi nemzedéket nevelt, mely sokkal halála után is becsületet szerzett nevének. Rájok költött ezerei dúsan kamatoztak abban az erkölcsi tőkében, melyet a kolozsvári színészek alatta gyűjtöttek. Csak egy ily módon fegyelmezett társulatból keletkezhettek a magyar színészetnek azon törzsgárdája, mely a Nemzeti Színházban maig fölül nem múlt érdemeket szerzett a magyar színművészet és dráma-irodalom körül.

Bayer József.

GÖRÖG HISTÓRIÁS ENEK MIHÁLY VAJDÁRÓL.

I.

Szomorú emléket hagyott Mihály vajda nemzetünk történetében. E szerencsés kalandor egy teljes évig ura volt Erdélynek, sőt ura volt a politikai helyzetnek is. Báthory Zsigmond ingatagsága, Báthory Endre tehetetlensége, ez erőszakos, bizonyos nyers hősiességre, vakmerő elhatározásokra nyugtalan nagyravágyástól sarkalt, kezdeményezésre elszánt embernek olyan forma szerepet játszott kezébe, minőt a harmincz éves háborúban Wallenstein vívott ki magának. Az a kétes helyzet, mely Erdélyt a török és az osztrák nagyhatalmi érdekek körében mint a politikai mérleg döntő súlyát hol erre, hol arra dobálta, a török-tatár hadak csatamezejévé, vér- és láng, sarcz és zsarolás martalékává tette; a folytonos meglepetések, melyeket a Báthory Zsigmond körében szított cselszövények hoztak színre, a jellemeket is teljes mértékben megrontották, illetéktelen nagyravágyások ébredtek, melyek kielégítése foglalta el a hazaszeretet helyét; a legszemérmetlenebb árulás napirenden volt; még az érzék is elveszni látszott a valódi honfiúi erények iránt. De hát voltaképp ki is szerethette hazáját? A pártoskodás jogosulttá tette a külföldi segélyhez való folyamodást. Erdély függetlensége még nem nyerte meg azt a nemzetközi elismertetést, melyet később, kivált Bethlen Gábor lángeszének a Rákócziak hatalmas családjának aegise alatt kivivott. A Habsburg-ház azon az *éken* keresztül, mely a török hódoltság formájában kettészakítá a magyar korona-egységét, Erdélyt magához akarta csatolni, illetve örökös tartományává akarta sülyeszteni; és e hatalmi érdek mellett képes volt azt a történelmi feladatot elejteni, melyet egy száz évvel később fölismer: a török uralom megszüntetését és az ország integritásának visszaállítását. A XVI-ik évszázad végén az események úgy alakultak, hogy e történelmi hivatás sorompója megnyílt. Egy pillanatig mintha csak fölragyogott volna egy nemesebb eszme: melynek igéző ereje lendületet adott volna a szíveknek, czélt tűzött volna a honfiúi lelkesedésnek. Az a szerencsétlen hadjárat, melyet Szinán basa folytatott Báthory Zsigmond ellen, a keresztyénség megmenetését, a török járom lerázását mintegy oly czélul tűzte ki napirendre, melyért érdemes lelkesedni, mintha a viszály, az önző

magánérdek meghódolt volna egy magasabb eszme előtt. A jellemek is nemesb irányba kaptak lökést. Ez időpontra esik Mihály vajda föllépése. De a bécsi, jobban mondva a prágai udvar nem emelkedék a helyzet magaslatára. Az aranygyapjúval, Oppeln és Ratibor herczegséggel elámitott Báthory Zsigmond szintén odahagyja a tért, melyen mint a keresztyénség herosa, nevet vívhatott volna ki magának. Jött a kalandor, kiben több erő, több kezdemény és bár műveletlen formában, több politikai érzék volt, mint azokban, kiknek kezében vala a törvényes hatalom birtoka. Helyet követelt magának, szerepet teremtett, vérrel és tűzzel jelölven meg pályáját, föllépett mint a keresztyénség bajnoka és önző nagyravágyásának eszközeivé bírta tenni a hatalmas német császárt, a független szabadságára féltékeny erdélyi nemességet, míg vakmerősége, döllye maga ellen hívta a nemezist és a szerencsés játékost leleplezik, elárulják és a sors méltó ellenfelet állít ellenében a Basta személyében. Erőszak erőszakkal, álnok hitszegés álnok hitszegéssel, orvgyilkos a cselszövővel szemben.

Nem czélom e kort a történelmi pragmatika szellemében rajzolni. A történelmi adatok igazságos elbírálása oly részletes kutatást, oly sokoldalú tanulmányt igényelne, melyet már végeztek mások; első sorban Szádeczky, és erőmet is messze túlhaladná. Engem e kor irodalma érdekel. Azt a hatást kutatom, melyet a költői lelkekre tehetett. Kutatom pedig egy véletlenül fölfedezett görög köznyelven írott epikus költemény méltatása érdekében.

E költemény tanulmányozása vitt engemet mind belebb és belebb e szenvedélyes korszak költői termékeinek kutatásába. Mert nem érdekes dolog-e, egy meglehetősen terjedelmű epikus költeményt olvasni abból a korból, melyben a Tinódi-féle históriás-ének megszakadása után, mintha csak egy pusztja jelölné az átmenetet a XVI. évszáz epikájától a XVII-ik évszáz epikáig?

Gazdagabb volt e korszak költői termékekben, mint a mostoha, a sivár idők felette gyér maradványai után itélnők. Épp azért kétszeres örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy szerény szolgálatot tegyek a XVII-ik évszáz elején keletkezett epikus költemény ismertetése és méltatása útján a magyar költészet hivatott buvárainak. Inkább mint a görögnyelv szenvedélyes művelője, a feledéstől megmenteni akarok egy magyar tárgyú művet és közvetve figyelmet kelteni az ugyane korban keletkezett költemények iránt.

Mihály vajda belső embere, *Stavrinos* írta a költeményt. Érthető a rajongás, melylyel honfitársán csüng; ki, ha nem is emelkedik román Hunyadi Jánossá, mint a román történészek feltűntették, legalább erdélyi szereplésével e magasztos címre ugyancsak nem szolgál, de azért a magyar történet buvárai is elismerik, hogy rendkívüli alak. Az a tény, hogy népe dalban dicsőíti, a törökön vett diadalaiért magasztalva emlegette a keresztyén Európa; egy keresztyén lelkiületű, egyházas szellemű, hazafias irányu költőnél teljesen indokolja a részrehajló elragadtatást. De

aztán mi is volt a XVI. évszáz epikája egyéb, mint politikai és vallási érdekek szolgálatába vitt költői elogium vagy pasquil. A meggyőződés heve, őszintesége a korszellem forrongó küzdelmeinek élénk viszhangjává teszi a lantot. A történelmi „*hütlenség*“ helyett egyoldalú adatszerű hűség lép. A történelmi adatok becses anyagát nyújtják e költemények.

Mi hiányzott a valódi epos keletkezéséhez? A *táv at*, a mult idők tisztos moha; az alkonyodó nap árnynövelő bűbája. A török elleni tényleges küzdelem hevében lángoló honfi szívnek vagy a lyra buzdítása kellett vagy elég érdeket talált az aprólékos részletekig hiven rajzolt csaták és ostromok képében.

Sem a távolság nem volt meg a *hiedelem* megalkotására, mit az epos nagyszabású cselekvénye föltételez, sem az *egységes* eszme. Érzület, az volt; a korszellem láza lüktetett a költők hevenyében bárdolatlan formában alkotott műveiben; de az *eszme* fenkölt fensége hiányzott, mely az egységes szerkezet teremtő géniusza.

A krónikás előadás lehetetlenné tette az epikus mező áttekin-tését magasabb pontról: az epikus eszme magaslatáról.

Pedig gazdag lehetett e korszak epikája. Ha egy Szamosközy a Kendy-féle összeesküvést hungarismusokban bővítködő, de bizonyos erdélyi zamattól ízes latin versekben énekl meg,¹ bizony-ságul szolgál arra nézve, hogy mily kedvvel űzték a krónikás ver-selést e korszakban. Ugyane korban ír *Bocatinus*,² ki Báthory Zsigmondról több költeményében emlékeztet meg, épp az arany-gyapjuval történt kitüntetését énekl meg, mi élénk bizony-sága annak, hogy a *király pártiak*, mondjuk: a Habsburg-házhoz ragaszkodó hazafiak Báthorytól mit vártak, mit reméltek. E kor gazdag lehetett a latin és gazdag a magyar epikai költemények-ben; de fájdalom, kevés maradt ránk. Ránk maradt Szöllősi követ-kező hosszú című, rövid históriája: »Rövid Historia Melyben Megíratik Szinan Bassanak török császár ereivel, Havas alföldének és Erdély Országának pusztítására való kijövele 1595. esztendőben.

És istennek segítsége által, annak a sok pogánságnak a Magyarok által, megveretése és szégyenvallása. Annak felette ugyanakkor Borbély György kapitányságában Lyppa Várával egye-temben Tizennyolcz váraknak és Kastélyoknak az Törököktől való megvétele. Abonyi Györgynél 1635.« Ajálja a versejekben is Hari Mihálynak. E verset Szöllősi egykori följegyzése alapján írta, mint az első rész végén maga mondja:

»Kiket régi Históriákban leltem
De az, melyet üdömmel is *megértem*.«

¹ Monum. Hung. Hist. 30. Bpest, 1880. 506–554. 1.

² M. Jo. Bocatii Hungarides libri Poematum. V. Bártfa, 1599. Megemlé-kezik a 37., 60., 153. lapokon olvasható eloquiumokban.

Sőt úgy látszik, hogy a Jacobinus nyomán fordítja:

»Azután néhány üdövel Szőlősi
Magyarok kedviért *megfordítani*
Akart nemzetének is kedveskedni
Mindennek illik az Istent dicsérni.
Ezerhatszáz harminczöt esztendőben
Bocsáttatott ki ily ügyekezeten,
Hogy ne mehessen feledékenységben,
Jámboroknak légyen emlékezetében.

Egybe is hasonlítám Szőlősi művét Jacobinus egykorú históriájával és mondhatni Jacobinus »Brevis enarratioja etc.«, mely 1596-ban jelent meg, van visszaadva verses formában. Lesz alkalmunk Szőlősi művét egybevetni az ismertető görög epikus költemény megfelelő részével.

Ugyane korban keletkezik *Nagyfalvi Gergelynek* eddig ismeretlen carmen-je, melyre a dr. Ballagi Aladár által szerkesztett *magyar irodalomtörténeti* folyóirat 4-ik füzetében hivatam föl a magyar irodalomtörténet buvárainak figyelmét. E költemény az erdélyi fejedelemnek moldvai hadjáratát és különösen e hadjáratban Tholdy István és Székely Mózes szereplését »celebrál«-ta.¹

E korszakból ered a Kolozsvárt 1596-ban megjelent: »Historia Melyben az felséges Báthori Zsigmond Erdélyi Fejedelemnek 1595. esztendőben való viselt hadai irattatnak meg stb.« cz. munka. Ide vonhatók *Deidrich Gergely* Sigismundus Bathoreusa, mely anagrammatikus költemény Báthory Zs. dicsőítésére. Megjelent Szebenben 1591-ben.²

Sőt még az sem hihetetlen, hogy Szőlősi nem a prózában irt *Enarratio* nyomán készíté művét, de Jacobinusnak latin versét fordítá le, (vagy mint a cím mondja: „*megfordítá*“). Ugyanis e Jacobinus »Chorus Musarum« cz. verset ír 1592-ben,³ tehát költészettel is foglalkozik. Ez epikának elkésett viszhangja az a költői becs tekintetében is értékes költemény, melyet Lupuj vajda veszedelméről Köröspataki János bocsát közre Lőcsén 1655-ben.⁴ A havasalföldi harcokról való história 1656. (Magyar Szemle 1876. 329.) Mindez mi gyér kalászszedés arról a bizonyára »szép kalászzsal ékes« mezőről, melyet a történelmi versek alkottak. A történelmi adatok krónikás előadási módja, a költői szemlélet fogyatékosága, a szónokias oktatás és példázgatás, vallási kenetesség, a szereplő

¹ E Nagyfalvinak köszönhető Baranyai Decsi X. decasának megmentése, mint a Script. Rer. Hung. Min. II. praef. XXXI. 1. olvasható.

² *Seivert* Nachrichte 77. *Trausch*: Schriftsteller Lexicon 254. 1.

³ *Seivert* Nachr. 209. és Trauschnál.

⁴ Egyetlen pld. az erd. Muzéum könyvtárában. Ismertette Mátray Ernő Reform 1870. nov. 18. sz. Ujabban Figyelő 1876., 269. és köv. lapjain.

személyeknek inkább pontos felsorolása, tetteiknek száraz előadása, mintsem csoportosítása és egyénítése azok a hiányok, melyek e kor epikáját jellemzik. Épp azért figyelemre méltó *Stavrinos* görög költeménye, melynek méltatására rátérek. Figyelemre méltó, mert habár ugyane kor *stiljében*, a magyar költészet *hatása* alatt keletkezik, helylyel-közzel lendületet vesz, Mihály vajda alakját éles világitásba helyezi, a körülötte szereplő alakok közül kimagasló egyénné, *egy eszme* hordozójává, a keresztyénség lovagjává emeli és ott, ahol a történelmi adatok kérelhetetlen igazsága *Mihály* önző, nagyravágyó mellékczejljairól tenne kétségbevonhatatlan biznyságot, simán átsuhan, hogy kedves hősét azon magaslaton tarthassa, hová hozzá érzett hűsége, honfitársi buzgalma helyezé.

Lehet ez ellen történeti nézőpontból ugyancsak erős kifogásokat emelni, Mihály hitszegő viselkedése főként a szerencsétlen Báthori Endrével szemben, adatokkal fényesen be van bizonyítva, sőt az is, hogy a Németországba menekvése idején sem gondolt egy pillanatig sem a török kiirtására, mert ugyanez időben alkudozik a törökkel és a temesvári basa követét gazdagon megajándékozva, azzal hitegeti, hogy a császárnak hódítá meg Erdélyt.¹

Lehet, mondom, a történelmi valótlanság nem egy bizonyítékát költőnkre rábizonyítani, de epikai szempontból, ha nem is bír sem az egyházas retorika floskulusaitól, sem a korbéli pasquilszerű lyrai kifakadásoktól menekülni, ha a magyar históriás énekek formájában mozog is; azért *Stavrinos* költeménye tulszárnyalja a korabeli költemények színvonalát.

Tehát két tekintetből érdekes e költemény: először az egykorú író visszaemlékezése révén mint oly mű, mely történelmi adatokat tartalmaz e kor megvilágításához és másodsor mint magyar tárgyú költemény a XVI-ik évszáz epikájának maradványa.

Térjünk hát magára a költeményre.

II.

Az 1312 sorra terjedő költemény az akkori magyar históriás énekek módja szerint az utolsó sorokban megnevezi szerzőt:

Ha ohajtjátok tudni még, hogy hol van szülőföldem :
Malsini város szült a mely van a Delvino völgyben.
 S állíthatom még nektek azt, hogy az Evangelista
 Szent János messze nincs, ki a hit titkait tanítja.
 Nevem énnékem *Stavrinos* és *Vestiar*² a czímem,
 Amint tudám csak én irám, mit elbeszéltem itten,

¹ Dr. Szádeczky Lajos: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599—1601. Budapest, 1887. 83 l.

² A vestiari méltóságról Cantemir Demeter: *Descriptio Moldaviae* cz. művében írja, hogy »colligit iste pecuniam publicam«, továbbá »claves gerit cubiculi agitandis

Iráom *Erdélyben* én, amott Besztercze vára mélyén
 Mig éjjelemte csillagok fényénél viraszték én
 Első és másod napjain a február havának.
 Vegyéték ihletét a Szent-Lélek fuvallatának.
 Atya-Fiu-Szentléleké a dicsőség a menyben,
 Ki mindeneket alkotta s a ki teremte engem. (1301 — 1312.)

A Mihály vajda viselt dolgairól írott költemény szerzőjéről többet nem tudunk. E helyből kitetszik, hogy míg a költeményt Besztercze várában írta mint fogoly, az utolsó sorokat már hazájában írhatta, mert a szövegben az *amott* (ἐκεῖ) határozottan mint távollevő helyet jelöli meg Beszterczét.

Neophytos szerzetes, ki prózában bevezetéssel látta el e költeményt, Stavrinosról még a következő adatot hagyta ránk:

»Később harmincz év mulva ugyane Stavrinoszt fiával együtt Moldvában megölette István vajda.«

A Mihály vajdáról írt históriás ének később a myrai metropolita Máté által írott egy más költeménnyel együtt, »mely az Ungro-Valachia-ban kitört későbbi zavarokat beszél el mély belátással és zengzetes sorokban« egy honfitársuknak a Pogonianiból való *Panos Pepanosnak*, Máté meghitt barátjának került kezébe, ki azok kiadásáról gondoskodott, mert Oláhország iránti szeretetének zálogául akarta adni. Panos Pepanos a hitbuzgóság élesztésére adta ki a Mihály vajda dicső tetteit magasztaló költeményt, Neophytos bevezetését berekeszti egy epigramm, mely *Panos Pepanos* nevéből egy etymologiai szójátékot csinál: a naphoz hasonlítván az ő tudományát, mely mint a valódi nap érleli (περαινει) a gyümölcsöket, úgy érleli a szellemeket. Hálás emléket állít ez epigramm Pepanosnak azért, hogy a két művet a feledéstől megmenté.

Mikor lehetett az editio princeps?

Zaviras¹ említi egy kiadását, mely 1668-ban jelent meg Glykys Miklósnál. Legrand, kinek »Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire«² cz. művében találtam meg Stavrinos költeményét, nem találta nyomát korábbi kiadásnak, habár nem tartja lehetetlennek, hogy létezett. 1672-ben újabb kiadás jelen meg Velenczében Mortali Bálintnál, mely a későbbi alapjául szolgált. Ugyanis az 1806-iki kiadás csekély eltérést mutat.

consiliis destinati«; a titkos tanácsosok közt a nyolczadik helyet foglalja el. Tehát kincstárnoki, számvevői állás. Szavazata a fejedelmi tanácsban nem volt.

¹ *La Grèce moderne ou Théâtre Hellenique* par. G. Zaviras. Athenès, 1874.

² Megjelent Paris, 1877. Költeményünkre vonatkozó bevezetés, Neophytos görög előbeszéde, továbbá egy betűrendes glossariuma a históriás énekben előforduló oláh szavaknak, maga a históriás ének bilaterális alakban, francia fordítás kíséretében elfoglalják a könyv 16—127. lapjait.

Az 1872-ik kiadás teljes címe:

»A kegyes és vitéz Mihály vajda hős tettei és még a mik történtek Ungro-Valachiában azon időtől fogva a midőn Serban vajda uralkodott egészen Mogula Gábor vajdáig, továbbá ebben foglaltatik néhány intőtanács Illyés Sándor vajdához és a fejedelemség minden örököséhez és Konstantinápoly siralma. Velenceze Martali Bálintnál 1672.«

Stavrinos költeménye végződik a 63-ik lapon. A 64-ik lapon kezdődik Máté metropolita költeménye. E költemény ránk magyarokra nézve szintén történelmi érdekű. Ime a címe:

»Másik história az Ungro-Valachiában történekről, Serban vajdától Gábor vajdáig, a *mostani fejedelemig*. Irta a főpapok sorában is legszentebb myrai metropolita Pogoniani-beli Máté ur. Szentelte pedig Katritzai Jánosnak, dicsőséges urának. Felsőbbek engedélyével. Velenceze, Martali Bálintnál 1672.«

Teljes címét adtam e másik költeménynek is, melyet remélem lesz alkalmam szintén ismertetni. Papiu Ilarianu *Tesauru de monumente istorice pentru Romania* (Bukurest 1862-ben), I, 273—326 közli e költeményt a *Maximu* fordításával együtt.

* * *

Stavrinos költeménye elé két verses előhang van bocsátva, mely után következik az elbeszélés kezdete. 37 kisebb-nagyobb szakaszra van osztva a költemény, melyek élén alighanem a Neophytos által szerkesztett címek állanak, melyek az illető szakasz tartalmát jelölik meg.

Maga a költemény az u. n. *politikus* versalakban van szerkesztve, mely 15 szótagból áll, a 8-ik szótag végén metszet. Jambicus méretű a vers:

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ || ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

Megjegyzendő, hogy a szótagok méreténél kizárólag a hangsúly uralkodik, úgy hogy pl. e szóban: *παινεμένου*, a rövid ε mint hangsúlyos szótag magánhangzója hosszú. E versformát híven adtam vissza. A német Niebelung-vershez igen közel áll. Fontos és jellemző tény, hogy *páros rímek* vannak, holott még a Szamosközy latin versében is *négyes* rim fordul elő, mit a Zrinyi-féle verselésben találunk föl, mi kétségtelenné teszi, hogy e versalak uralkodott. Szöllősi Szinan basáról szóló rövid históriájában is e versalak fordul elő.

A verses előhangok közül a második 8-as trochaeus alakban van írva, még pedig a hangsúly törvénye szerint, *miben én magyar hatást látok*. Álljon itt egy jellemző részlet:

Török magyar és a tatár nem volt neki több mint számár,
 Moldvát, Erdélyt nem szerette, fegyveréll meg is vette.
 De a veszett irigység lett gyászos vége ily vitéznek,
 Vele a sok fenkölt eszmét sírba tették, eltemették
 És kezdődék nyomor inség. Elbeszélem majd ezt is még.»

28. v. — végig.

Azt a törvényt, hogy *in medias res* vezesse az epikus író az olvasót, Stavrinós megtartja. Mihály vajda föllépését azon fontos mozzanathoz kezdi, midőn a bukaresti vérfürdőt rendezzi.

Tömerdek sok adót ró honára a török,
 A mely a sok adóság alatt csak egyre nyög
 Szabadulást hiába ímmár nem is hiszen,
 Török, spahi janicsár harácsol széltiben
 Elnyomják a szegényt és falatját elveszik,
 Hurcolják asszonyát és véle gyermekit
 Gazdag, szegénynek egykép sulyos a helyzete,
 Magát Mihályt is egyre gunyolja ellene.
 Benn palotája mélyén gyalázat éri őt,
 A népség szerte sinylik ezer nyomor között,
 De Isten látta a sok inséget és csapást,
 Mely Havasalföld népén terjed szemlátomást,
 Mihályban kelte eszmét, neki adott erőt,
 Kardéire hányja bátran mind'ütt a törököt.

50—64. v.

Ime az alaphang. Az epikus hőst mozgató indíték. Hazáját föl szabadítani, egyházát megmenteni; mint a Neophytos bevezetése mondja: »Levert egy oroszánt (a török hatalmat). Egész életén át megtartá Ungro-Valachia felett uralmát. Ezt hazája iránti rajongó szeretetének köszönhetette.«

De hogy áll a dolog a történelmi valóság szerint?

Mihály 1588-ban megy Konstantinápolyba, ügyes fondorlataival kieszközli a vajdaságot. 1592-ben megy be Havasalföldre két ezer spahival. Ő is elvállalta elődei adósságát; de midőn a trónon megerősödött, rendezte a hitelezők: zsidók és törökök lekonzolását. E mérszárulás 1594 nov. 13-án folyt le Bukarestben és Jassyben. De hát voltaképp kifelejtí a költő a valódi okot: a szövetséget, melyre támaszkodva Mihály e merész lépésre határozta magát.

Helyesen jegyzi meg Legrand: »Stavrinós elhallgatja azt a szövetségkötést, mely létrejött *Báthori Zsigmond*, erdélyi fejedelem, *Aron* moldvai vajda, II. Rudolf, magyar király, a szerbek és bolgárok közt. *Midőn e hatalmas liga megkötetett*, a háboru azonnal kitör 1594 végén.« De ha a történet tényleges adataihoz hűtellen, igen helyes szempontra helyezkedik. E tekintetben,

mint bevezető soraimban is jeleztem, tulszárnyalja az egykorú históriás énekeket.

Selim szultán a Janku fiát küldi vajdának Oláhországba. Elindítja vele Bogdán vajdát és Mustafat azzal a megbizással, hogy bilincsre verje Mihály vajdát. Mihályt értesítik. Mihály azonnal serget gyűjt, hirtelen megjelen Ruscsuk előtt, hol győztes csatát vív Mustafa ellen. Feldúlja Ruscsukot, miről a történet nem tud semmit. Király Albert, Mihály vezére földült Ruscsuk közelében egy helységet és nem magát Ruscsukot. Minthogy Mihály első fölléptéről van szó, Stavrinos költészetének jellemzésére álljon itt a következő részlet:

Tüstént a magyar földre küld és hív be hadi népet,
Kardélre hány minden pogányt, mind ér ez szörnyü véget.
Havasalföldrül a török szemetet kiséperte,
Amely tömérdek volt miként homok van országszerte.
Midón a szultán hallja, hogy a dolog mint esett,
Dühre ragadja el magán kívül e gyász eset.
Hivatja is vezéreit, hogy megkérdezze őket,
Mi volt az ok, az alkalom, a miért most megöltek
Oly sok török alattvalót, Mihály miért emelte
Föl lázadó fejét, ilyen merészsze vaj' mi tette?
Ferhat pasa eként felel, nyiltan szólván urával,
Nem titkol semmit, igazat beszélni ő nem áttal:
»Török, janitsár egyaránt bizony sok pénzt zsaroltak,
Rabszíjra fűzték gyermekét, nejét is az adósnak.
És vége hossza soh' se volt a sok és drága sarcznak,
Mít a török és a zsidó az oláhon zsaroltak.
Mihály azonba' látva a nyomort s a nagy inséget,
Mind élre hányja őket, a harácsnak így vet véget.
Tehát Mihály a fejdelem ép semmit sem hibázott,
Hogy nagy haraggal annyi sok muzulmant ott levágott.
Elindulának ők legott és Ruscsuk ellen mennek,
Jégborította a Dunát, mint farkasok átkelnek.
Fölgyujtják a bazárt, belé vetvén az égő üszköt,
Amint ezt látja a török, miként a hal ugy reszket. 65—84.

A rablást, a sarczolást előszeretettel rajzolja. Így kerülnek bele a magyar vitézek is:

Raboltak szerte sok török asszonyt rabbá tevének,
Anyá siratta gyermekét s a gyermek jajveszékelt.
Más nőt hurczolt el a magyar és más nót a *huszárok*,¹
A darabontok ujra mást és mást meg az oláhok.

¹ Voltakép *kalonák*, mely név lovast jelent. Görögben: *κατάνοι*=katáni

Sok jajszó hangzik mindenütt e napon e vidéken,
 Panasz és bús siránkozás tört át a pusztá légen.
 Dus zsákmányt ejte mindenik, azzal mind megrakodnak,
 Tömérdek rabnőt és rabot visznek magukkal onnat.
 Láthattál volna akkor ott sok kényes török asszonyt,
 Ki háremét nem lépte át, szabadba' soha sem volt.
 Bezzeg sok szép, sok puhatest fetreng most a hóba',
 Sarutlanul, meztelen, te ezt láthattad volna.
 Egyet hajánál fogva vitt, a mást kezén hurczolva,
 Török asszonyt ki nem vive egyet se láttál volna. 113—126.

Még egy vonása van a rablásnak, melyet erőteljesen fejez ki a következő két verssor:

Az ellenséget szerte szét mind üldözőbe vették,
 Pusztult muzulman és *zsidó*, ott érte szörnyü vesztét. 129—130.

Ime a török gazdálkodás hűséges eszköze a *zsidó* lehetett, mert egyforma gyűlölettel üldözik. Hogy a történelmi talajba mi mélyen ereszti gyökerét a románok zsidógyűlölete, e passzusból látjuk.

Stavrinos költeménye az akkori történeti epika főhibájában: az ismétlésekben nyilvánuló részletezésben szenved ugyan, de találtam benne *epizódot* is és pedig a *görög* költőhöz méltó részletet, mely alkalmat ad neki arra, hogy nemzeti önérzetét kielégítse; a görög vitézség páratlan fölényét kimutassa. A görög epizód két fejezetet foglal el. Tartalma: Tatárok törnek be Oláhországba és dunnak tűzzel-vassal. Mihály 300 görögöt (maczedon nevet viselő stradioták lehettek) küld kémszemlére.

A költő szerint nem kevesebb mint 80.000(!) tatár tört be és asszonyt, gyermeket kínzott és hurczolt el rabszíjon. *Neslovu* mellett ütött sátort maga a khán, körülte foglalt helyet válogatott hadinépe.

A 300 görög tanakodik, mit tegyen. Költői és igazán epikus színezete van a következő részletnek:

Tanakodva így szólának: Magunk szálljunk ki síkra!
 Vagy dicsőséget aratunk vagy találunk a sírra.
 Nem látjátok, hogy az *oláh titkon forralja vesztünk*,
 Ide azért küldött ki, hogy egy szálíg itt elveszszünk.
 Tűrjük tovább gyűlöletük, a melylyel ők zaklatnak?
 Tűrjük bántó sértéseit kicsinynek és a nagynak?
Sándor a Nagy meghódítá, meg az egész világot,
Mert a vitéz, derék görög vitézek élin állott.
 De hát mi most gyávák legyünk, térijünk megfutva vissza?
 Ha még *maczedonok* vagyunk, mutassuk is meg azt ma!
 Szerezzünk ma becsületet *fajunknak* és hazánknek,
 Vagy karja hadd öleljen a reménytelen halálnak.

Mert ha segílyt esdeklünk mi mostan az oláhtól,
 Azt mondja, hogy gyávák vagyunk és bánt és sértve gáncsol.
 Tehát nosza menjünk magunk most szembe a tatárral,
 Reméljük, elbánunk vele könnyen mint a szárárral. 151—166.

A költő ezután elbeszéli, hogy a görögök mint oroszánok betörnek a tatár táborba, azt szétverik. A tatárok fegyverüket is eldobva, megfútnak, zsákmányul hátrahagyják podgyászukat, ruhájokat. A khán megfordul, hogy *Gyurgyevot* megszabadítsa. Ezt Áron, moldvai vajda foglalta el. Négyezer muzulmánt lekonczol. Ime Mihály, a magyar szövetségre támaszkodó Mihály vajda föllépte.

III.

Következik a *Szinan* basa vállalata, melyről magyar históriás ének maradt ránk a Szöllősi neve alatt. Lássuk Stavrinos elbeszélését.

A szultán élénk beszédben festi Mihály vajda félelmetes dolgát (184—220), pusztításait, hatalmát és meghagyja Szinán basának, hogy törje meg a lázadó vajda gögjét és tegyen helyébe egy beglerbeget vajdának.

Elindul Szinan Konstantinápolyból, melyet jellemző módon mindig a *városnak* hív a görög költő. Tehát a régi urbs, a régi *πόλις* él lelkében. Ez érdekes vonása az új görög költészetnek is. Mint a világ-uralom ábrándképe ragyog Sztambul a görög költők lelkébe. Következik egy érdekes részlet:

Gyorsan felüti sátrait *Kalugerani* mellett,
 Megvárni itt akarta, hogy Szinan vaj' mit művelhet.
 Legott izen Erdélybe, hogy *jőjjön Zsigmond azonnal,*
Induljon haladéktalan a magyar csapatokkal. 229—232.

Szöllősi költeményében szakasztott így van előadva a dolog. A költemény II. része vonatkozik a Stavrinos által elbeszélte eseményekre; az *első* rész Borbély György szerencsés támadását adja elő az Arad és Szörény megyékben törökkézen levő városok ellen.

Midőn Szöllősi elmeséli Szinan basa átkelését a Dunán, így szól:

»Erdélyi sereghez közelget vala Feiedelem hadát hogy lekonczolja,
 Elvégezett akarattya ez vala, *Mihály* vaydát elevenen megfogja.«

Mihály vajdának a török ellen fordulását épp azzal indokolja mivel Stavrinos:

»Ez vayda *Urunkkal egyetért* vala *Mert adóval őket nem győzte vala,*
 Törökökkel megháborodott vala, *Azért a Törökre kardot ránt vala.*

De térjünk vissza Stavrinós elbeszéléséhez.
Mihály *Copačeni* mellett út táborát, a törökök *Calugerani*-be mentek. Mihály a Duna-hidján találkozik a törökkel:

Ő szembe mén s találkozék a hidon a törökkel,
Láthattál volna eleget a vízbe mint merült el,
Sertés módjára, ámde ő mint sas csap ellenére,
Sok sárba fetreng s beleful a sodró viz ölébe. 235 — 238.

Szinan basát lerántja lováról és az iszapos árba taszítja.
Erőtjeljes sorok következnek:

Már majdnem is megfuladott ott lenn a zagyva sárba',
Oly szégyen érte a milyent nem hozna bitófája.
Bizonynyal elfeledte ott gőgös hivalkodását,
Ott elveszíté sok csalárd tanácsát, ámitását. 243 — 246.

Szöllősi a dolgot így adja elő.

Ő maga Szinan is annyira vala, Társai táborban bevitték vala,
Futtába' hidról *tolcsába* dőlt vala, Ezek nyereséggel megtértek vala.«

Sőt Mihály *vezéri* működését is kiemeli.

»Első sereg négy ezer lovag vala
Ebben töb rész magyar kopiás vala
Mihály vayda előttük járó vala
Czáki (Csáki) István népe is ez közt vala.

Hősnek, vitéznek rajzolja. Erőtjeljes beszédet ad ajkaira.
Mihály így szól:

»Job egy lábíg fegyver között elesnünk,
Hogy sem tengeren tul vasat zörgetnünk,
Ha iól vítok győzedelmesek leszünk,
No hát bátorsággal Bassára mennyünk.«

A görög költő élénkebb rajzot ad. Több részletben domborítja e híres hid-harczot.

Szerinte más oldalról előrontanak *Michnas* és *Hasszán*, két tűz közé szorítják Mihályt.

»De gyorsan fordul ellenök Mihály legott merészen,
Rájok lecsap sólyom gyanánt, gyilkos karddal kezében.
Nagy bátorsága ime fogy mindjárt a két vitéznek,
Szétszórja a török hadat, ereszti könnyü szélnek. 251 — 254.

Hassan megfutamodik az erdőbe, Mihály utána ered, hogy vele megvívjon, de Hassan nem áll meg, fut a vezérig. Elmondja Szinánnak esetét, ez elpanaszolja, hogy maga is a vízbe fult volna, ha egy spahi¹ meg nem menti (Társai táborban bevették vala: Szöllősi) Szöllősinél eltérő vonás Stavrinós költeményétől, hogy a tulnyomó török haddal szemben kölcsönös pusztítás után egy kevés gyaloghad érkezik. Új rohamot intéznek és elfoglalják „Mahomet zászlóját.“

»Kit törökök szentnek neveztek vala
Minden reménységek csak ebben vala,
Hol ez vala, igen félnek vala.«

Stavrinós ezután az akkori históriás ének kedvelt párbeszédes formájában adja elő a tanácskozást, melyet Szinan basa tart Michnaszszal Mihály elvesztése tárgyában. Elhatározzák, hogy vesztegetéshez folyamodnak. Michnas vállalja magára a dolgot. Azt állítja, hogy a főurak mind vele tartanak. Michnas megbízza *Dan* vestiariust, ki azonnal *Királyi Albert*-hez szalad. E Királyi Albert-ről megjegyzi Legrand, hogy magyar eredetű. Hammer nem említi azt az árulást, melyet e Királyi követ el ötven ezer forintért (φ λουρία περισσά πηνήγυτα χιλιάδας). De halljuk Stavrinost:

»Vedd ez ötvenezer forintot és hadaddal
Hagyd cserben itt Mihályt, indulj innét azonnal;
Mert a török immár közelg tömérdek hadi néppel,
Ha nem sietsz körülkerít, a folyamárba' véssz el.« 287—290.

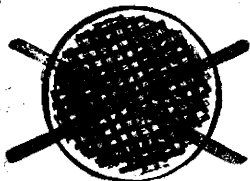
Ki e Királyi Albert? Kétségtelenül ugyanaz az a *Király* Albert (a görög helyesírás is azt bizonyítja, Κραϊλαλβεργο) kiról az egykorú bártfai latin költő Bocatius a következő epigrammot hagyta ránk:²

Haec loca qui transis, consiste parumper, amice,
Mortua ubi Alberti Kiralidae ossa iacent.
Sex et viginti, Princeps, tibi serviit annos,
Transylvane, animis, ense, fideque potens.
Huic sua terga duci Sinan dedit hicce Brailam
Cepit, erat praestans, Agria clade tuâ.

Itt az ellentét a görög krónikás vers és a latin költő epigrammja közt szembetűnő. Epp azért szőttem bele értekezésembe

¹ A Calugerani melletti hidnál három pasa fuladt a vízbe. A Szinant megmentő spahi Hassan *Batakáji* (Mocsári Hassian) nevet viselt Murat nagyvezér alatt is.

² M. Joan. Bocatii Poetae Laurenti Caesarei Hungarides libri V. Bartfae, 1599. 405. l.

e részletet, mert a magyar történeti adatokat, melyek Stavrinoszál találhatók, lehető teljesen adom.

Tehát Király Albert elárulja Mihály vajdát. Mihály visszavonul *Rucaruba*, Erdély határszélén levő községbe. Itt várja *Zsigmondot* Erdélyből.

Tehát még is csak a *magyar* jön a hős Mihály védelmére.

Szinan behatol Romániába; feldúlja. Tergovistben várat építet. Bukarestbe vonul be nagy diadallal. Halljuk a költőt:

Ekkor Zsigmond király¹ jöve Erdélyből sok hadával,
Vezette számos csapatát Erdély határin által,
Leszáll Rukaru völgyibe, hol Mihály vajda várta,
Hódolva megy elébe fogadni táborába. 311—314.

Tehát hódol Zsigmondnak.

Egyesült haddal mennek Tergovist (Szöllősinél: Tergovistia) vára ellen. Ezt fölgyújtják. Ötezer török, kik a várat őrizték, mind oda veszett. Történeti tény, hogy Mihály Tergovistot 1595. okt. 5. beveszi. Hammer szerint 3500 embert fogtak el. A vezéreket *Ali* pasát és Kedji béget *megsütötték*.

Szöllősi a dolgot úgy adja elő, hogy Szinan elámitotta *Ali* basát és *Memhet* béget. Tergovistba küldi őket azzal hitegetve, hogy védelmükre fog menni. Szöllősi a sereg jobbszárnyát 12,000 emberre teszi, a balszárnyat ugyanannyira:

»Országhadnagy Bocskai István vala.«

Szinan megszökik az ostrom elől. Tergovist bevétele után a magyar költő szerint *Ali* és *Mehmet* fejét veszik. Ezután fordul elő egy részlet a magyar költőnél, melynek nincs megfelelő Stavrinoszál. Szinan Bukarestbe szalad. A bukaresti templom fundamentumába puskaport ás és fel akarja vettetni, azon reményben, hogy Zsigmond oda megy.

»Por felgyulván, kárt csak kőfalban szerze.«

Szinan basa értesülvén Tergovist veszedelméről, újra tanácsot ül Hassan basával. Párbeszédés alakban festvén a költő a helyzetet, előadja, hogy Szinan Hassánra bízza Gyurgyevo veszedelmét, mely helyen kell bevárniok újabb csapatok érkezését: Átkelnek a Dunán, de az oláhok nyomon érik:

Szaladnak a Duna felé és rajt' átkelni készek,
Hogy az ellen elérheti, attól riadva félnek.
De az oláh mint a vadász a vadnak áll nyomába,
Mint a juhót úgy kergeti bele a nagy Dunába. 361—364.

¹ Görögben: Τζήμανος ῥήγας (rex), máshelyt Κράλης.

Az oláhok elérik Gyurgyevot. Történelmi érdekű a gyurgyevoi hadállás:

Rezván bég érkezik előbb hidhoz egy hadcsapattal,
Egy oldalát a hidnak ő megszállja is azonnal.
A másik oldalon Mihály jön s állást is foglal ottan,
Zsigmond hada, ki fővezér¹ szintén ez oldalon van.
A várat beveszik hamar, a hidat meg lerontják,
Kevés menekszik s köztük a vezér a mély folyón át.
A többi mind oda veszett, az egy napon tömérdek
Nagy hadi nép mind elveszett, akik csak átkelének. 365 — 372.

Az író kétszáz ezerre teszi a török sereg számát, mi bizony-nyal hihetetlen nagyítás. Tény, hogy Mihály ágyuval lődözött a hídra és az tömérdek néppel leszakadt. Élénk és festői képét adja a költő a Duna melletti pusztulásnak. Mihály alakja emelkedik ki. A vadász sólyom képe újból meg újból Stavrinosz lelke előtt lebeg.

Láthattad volna a török vesztét és pusztulását,
Mint gyáva birkaturma közt bős farkasok dulását.
A zöld mező pirosra ott, kiomló vértől festve,
Szétszórva meztelen' feküdt az elhullottak teste.
Mihály karddal kezébe' ront az ellenségre törve,
Mint zsákmányára hirtelen az ölyv lecsap a földre.
Kardjával vagdal ő vadul, kopjája zúz keményen,
Iszonyu megtorlást veszen bős ellenén kevélyen.
Hallottál volna jajgatást és szörnyű vad sikoltást,
Mint vízbe estek, hangozék az Allah! Allah! folyást. 379 — 388.

Szóllósi is tömör rövidséggel ugyanezt mondja;

Hogy megholt sok döggel víz tele lón,
Vérrel elegy Dunának folyása lón.

Nála István vajda »hó pénzes népe
Kétszáz lóval hidra hamar föllépe,
Kit meglátván pogányság megrémüle
Raiok mennek attól igen ijede.«

És ezután a magyar költő elbeszéli Gyurgyevo (*Gyrgyo*) bevételét, a híd leszakítását. Zsigmond István vajdát a székelyekkel bekísérteti Moldovába.

»Vajdaságra ujolag beülteté.«

Ezután átkel a havasokon, eljut Brassóig, hol Bocskai várta.

¹ A görög szöveg kétségtelen: ὀποῦτον τὸ κεφάλι.

Van még egy adat Szöllősinél, miről Stavrinosz nem tud. A székelyek követelik Báthortól szabadságukat. Ennek megadásától teszik függővé a hadjáratban való részvételt. Szórol-szóra a következő passzus fordul elő:

»Nem adhat io választ nékik ezekre,
Nemességnek bosszuság tételére,
Igazság is nem viszi szívét erre,
Székelynek mert jobbágyság nagy része.«

De azért kényszerűségből aláírja a székelyek szabadságlevelét, hogy sergét a székelyek csatlakozásával gyarapítsa. Stavrinosz mozgalmas csataképét kiegészíti a híd leszakadása, a vízárnak a hullák miatti megáradása. A rablást ismét mondhatni, ugyanolyan alakban rajzolja, mint fentebb láttuk:

A magyar is sok foglyot ejt és elviszi magával,
Erdélybe tér meg számtalan fegyverrel és ruhával.« 401 — 402.

Sziban basát iszonyu szégyen fogja el. Konstantinápolyba tér meg; de bújában mérget vesz és meghal. Stavrinosz történeti valót beszél. Hammer (VII, 314) is elbeszéli, hogy Sziban basa 1596. apr. 3-án halt meg ujholdkor szerda napon, mely napot és a mely hetet a török folytonos szerencsétlenség napjának és hetének nevez.

Sajátságos, hogy Szöllősinél Mihály mint vezér szerepel és Stavrinosnál a fővezér Zsigmond. És fontos bizonyítéka a *hűbéres* viszonynak, hogy Mihály elkiséri Zsigmondot hódoló tisztelettel egészen Erdély határszélig. E passzust, mint költőnk *naiv* megfeledkezését, az ő »Hungaro-Valachia-ja főurának állásáról szintén közlöm:

Mihály örömmel tére meg, hogy békén ülne trónján,
Előbb Zsigmondnak udvarol, néki illőn hódolván,
Ajándékot tömérdek ad, fegyvert, ruhát szépet,
Mí drágaságot adhatott, mi roppant kincset ért meg. 415 — 418.

A szultán keserűséggel gondol arra, hogy egy *uj Akhilles*-sel gyült meg a baja. (428.)

Stavrinosz Mihály jellemének fővonását: a ravaszságot, mint mellék vonást tünteti föl, hogy nemesítse alakját. Így Hammer elbeszélése szerint Mihály a kivívott eredmény után újabb cselet hány és a kibékülés örve alatt törbe csalja Hafizt és ekkor az ovatlan török seregre ront 20,000 lesbeállt oláh és azt lekonzolja. Ezt Stavrinosz megfordítva úgy adja elő, hogy Hafiz basa akarta rászedni Mihályt és a kibékülés színe alatt törbe csalni, de Mihály idejében észreveszi a cselet és *Udrast* küldi maga helyett, de jól

ellátja sereggel. Udras feldúlja Hafiz táborát. Ez két fiával nehezen menekül Turnovóba; de innét is mielőbb menekülni siet, mert a szerb és bolgár is Mihálylyal áll szövetségbe.

Ekkor Mihály diadalmasan hordozza meg fegyverét a Dunán túl. Hunyadi hosszú hadjáratához szeretik hasonlítani e hadjáratot. Utján éget, rombol. Hat ezer embert konczol fel. Roppant zsákmánnyal tér vissza Oláhországba. Előbb Tergovistban székel, hol trónját mágnások veszik körül. Félelmetessé válik neve.

A törökök remegtenek, előtte félre álltak:
Ha hallák néki csak nevét, szelét érzék halálnak.
Körülvevék s juhászkodón enyhítgeték haragját
És mindent elkövettenek, hogy dühre ne ragadják. 489 — 492.

És csakugyan Mahomet szultán Ibrahim basával tanácsot ül. Párbeszédés alakban fejt ki a költő a szultán aggodalmát. Megegyeznek abban, hogy gazdag ajándékot küldjön és békeajánlatot vigyen Ibrahim basa Mihályhoz.

Stavrinos bőbeszédű lesz, igazi vestiar módja szerint beszéli el az ajándékokat, melyeket a szultán küldött. *A szultán átadja Erdélyt is, csak feltételül szabja, hogy a Dunát ne lépje át.* Jellemzően gyermektegy nyilatkozat a vestiarius ajkán, hogy szükségesnek tartja megemlíteni, »milyen jól állott az uralkodói méltóság Mihálynak«. (544. v.)

Érdekesebb ránk nézve és még történeti adat gyanánt is vehető a következő részlet:

Zsigmond sem élvezett soká Erdélyben ülve békét,
Gyűlölték az urak, és irigykedve nézték,
Midőn látá, hogy *árulók* vannak csak körülötte,
Nyugalmat hogy találna, hát kiment a lengyel földre.
Egy öcsce volt, egy Báthori, kinek neve volt András,
A trónját ennek adta át, rábizta a kormányzást.« 565 — 570.

Báthori Zsigmond lemondásának itt felhozott indoka bizonyítja, hogy szerzőnek sejtelve sem volt azokról a küzdelmekről, melyek Zsigmond ingadozásának magyarázatául szolgálnak. De ez indokot feljegyezve föltaláljuk gróf Illésházy István *Följegyzéseiben* 1599-ik évhez: »Mene Lengyelországba és onnét másodmagával bujdosni mene ez világra, mint Kain az sok ártatlan vérontásért bujdosik vala.«¹ Ezután Stavrinos hirtelen átszap a Mihály és Endre közt kitört viszályra, mintha bizony Mihály vajda le sem tette volna a hűbéri esküt. Az esküben, melyet 1599. jun. 12-én tesz le, szórul-szóra előfordul: »Én Mihály vajda, Havasalföldének

¹ Közölve *dr. Szádeczky Lajos*: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599—1601. Budapest, 1882. 12. l.

ura és az fölséges erdélyi, moldvai s *havasalföldi* etc. fejedelemnek híve és tanácsa« — így esküszik, hogy épp oly hűséggel fog viseltetni Endre iránt, melylyel Zsigmond iránt.¹ A portára küldött 12 pont közül a 3-ikban határozottan ki van mondva, hogy »*Havasalfölde, mely a mi birodalmunk és kezünk között vagyon és olyan országunk mint Erdély*«, a vestiar tolla mindegyre urának fogását követi, ki magát Hungaro-Valachia korlátlan fejedelmének szereti tekintetni, mihelyt a zavaros politikai viszonyok között, vagy az osztrák, vagy a török titkos segítségére támaszkodva, ezt elérni remélte. Mi viszonyban volt Mihály a biboros fejedelemmel?

IV.

Stavrinos a következő szakasz elején azonnal a viszályra ugrik át, mely Endre és Mihály közt kitört.

Erdélybe' hogy elfoglalá királyi székét Endre
Baráti frigyet többet ő nem tart Mihálylyal szembe,
Sőt rendeli, hogy hagyja el Havasalföldét rögtön
Nemcsak maga, családja is tüstént Erdélybe jöjjön.
Mert árulás volt szándoka, hogy török kézbe adja.
Ezért hívá Erdélybe is; ez volt a gondolatja.
De a nagy isten nagy csodát művelt, hogy megmutatta
Még a hitetleneknek is, minő nagy a hatalma.
Mihály azonnal értesült, hogy ellene Erdélybe
Gonosz cselet hánynak titkosan, őt csalni kelepczébe,
Hogyha belemegy oktalan, kiadnák őt azonnal,
Hagar fiainak, a kik megölnék őt bizonynyal.
Gyorsan tehát gyűjt uj hadat és kész gyors támadásra,
A cselszövőt legyőzve, hogy *honát is leigázza*.
Havasalföldről ő egész családjával elindul,
Erdélybe megy, szívébe' bős, kegyetlen vad harag dul. 571 — 586.

Mily ellentétet alkot ezzel Báthori Endre levele a szerdárhoz 1599. aug. 14-ről keltezve, melyben szórúl-szóra e passzus fordul elő: »noha velek (t. i. Erdélylyel) mind az ország (Havasalföld) s *Mihály vajda megegyezett*«, kéri a szerdárt, hogy »Havasalföldet peniglen, Mihály vajdával egyetemben, el ne erőlködjék tőlünk szakasztani.² Mind elszámítja a költő Mihály alattomos cselszövényét. »Superior stabat lupus, et longe *inferior* agnus«.

¹ Közölve Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. k. 304. l. Viszont Endre Mihályt és fiát Petráskot megerősíti »a contractus«-ban, mely Zsigmond idejében fennállott.

² Szádeczky i. m. 18. lapján közli Szilágyi S. Erd. O.-gy. Eml. IV. 313. l. nyomán.

De halljuk tovább a jó vestiariust. Rajtakapjuk az ellenmondáson; mert maga adja elő, hogy Endre megtudván Mihály érkezését, követet küld hozzá: kérdezősködik, miért hozta egész családját; bizonyára Németországba megy vele. Csodálkozom, hogy Stavrinosz egy valóban költői mozzanatot figyelmen kívül hagyott. Történelmi tény, mint az egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy Mihály vajda neje, némelyek szerint *Florica*, mások szerint *Stanca*, le akarta beszélni Mihályt vakmerő szándékáról. A női szív megérezte a végzetes lépés gyászos következményét. Mihály Endrének gunyosan azt feleli, hogy hiszen maga a fejedelem hivatta. De ezután jön elő beszédében a következő jellemző fordulat:

Megesküvém Krisztusra, hogy töröknek nem szolgálok,
Törökhöz hajlotok ti még? nem hallgatok reátok.
E földet hát meghódítom és birtokomba vészem,
Vagy mint keresztyén úgy halok, vagy a királyi széken
Lesz a helyem; hadad ha bír, jőjjön és síkra szálljon,
Jőjjön, ne késsék, rajta hát, én helyemet megállom. 601—606.

És ezt Endrének mondja! E merész beszéd után szövi be a költő Báthori Endre beszédét, melyet hadaihoz intéz, midőn Erdélyt elhagyva, Mihály vajda ellen indul.

Szamosközy (II. 319. l.) *Bethlen F.* (IV. k. 392. l.) közlik a beszédet,¹ melyet Báthori tartott volna. Bezzeg a román érzelmű görög költő nem adja Endre ajkára azt a beszédet, melyet tartott. Nem hozza föl a vajda esküszegését, melyet mint hűbéres tón urának, nem hozza föl hálátlanságát: »mi neveltük föl a farkasfiút, most minket akar szélylyeltépni;« de fölhozza a magyar önérzet sérelmét, hogy egy bitor, egy *oláh* lábbal tapodja a magyarok hazáját. Álljon itt Báthori Endrének, úgylátszik valami történeti alappal bíró, beszéde:

»Juhok ezek, kik farkasok közé jövének hozzánk,
Czondrás oláhok, hát mi még ő tőlük megriadnánk?
Volnának ők kétannyian, legyőznők könnyű szerrel,
Vitéz kezünkben villog és suhint a könnyű fegyver.
Hisz Báthori lennék talán, ki Báthori az bátor,
Egész világra szól neve, ki sarjad e családból.
Ez *egy oláh*, miként ez itt, engem még eltiporna?
Igába hajtáná hazám, ő lépne még a trónra?
Vitéz urak, erdélyiek, nem lenne szörnyű szégyen,
Hogy úr saját hazánkban *az oláh, a moldva* légyen!
Essünk el inkább hősieen és becsülettel haljunk,
Mintsem gyalázatunkra az oláhot mi uraljuk.
Nos rajta hát, előre mind, ő vélük szembe szálljunk
E földről őket üzzük el, vagy leljük mind halálunk. 612—625.

¹ Idézve Szádeczky i. m. 63.

Báthori Endre serge Szeben mellett gyűlt egybe és várakozó állást foglal el. Következik a szebeni csata leírása. Természetes és az epikus költőnél érthető, hogy az *eldöntetlenül* végződő nehéz küzdelmet úgy tünteti föl, mint Mihály teljes és végleges diadalát.

Érdekes a hadsereg felállításának képe: Elöl mentek a kozákok és a moldvai csapat, azután a *hajduk* és katonák (lovasok); közbül ment Mihály. Maga előtt vitetett három keresztet, a keresztetek megett neje.

Az egész költemény fénypontja e csata leírása. Álljon itt a legszebb részlet:

A két sereg találkozik: a síkon ütközött meg.
 Lett az napon bizony nagyon sok magyar asszony özvegy.
 Az ég is elborult, sötét gyászfátylat ölt magára,
 Mert az nap alvilágra szállt sok bús magyarnak árnya.
 Mint tépnek, dúlnak farkasok, ha juhakolba törnek,
 Kora reggeltől estelig. Mint marczangolnak, ölnek.
 Nap arcza elsötétüle, sűrű homály fedé el,
 A csatatérre ráborul a lég porfellegével.
 A föld piroslik mindenütt a bőven omló vértől,
 Holttest borítja a mezőt, megfosztva öltönyétől.
 Új *Belizar* hőstetteit híven el mint beszéljem,
 Hogy támadál mint fiatal oroszlán szerteszélylyel,
 Nagy kardodat mint forгатád merészen gyors kezedbe',
 Mint vagdalád fejét le mind, ki véled menne szembe. 639—652.

Megjegyzem, hogy a szebeni csatában a történetirók egyhangulag elismerik, hogy Mihály hősie fölléptével fordítá meg a tényleg elveszni indult csatát, megtérítvén Sellenberken alól Vöröstorony irányában hátráló csapatait.

Endre megöletésének elbeszélése következik. Mihályt a költő nemes színben tünteti föl. Elhallgatja, hogy a menekvő Endre fejére jutalmat tűz ki Mihály; nem szól a székely üldöző csapatról, Ördög Balázs tettéről, ki végre czélt ér és Endre fejét Mihály elé tette. Mihály nem adott ugyan jutalmat, mert Augustussal tartott, mint egy névtelen történetéből idézi Szádeczky: »az árulást szeretem, az árulókat nem szivelem«. Stavrinós minderről hallgat; de azt a jelenetet dolgozza ki, midőn Endre a Sztinába jutott, hol a juhászok szoktak meghálni. Ugy adja elő, hogy Mihály *egyedül*, bujdosva vetődik a juhászok közé, kiknek kérdésökösödésére, hogy mi lett a szebeni csata vége, *elég naiv* elárulni, hogy ő a fejedelem. Lássuk e részletet:

Igy szól: »A fejedelem maga, kit itten láttok mostan,
 Oly szájalomraméltó sors, a melybe én jutottam;
 Elvesztém hadi népemet, mind hős, derék levonték,
 Miként elitélt úgy búvom az erdők rengetegjét. 675—678.

A juhászok megölik, hogy Mihály vajda kegyébe jussanak.
A fejét viszik Mihály elé. És itt találunk eltérő, új vonást:

Azonban a jó fejdelem legott itél felettük,
Bitóra küldi őket; így sujtolja szörnyű tettük,
Kik képesek valának ily gyalázatos merényre,
Orvul emelni kezüket urok fölkent fejére.
Mindenki őt magasztalá, hogy őket is büntette,
Nem késve, nem habozva hogy megtorla ily büntettet. 691—696.

A történelemhez híven beszéli el Stavrinosz az ünnepélyes temetést, melyet Mihály Endrének rendezett, habár az egykorú írók az indokot nem tüntetik föl oly nemes színben; szerintük azt a téves hitet akarta Mihály megczáfolni, mintha Endre még élne és csak eltűnt volna.

Ugy látszik, Stavrinosz nem tudott semmit arról a nyilatkozatról, melyet Mihály nejének Floricának tulajdonítanak, ki midőn Endre fejét meglátta, könyezett. »Miért e könyek?« — kérdi a vajda. »Hejh! — felelt — hasonló szerencsétlenség érhet téged is.« De tesz említést *Stavrinosz* egy oly dologról is, mit Szádeczkynél nem találtam. Mihály sírkövet is emeltetett volna Endrének.

Oly tisztességet tőn neki, minő királyt megillet,
Márványból állít sírkövet: hol e sirirat díszlett:
»Eme sírkő alatt pihen Erdély királya Endre,
A kit Mihály a fejdelem legyőze harcza mense.«

Mihály hatalma tetőpontjára jut. Bevonul Fehérvárra. Királyi módon él. A Hungaro-Valachia (Havasalföld) kormányzását fiára bízza. Csakugyan komolyan gondol arra, hogy Erdély kizárólag az ő sajátja. A főurak meghódoltak neki. Csak a moldvai vajda *Jeremiás* él vele ellenséges viszonyban. Ez Zsigmonddal szó tervet ellene. Háttérben van Lengyelország eszes kancellárja, Zamojszki. Közeledik Mihály sorsában a fordulat.

V.

Zamojski mélyen bepillantott a működő tényezőkhöz. Világosan fölismerte az európai helyzetet. Belátta, hogy a voltaképi történelmi feladat volna a török uralom lerázása, de a nagyra-vágyó fejedelmek kölcsönösen emészték egymást. Csak két pontot közölök *Zamojski* leveléből, mely még 1594-ben keletkezik, hogy bebizonyítsam ez állítás igazságát. »Nagy remény volna a török hatalmat megtörni, ha Európa fejedelmei és királyai egymást nem marcangolnák és mintegy készakarva nem nyitnának nyílt harczmezőt a töröknek az keresztényvilág közepében.« A német császári politika vakságát félreérthetetlen szavakkal bélyegzi meg. »Főkent

azért csodálkozom, hogy láthatnák, hogy ha Magyarország megsemmisül, ők is elvesznek és még sem érdeklődnek e sánczok, e paizs fenmaradása iránt.«¹

Zsigmond is, értesülvén fivére haláláról, Zamoiskyhez megy és serget kér tőle. Stavrinosz a szokott párbeszédese alakban adja elő a tanácskozást. Zamoiski azt a tanácsot adja neki, hogy menjen Moldvába Jeremiához és vele együtt támadja meg Mihályt. Mihály elébük vág. Előbb tör Moldovába és felgyújtja Trotusint. Midőn Zsigmond jön más oldalról egy sereggel, Jeremiás nem tudja, mitevő legyen és Lengyelországba menekszik. Zsigmonddal egyetül. Ezalatt Moldova meghódol. E részben (721 – 778) nincs jelentősebb, sem költői mozzanat. A történetet nyomom követi. Zamoiski hadat gyűjt, melynek meghagyja, hogy egyesüljön Zsigmonddal és Jeremiással. Jöttüknek híre fölbátorítja a magyarokat. Itt szerző újra átsuhan egy fontos mozzanaton: az oláh garázdálkodás okozta elégedetlenséget, sőt mondhatni általánosan kitörőfélben lévő zendülést elhallgatja. Lássuk, mint adja az eseményeket Stavrinosz.

A főurak Erdélybe' most Tordán összegyülenek,
Feledve a viszálykodást, ekkor megesküvének,
Hogy ők kikergetik Mihályt Erdélyből és behívják
Zsigmondot, hogy foglalja el e földön újra trónját. 787 – 790.

Itt aztán elkezdi a hű vestiarius történetet hamisítani, mi a költői szerkezetnek csak javára szolgál, midőn hőse, az epikus hősoktól csak a harczrakészséget bírja, de egyébként fondor, alatomos és képmutató.

Elhallgatja, hogy *Bástát* Mihály hívta segítségül, följálva, hogy Erdélyt meghódítja az osztrák császár számára. Ugy tünteti föl, hogy a magyarok útban találva Bástát, hűséget ajánlottak föl a császárnak és megígérték Bástának, hogy ha kiűzi Mihályt, őt teszik fejükké; mire Bástá rááll.

Mihály három rendbeli vereségén (Erdélyben Bástá 1600. szept. 18-án a Maros mellett, Zamoiski okt. 15-én Moldovában és Argyes mellett nov. 15-én veri meg) könnyű szerrel siklik keresztül. Ezután menekszik Bécsbe, illetve Prágába. Álljon itt e jellemző részlet:

Mihály csak állt, gondolkodott, lelkében eltűnődve,
Hogy Moldovába menjen-e vagy fusson német földre.²
A magyarok s a németek hada hogy sikra száll ott,
Őt megverik, ő menekül, hogy ellen nem is állott.
Mert küzdeni nem is akart a császár serge ellen,
Mint mondá: *ily rút árulást ő nem követne el, nem!*

¹ Mon. Hung. Hist. 30., 408., 410. l.

² Érdekes, hogy *Νεμεττα* alatt Austriát érti.

Igy menekszik Rudolphhoz. A hú vestiarius ügyesen zsákmányolja ki a helyzetet. Mihály hódolatát, melylyel Rudolfot megnyeri és a bécsi udvar régi terve kivételére eszközül ajánkodik, t. i. Erdélynek osztrák uralom alá hajtására, hősének emelésére fordítja. A keresztyénség leventéjét tolja előtérbe. Párbeszédet sző Rudolf és Mihály közt. Mihály így esküdjözik:

Igy szól: »Nem hittem volna, hogy te bánj velem eképen,
 Dicső király, országomat, hogy elvehesd te nékem,
 Hogy üldözőbe ép te végy, ki ellened nem véték,
 Tanúm az isten, a kinek nevére esküszöm még,
 Hogy tégedet szolgálalak mindvégig hiven és vért
 Örömmel ontottam csak a keresztyénség ügyéért.
 Sohasem forralék a te uralmad ellen cselt én,
 Királyi voltod tisztelem, parancsodat követvén«. 819—826.

A király kegyesen fogadja. Tudjuk az udvar fordulásának magyarázatát. Zsigmond ismét föllép az erdélyi fejedelemség elnyerése érdekében. Tehát serget ad.

Most közlök egy részletet, mely bepillantánunk enged a ravasz vajda terveibe, melyeknek ügyes szövésével megnyerte Rudolfot. A papi befolyás is Zsigmond ellen fordul. Midőn a magyarok és törökök megtudták, hogy Mihály egy jól fölszerelt sereggel ellenük indult, így jajveszékáltak:

Eme Mihálylyal mit tegyünk? Ezt sűrűn mondogatták,
 Mely hegyre menekülhetünk? Melyik vár légyen mentsvár?
 Hová rejtőzzünk úgy mi el, hogy többé ne féljünk már?
 Vár föl nem tartóztatja őt, hegy, erdő nem lesz gátja,
 A ki megbízta haddal őt, a németek császára,
 Rudolf a császár bizta meg, keresztyének királya,
 (Kinek királyi trónja a Krisztustól vett sajátja).
 Hogy űzné el országból vad fiait Hagárnak,
 Ki keresztyén, legyen szabad és hive egy egyháznak. 848—857.

Ime, a papi eszmekörben élő költő, Mihálynak, e durva embernek tulajdonítja azt a nagy gondolatot, hogy a keleti és nyugati egyház egységét akarja létesíteni. E beszélgetés történeti hitelessége valószínű. Lehetséges, hogy Mihály a régebb megpendített ilyenmű eszmét fölhasználta emelkedése érdekében. A császár megáldja Mihályt, ki ezzel a jelszóval (mondhatjuk frázissal) indul el:

Megyek, hogy vérem ontsam a keresztyénség hitéért. 872.

Stavrinos kedvelt képei ismétlődnek. Mihály vitézei mennek mint a sasok, repülnek mint a sólymok. Eljutnak Kassa alá. Ekkor tudja meg Zsigmond, hogy Mihály a német császár pártfólgoltja. Békekövetet küld táborába, de Mihály büszkén utasítja el. Érdekes

történeti tekintetben, mert visszatükrözi Mihály furfangos föllépését, *hogy a császár nevében beszél.*

E föld a császárt illeti: ő hagyja el legottan. 894.

Kisérjük Stavrinost nyomon, mert egypár érdekes történeti adatot nyújt.

Zsigmond Moldovába Jeremiához menekül, ki egy hetman vezérlete alatt küld segítséget. Symeon vajda, kit ő tett Havasalföld vajdájává Mihály ellenében, szintén küld válogatott hadinépet.

Érdekes *Costin Miron*¹ adata, mely szerint Zsigmond a budai basától és a temesvári bégtől is kapott segítséget. Látni, hogy az oláh hagyomány ez, mi kedvez is annak a felfogásnak, hogy Mihály a keresztyénség hőse.

Stavrinus 20,000-re teszi a dzsidások számát, kik Zsigmond főhadát alkotják; de ehhez még tömérdek csapat csatlakozik, együtt 50,000-re ment Zsigmond hadserge. *Costin* idézett művében szörszóra ez áll:

»Κοντά εις τὸ Κλοῦζ Βάρ, εἰς ἕνα χώριον Μορτζίνα λεγόμενον» (Kolozsvár közelébe Morzsina faluig)(?) jutott el Zsigmond hadserge szembe menendő a *Somlyó* felől jövő Mihály hadával. Mihály hadát Stavrinus 20,000-re teszi, holott az egyes csapatok, melyeket számszerint felsorol, 21,000-et tesznek ki. E csapatok németek, vallonok, spanyolok, hajduk, (9000-re teszi a hajduk számát) moldvaiak és φευτζεριδες. Legrand kérdőjel mellett svájcziaknak gondolja, holott alighanem — *fegyveres*.

Következik a goroszlói csata leírása (925—978). Mihály buzdító beszédet tart. Biztatja vitézeit, hogy az ellenség túlnyomó száma ne riaszsa meg őket, mert ezek gyávák. Mihály vitézei felbuzdúlva felelnek. Hogy ez tömegesen hogy történhetett, arra elragadtatott költőnk nem gondol. Régi görög költő ily bakot nem lőtt volna. Mihály személyes bátorságával kiválik. Érdekes, hogy Stavrinus Básta magatartásáról e csatában meg sem emlékezik. *Costin* is így nyilatkozik görög nyelven írt krónikájában: »Sergük (a Báthorié), mely nagyobbára gyalogságból állott, Básta György kezébe esik. Befutotta az országot e csatának híre, mely nagyobb dicsőséget szerzett Mihály vajdának, mint Básta Györgynek, úgy hogy e hírnév keltett irigységet és ez irigység idézte elé Mihály vesztét.»²

Mínthogy *Costin* 1628—1633-ban született, mikor a mi vestiariusunk már meghalt, világos, hogy ismerte ugy a Stavrinus, mint a Máté metropolita művét; mert a felfogásban meglepő találkozás van.

¹ »Moldvaország krónikája« 1594—1662. Áron vajdától kezdve, kinél félbeszakad az alsóországi Urechia vornic által írt krónika. *Costin*ről magyar nyelven tanulmányt írt *Oprisa Pál*. Megjelent Budapest, 1892.

² Legrand *Costin* művét kéziratban olvasá. A *Bibl. Nat.* nro 6. du suppl. kézírata. E passus a 243-as lapon fordul elő.

A csata után, mely 1601. aug. 3-án folyt le, Báthori legyőzve, *Csáky István* hű emberével tanakodik: (979—998) mitevő legyen. Csáky tanácsolja, hogy ismét Moldovába Jeremiás menjen, de kérjen a lengyel a kancellártól, sőt *a török szultántól* is segítséget. Mihály nagy tervet sző, hogy lehatol Andrianapolyig. Előbb Torda mellett megállapodik.

Mihályban Stavrinós eddig a rettenthetetlen hőst festé, elég egyszínű ecsettel; habár a korabeli históriás énekeket tulszárnyalja. A gyöngédebb érzelmek rajzolására kinálkozott az alkalom a következő fejezet alatt, melyben előadja a költő, hogy Mihály ki akarta szabadítani fiát és feleségét, kiket Csáky István Fogarasban elzárattott. Egy enyhébb sugár vetődik a szomorú képre; de főképp a dikciózásra hajló és inkább keresztyén eszmékkel foglalkozó szerző csak futtában érinti e mozzanatot, holott Florica szomorú sejtelmét, melylyel Erdélybe lépett, fölhasználhatta volna. Álljon itt Mihály kérelme Bástához:

»Uram, tudd meg, hogy holnap én fiam kerestetem föl;
Szívemnek édes sarja ő, szívem a gyötrelemtől
Mióta tőle elszakadt, lángolva ég szünetlen,
Ő nélküle, hejh, nincs nekem, oh nincs egy percznyi enyhem.
Az oka én vagyok magam, hogy fiamat s az anyját
Még élve eltemetve most börtönbe' csukva tartják.
Ezért könyörgök: tedd meg azt, hogy segítségül mellém
Adj egynehány német vitézt, így őket én megmentném.«
»Adok tenéked — Bástá szól — vitézt a mennyi csak kell,
Válaszsz köztük tetszés szerint és rendelkez ezekkel.«
Ezt mondta Bástá, *ámde mást forral titkon szívébe'*,
Magába mindazt forgatja, *mint törjön életére.* 1018—1028.

Mihály mitsem sejtve tér sátorába. Viradatra hivatja *Rácz Györgyöt* és őt küldi Fogarasba azzal a meghagyással, hogy ha ki nem adják fiát, dülje föl. Bástá gyűlöletét Stavrinós tisztán a féltékeny irigységre viszi vissza:

Ő nem gyaníta semmi cselt, nagy bátorságot érzett,
De Bástá életére tört, fejét vevé szegénynek,
Mert gyűlölé őt iszonyún s irigykedék reája,
Sérté nagyon, hogy mindenütt nagy tisztességben álla.
Erdélynek is városai csak néki hódolának,
A többi tiszteletben mind alatta állt Mihálynak. 1041—1046.

Stavrinós ezután elbeszéli Mihály meggyilkoltatását (1047—1094). Azt a viszályt, mely Bástá és Mihály közt kitért, a bécsi udvarnál beállt fordulatot a mind önállóbban fellépő Mihálylyal szemben, az Erdély kormányzására vonatkozó terveket, melyek nem reflectáltak Mihály vajdára úgy mint leendő erdélyi fejede-

lemre; költőnk annyira nem ismeri, hogy személyes irigykedésnél egyébként nem tekinti a Mihály élete ellen irányult terv indító okát. Mindegyre visszatér e gondolatra.

Mert az irigység mint a tőr a keblüket átjárta
 És dulta gyötrő fájdalom, a ki szemlélte, látta,
 Hogy a császár mint becüli Mihályt, mi nagyra tartja,
 Mint édes testvért szereti, iránta van bizalma.
 Mi hasznunk lesz, ha még Mihály — maguk közt így beszéltek
 Fejére tesz majd koronát, fejedelme lesz Erdélynek
 És *egy oláh*, a milyen ez, jusson tisztségre, rangra,
 Vitéz legyen az ő neve, legyen vitézi rangja.
 Mi fáradozzunk, a míg őt kitüntetés, kegy éri,
 Mint hős leventét az egész világ csak őt dicséri.
 Ha el nem ejtjük, mi nekünk harcolnunk is mihaszna?
 Öljük meg őt, de gyorsan ám, a *törvény irgalmazna*,
 Vegyük fejét tehát elébb, ítéletet se várva.
 És tervük véghezvitelét bizzák egy kapitányra. 1053—1066.

Tehát a Bástá magán gyűlölete helyett Stavrinós a nemesek közös elhatározását említi.

Mihály épen Fehérvárra készül, hogy a fejedelemség ügyét rendbe hozza, midőn szemben lát lovagolni egy kapitányt többek kíséretében. Azt hiszi: a kért segédsapat jön.

De nem segíteni jöttek ők, ez átkozott vitézek,
 De jöttek véget vetni most orvul az életének.
 Mihály hogy látja ezeket sietve jönni, fölkel.
 »Derék vitézek — szól eként — körömben üdvözöllek!«
 De kardot rántanak ezek legott ő rája rontnak,
 Mint ragadozó állatok, sátrába behatolnak.
 Egyik dzsidával szúrja át: szívéen találja épen,
 Másik reá tör hirtelen, kivont karddal kezében
 S fejét levágja és a test alázuhan a földre,
 Élettelen ott elterül mint bércznek büszke tölgye.
 Így gyilkolák orvul meg őt, ki semmit nem is sejtje.
 És elesett, kezébe hogy kardját nem is vehette.
 És ott maradt és ott hevert, a teste földre dobva,
 Ruhátlanul, mezítlenül fürödve vérmocskokba.
 A *bősz irigység* műve volt, hogy ért ily szörnyű véget,
Ártatlanul (!), hogy sorsa ez lőn egy ilyen vitéznek. 1079—1094.

Történeti forrásaink alapján Szádeczky¹ többször idézett művében úgy adja elő, hogy midőn Mihály vajda hadaival Fogaras ostromára készült, akkor látta Bástá elérkezettnek az időt, hogy gyűlölt vetélytársát eltegye láb alól. 300 vallont és németet küld

¹ Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599—1601. 188. lap.

Mihály vajda táborára azon vasárnap reggelén, melyen ép elindulandó volt. A kiszemelt orgyilkos *Beauri Jakab* vezetése alatt a kiküldött csapat megrohanja Mihály táborát és itt egynehány vallon kíséretében belép Beauri a sátorba e szavakkal: fogoly vagy! Mihály kardjához kap; de nyomban megölik. Azért adtam elő tömör rövidséggel Mihály vajda megöletésének történetét, hogy a *vestiarius* visszaemlékezésében feltüntetett eltérő adatot bemutassam.

Érdekesnek tartom még egy adatot közölni, melyet *Costin*-ből idéz *Legrand*, mert történetíróinknál nem találtam meg.

Costin már fennebb is idézett művében így adja elő a dolgot: »7109-ik évben aug. 7-én éjjel, midőn Mihály még ágyban feküdt, két német kapitány jött egy csapattal, kiket Básta György küldött és mihelyt Mihály sátorába értek, mely félreeső helyen állt, és fölverték nyugvóhelyét, ott azonnal fejét veszik és ezt Básta György elé viszik. Holtteste három napig feküdt eltemetetlenül mindenki láttára. Hadinépe nem volt közelében, mert az egészet elküldi rablásra, mely alatt gyermekeit is szabadítanak ki. *És így lőn megjutalmazva azon szolgálatért, melyet a németnek tett*“ (i. m. 2431.).

* * *

Most előtérbe lép a szónok és az irigység ellen fakad ki és elsiratja Mihályt. Egy egész fejezetet (1095—1160.) szentel az irigység elleni kifakadásnak és Mihály siratásának és egy más (1161—1226.) a magyarok és németek kigúnyolására. A hang jellemzésére álljon itt a következő részlet:

O háromszor is átkozott, gyűlöletes Irigység,
Te szörnyű Kharon, bős Halál, iszonyú kegyetlenség,
Hogy ily vitézt megöltetek és testét ott hagyátok
Heverni földön meztelen, reátok szálljon átok!
A rút Irigység sok vitézt tiport le már a földre,
Sokat száműzött, vészbe vitt, sokat a sírba döntö.
Miként Mihályt megölte most, kitől ugy reszketének,
Mint reszket a hal, fiai a Hágár nemzetének.
Reszkess, te nap, s sohajts te Hold és hulljon könyed árja,
Vitéz leventék mind ti is fakadjatok sírásra.
E nagy csapás, e szörnyű bűn, ez ámulás felett, mely
Íly szép vitézt ártatlanul orozva veszített el
Íly szép vitézt, ki hírnevet világraszólót szerze,
Dicső neve nyugatra szállt és szálla napkeletre.
Oh ég, oh nap reszkessetek e szörnyű tett miatt, ti,
Erdők, vadak ti nektek is illik őt megsiratni;
Mert porba dönt, ki oszlopa vala a szent keresztnek,
Igaz hit gyámolt, Szent Sion egy hú barátot veszített,
Ki a keresztre esküvék, hogy a pogányt kiirtja,
Hogy vérét az igaz hitért mindig örömmel ontja. 1095—1114.

Nem bír eltelni a panaszszal. Siratóra hívja Románia népét, proszopoeiával fordul sziklákhöz, hegyekhez, mezőkhöz, hogy sirassák meg az *orthodox* hit vitézét, ki misét a szent *Zsófia templomban akart szolgáltatni*... a katolikus világ egységét visszaállítani... tehát *1601 ben* az az eszme lelkesíti a görög költőt, mely később politikai jelentőségre emelkedik és Mária Theresia alatt is némi sikert ért el.

A monostorokat is felhívja a nagy siratásra. Ezt azért említjük föl, mert Mihály Erdélyben egy monostort is alapít, melynek történeti nyomát érdekes volna kutatni.

* * *

A magyarok és németek gúnyolására szánt fejezetben (1161—1225.) az elkeseredett költő kifakadását az, ki Erdély szomorú viszonyait ismeri, melyek Mihály vajda halála után következett válságos időkben még fokozottabb mérvben állottak elő, megértheti, de meggyőződik arról is, hogy Stavrinosz Erdély történelmi helyzetét teljesen hamis világításban látja. Mert hiszen volt-e szomorúbb korszak, mint a melyet Mihály vajda szereplése töltött be?

E fejezet elején *Székely Mihályt* átkozza, mint a kitől eredt volna Mihály vajda megöletésének gondolata. Csakugyan *Székely Mihály* nagy szerepet játszik Mihály vajda életében. *Székely Mihály* eredetileg Mihály vajdát Báthori Zsigmonddal szemben az osztrák politika kezében hatalmas fegyverül tünteti föl, mint ez kitészik Barvitiushoz intézett leveléből, melyből Szádeczky i. m. 108. lapon közöl egy jellemző passust. És a válság pillanatában is, Mihály e Székely Mihályra hivatkozik, midőn Bástya sürgetően követeli tőle, hogy Erdélyt elhagyja. Mihály vajda így felel: »sőt énnekem az császárral más tractatusom volt ez országok felől, miért hogy ez előtt is bírtam és a császár is Pecz Bertalan és *Székely Mihály* által énnekem megadta volt ez előtt Erdélyt«. Úgy látszik Székely Mihály szerepet vitt Mihály elárulásában, miről a vestiarius szerzhett tudomást.

Jellemző Stavrinosz történeti felfogására nézve a következő pár sor:

Nem jött volna be a tatár, sem Bocskai magyar hadával,
Sem senki más, ha élne ő, nem lép e föld határin által,
Székely Mózes mert volna-e nagy bosszúságotokra
Erdélyben fegyvert fogni, hogy lépjen fejedelmi trónra?
Látjátok, hogy mit nyertetek, rút irigységetekkel,
És mennyi kárt okoztatok a császárnak is ezzel.
Az erdélyi urakhoz hogy ti oly vakon bizátok,
Im földulátok honotok és vesztét okozátok.
Most értitek, mit ért Mihály, mert hogy a sírba szálla,
Erdélyt elvették tőletek, ennek más lón királya. 1171—1180.

E részletből következtetni lehet, hogy e költemény Székely Mózes föllépése idején keletkezett.

A magyarokat átkozza és még elégtétellel említi föl a bekövetkezett csapásokat, mint bűnök méltó büntetését.

Nem tehetem, hogy be ne mutassak egy részletet, melyen a népköltészet fuvallata érezhető:

Mi lett Mihály a fejdelem? Ugyan hová is ment el?
 Sem tegnap, sem tegnapelőtt nem látta élő ember?
 Vajon mi is történt vele, lappang csupán valahol?
 A tatárföldre ment talán és ott a khánnal harczol?
 Vagy Moldovába ment el ő, egyedül senki mással?
 Vagy törökföldre törve be pusztítja vad dulással,
 Majd sergivel jön, érkezik, a törököt kiirtja,
 És a keresztyény népeket mind'ütt fölszabadítja?
 Oh nem ment sem a khánhoz ő, de Moldovába sem ment,
 Nem tört Törökországba s át Oláhországba sem kelt.
 De Torda síkján harczol ő, egy gonosz sárkány ellen,
 Ki jött, hogy Hadeshez vigye le őt kérlelhetetlen.
 És harczolt bátran az egész éj folyamán keresztül,
 De vasárnapnak hajnalán kidőlt a küzdelembül. 1226—1240.

Ezután Mihály széttépett szívvel jajdul föl. A költő ismétlésbe csap át. Mihály és Erdély főurai ellen fakad ki, kik megbízhatatlanok, esküszegők:

Szavuknak soh'sem állnak ők, akármit is ígérnek,
 Mind árulók és hitszegők, esküik mitsem érnek.
 Ha édesen zeng ajkukon e szó *Uram*, ügyeld meg,
 Hizelgő szóval tégedet, meglásd, hogy ők megejtnék. (1257—1260.)

És ezt Mihály vajda mondja! Sajnálatát fejezi ki, hogy vériükbe nem mártá kardját!

No ezt tette elég bőven.

Ez utolsó kitörés és átkozódás a lázadó hűbéres, a kalandor szellemárnyának ajkán, ugyancsak nem alkalmas arra, hogy megnesemítse Mihály alakját.

* * *

A befejező szakaszban (1267—1312.) Stavrinosz e világ állhatatlanságáról elmélkedik. Mihály példáját a Nagy Sándoré és Belizaré mellé állítva, felhossa a földi dicsőség mulandóságának illusztrálására.

Mihály vajda halálának idejét 1601. aug. 20-ra teszi, mi a Gergely-naptár szerint kiadja az aug. 7-ét.

A költő még bocsánatot kér, ha a verselésben hibákat ejtett. Bevallja járatlanságát, de szépen mondja, hogy szemének látását is elhomályosítá könyveinek omlása, mert valahányszor csak Mihály sorsára gondol, kinek csak részben és vázlatosan írta meg dolgait, sírni kénytelen.

A hű ember e megható vallomása után következnek a költemény szerzésére vonatkozó befejező sorok, melyeket már közöltem.

A bőven közölt részletek a költő egyéniségét, írásmódját élénkebben jellemzik, mintsem szükségesnek tartanám Stavrinós históriás énekét méltató ez értekezésemhez valamit hozzá tenni. Szólhatnék még a nyelvről, mely érdekes jelenség. Egybe is állítám jegyzékét azoknak a szokatlan szóknek, melyek Stavrinósnál előfordulnak, melyek közt több magyar szó eredetét ki lehet kutatni. De a XVII. évszáz görög nyelvének philologiai becslése külön tanulmányra érdemes, mely természetesen nem szorítkozhatik egyetlen irodalmi termékre.

Hogy aránylag bőven éltem idézetekkel, ezzel az volt célom, hogy egyetlen történeti adatot se mellőzzek, mert Stavrinós költeményét nemcsak irodalmi, de történeti tekintetben is figyelemre méltónak tartom.

Hegedüs István.

RÁSKAY GÁSPÁR ÉS VITÉZ FRANCISCO-JA.*

A Ráskay név viselői közül ketten, egy nő és egy férfi, érdemesítették magokat a XVI. század folytán arra, hogy emlékeztőket irodalomtörténetünk fentartsa. Ráskay Lea apáca, a Margit legenda, Példák könyve, a Cornides- és Horvát-codex leírója, a kiről Beöthy Zsolt oly rokonszenves szép képet rajzolt és Ráskay Gáspár, Az Vitéz Franciscoról és az ő feleségéről szóló egy szép história szerzője. A kegyes életű, margitszigeti apáca neve, mint majdnem rendszeren történni szokott, kimaradt a család leszármazási táblájáról, míg ugyanott, az énekszerző Gáspár, mint nógrádi főispán említették 1540-ből. Arra, hogy ő és nem más a Vitéz Franciskó szerzője, az ének versejeiből kiolvasható családi összeköttetések alapján először Heinrich Gusztáv hívta fel a figyelmet (*Phil. Közl. VI. 131. l.*).

Gáspár néven ő az első a Guth-Keled nemzetségből eredeztetett s 1224-től kezdve megszakítás nélkül leszármaztatott család tagjai közt. Atyja: Balázs tárnokmester volt, a ki 1517-ben halt meg. Anyja talán Czobor (Zubor) leány. Kilencz testvér közt ötödik a sorban. Születési idejéről, tanulása helyéről semmitsem tudunk; de az bizonyos, hogy atyja halálakor már felnőtt embernek kellett lennie, mivel nyolcz évvel később olyan hivatalban látjuk, a milyennel tapasztalatlan embert nem igen volt szokás megbízni. Az atyának hivatalos állása, tekintélye, segítségére lehetett a fiúnak az előre haladásban, de úgy látszik, hogy pusztán a maga emberségéből is vált volna belőle számottevő vitéz. 1525. márczius 6-án ugyanis neki és társának, Czibak Imrének mint akkor tájban kinevezett temesi főispánoknak, kettőjük fizetésén, 9000 frton feljül, a temesvári várbeli száz gyalogkatonára ellátására 600, a vár erősítésére pedig 2000 frt fizettetett ki a királyi kincstárból. (*Magy. tört. tár XXII. 97. l.*) E tisztség viselése közben másnemű megbízatása is került és pedig az ország első részében. A bányavárosokban t. i. korán kezdett terjedni a feformáczió. Ez a körülmény egymaga is elég volt arra, hogy a vallási ügyek iránt annyira érdeklődő s Luther megtérítésével is megpróbálkozott nádor, Verbóczy figyelmét el ne kerülje. Ezzel

* Mutatvány a R. M. Költők tára VI. kötetéből.

együtt azonban a bányásznép irányában, a feljebbvalók részéről követett méltatlan bánásmód által előidézett nyugtalanságok is, legalább ürügyet szolgáltatottak az állami beavatkozásra. Ürügyet, mert a vallásos mozgalom s iparüzleti surlódások összefüggése nem oly világos még, hogy ez utóbbiakat amazoknak lehessen tulajdonítani s ezek szításával s az elégtelenség kizsákmányolásával a reformáció hirdetőit lehessen vádolni. A rossz pénzzel fizetett bányászok Cordatus és Kressling nélkül is követelheték bérüket s zajonghattak a kamarai tisztek méltatlan bánásmódja miatt. Korlátközi Péter főudvarmester már a hatvani országgyűlés alatt (1525.) királyi biztosul küldetett ki, hogy a nyugalmat helyreállítsa. Cordatus és Kressling fogságban tartatott. A besztercebányaiak, a körmöczbányaiak kérésére, az év végén folyamodnak a két predikátor szabadon bocsátásaért a primáshoz (*Körmöczvárosi levéltár*). 1526. márcziusában Bornemisza Péter tanácsos ment a zavargások csillapítására s midőn az ennek nem sikerült, Verböczit és Ráskay Gáspár temesi főispánt azzal az utasítással bocsátotta ki a király, hogy a lázadást fojtsák el, az eretnekséget irtsák ki s a résztvevőket büntessék meg. Sikeres működésökről, melyet kivégeztetésekkel, notázással, vagyonkobzással fejeztek be, Besztercebányán 1526. april 13-án írták meg jelentésüket. (*Katona, Hist. Crit. XIX. 579. l.* — *Fejér, Jurium ac libertatum relig. etc. cod. dipl. 43. l.*) Jászay azt mondja erről a megbizatásról, hogy »maga a pártos Verböczy és az Erdélyben hasonló ügyben már harmadéve oly dícséretesen működött Ráskay Gáspár küldetett ki a bányavárosokba«. (520. l.)

Julius elején már Tomorival, Török Bálinttal a pétérváradai táborban volt, honnan Mohácshoz indultak. (*Tomori levele a királyhoz. Tört. Tár 1882. 95. l.*)

A mohácsi csatában harmad magával, Török Bálinttal s Vitéz Kállai Jánossal, mint »acerrimi et pugnacissimi viri ac regi imprimis fidelissimi« — a hogyan Istvánffi írja — a király mellé rendeltetett. Meglehet, hogy mindhárman ott vesztek volna a királylyal együtt, ha Tomori a csata alatt a király mellől előre nem küldi őket. Így egy pillanatra fogságba esett társukat, Kállait is kiszabadítván, mindhárman megmenekültek. Brutus (Toldy kiad. II. 233. l.) csak Ráskayról mondja, hogy előre küldetett az ellenség kikémlése végett. (*G. Rascaium, unum ex iis, quibus Regis custodia permissa erat etc.*)

Ráskayt a mohácsi veszedelem után állandóan János király pártján s táborában látjuk. Novemberben, a koronázáskor, Székesfejérvártt nógrádi főispánná neveztetik ki; onnan azonnal Tata és Komárom ellen küldetik s mindkét helyet csakhamar be is veszi. (*Jászai, 241. 227. l.*) — Mint nógrádi főispán vett részt az 1527. évi márcziusban tartott budai országgyűlésen.

Midőn Szolimán 1529. őszén Bécs alól visszajött s a magával hurczolt foglyokat János királynak ígéré, ez Ráskayt bízza meg

azok átvételével. Ráskay meg is jelent a török táborban a Rákoson, de a jancsárok a foglyok átadásáról hallani sem akartak s lázadással fenyegetőztek. *Caesar caniter statim ambulabit* — mondták, Szerémi tolmácsolása szerint s Ráskaynak a szegény magyar rabok nélkül kellett visszatérni. — Budán a várban az ő háza lehetett az, melyről Verancsics az 1530-diki ostromról szólva emlékezik, midőn írja, hogy »Rogandorff erősen löveti Budát. A zsidó-utca (fejérvári kapu környékén) és Ráskay háza felől sokszor megostromlotta, de meg nem vehette. (V. művei, II. 33. l.) Azok között, kik akkoron János királylyal Budában valának, egy Verancsicsnál bővebb névsorban Ráskay nevét is ott találjuk. (Tört. Tár. 1888. 799. l.) Szerémi is említi (287. l.).

1530. május 27-ről maradt fen Feledi Lestáknak egy, Serédy Gáspárhoz, a kassai főkapitányhoz írott levele, melynek nem egész világos értelmű néhány sora, a Feledi ellen és Feledi által indított s csak 124 év múlva végződött nagy per szálaival egybevetve, — a következő éveken át is lehetővé teszi, hogy Ráskay Gáspárnak, a kit a budai ostrom után nem látunk a zavaros idők hadi szereplői között — nyomát el ne veszítsük. Feledi ebben a levélben a Ferdinánd-pártnak ajánlja fel szolgálatait, nem meggyőződésből, hanem a mint abban az időben leggyakrabban történt, saját érdekéből. Rabolt, foglalt ő is, mint igen sokan abban a korban s hogy zsákmányát megtarthassa, oltalmat keresett. Ráskay Gáspár, valamint sógora Bebek Ferencz, szintén dúltak, foglaltak s a levélből úgy látszik, hogy ez időtájt épen Feledit pusztították ki már annyira, hogy »egy lova, egy szolgája sem volt«. Feledi még Ajnácskőből írhatta levelét, de mi volt az a Ráskay és Bebek birtokokhoz? Fülek, Salgó, Boldogkő, Végles stb. Mindjárt 1526-ban elfoglalta Feledi Gedét, melyért Kubinyi György csak 1548-ban indított pert ellene. A peres iratok kivonataiból kitűnik, hogy csak kevés ideig volt annak birtokában, mert a nálánál hatalmasabb Ráskay Gáspár csakhamar elvette tőle. Az ebül gyűlt szerdékkal együtt saját jószágaitól is megfosztatott s mindezek visszaszerzésének s megtarthatásának reménye vitte őt Ferdinánd részére. Az az elkeseredett hang, a melyen Serédinek panaszkodik, világosan mutatja, hogy Ajnácskőn kívül alig volt egyebe. A levél elején hírekkel kedveskedik Serédinek, leírja János király budai szegényes állapotát, a kinek »még enni is nincs, hanem úgy kopplal, mint szegén ember; — az elmúlt héten nyúlászni ment, 26 lóval mehetett volt ki, hanem száz jancsára vagyon, kik mind puskások, azokhoz bizik, azok járnak kerelette. Ráskay 16 magával vagyon; nefan (?) (talán Nézsá-n) és az porkolábi igen rettegnek ti ke, annyira, hogy most nem igen mernek senkit dúlni, hanem csak engemet dúlat ez csonka ároló, hogy látja, hogy Bebek is rajtam vagyon stb.« (Thaly K. közl. Századok, 1874. 378. l.) Ráskay neve nem fordul elő azok közt, a kiket pár sorral elébb János király környezetéből elszámál; de a bizonytalan olvasású szó, ha

névnek kell venni, kétséssé teszi azt, hogy R. értendő a »csonka áruló« alatt. Viszont a dúlatás, a Bebékkel együtt működés, mégis csak Ráskayt gyaníttatja velünk a *nefan* (?) lappangó értelme mellett is. Ez a jelző némileg érthetővé tenné azt a különben alig megmagyarázható jelenséget, hogy egy oly vitéz katoná, mint Ráskay, a budai ostrom után nem mutatkozik a hadjáratokon. A levél elébb kelt mint a budai ostrom történet s így Ráskay elébb veszíthette el karját, a miért csonkának mondathatott. Nógrádi főispánkodása is nehezen képzelhető ugyan akként, hogy abban megvonulva, per fas, nefas csak birtokai gyarapításán munkálkodjék, de neki, az akkori idők sok különösségei közt, elébb szerzett érdemei után talán ez is lehető volt.

Feledi csak az 1544-diki besztercebányai országgyűlésen tudta megnyerni azt — hogy Ráskay — de már nem Gáspár, hanem ennek testvére István javaiból, kártalanítása elrendeltetett, (*Magy. orszgy. Eml. II. 583. l.*); 1552-ben pedig, hogy ősi birtokaiba új adomány czimén beigtattatott. (*A magy. tört. társ. 1876. évi kirándulása 86. l.*). Az ellene indított perben, maradékai 1590-ben kötöttek egyességet, mely per minden szálát egy 1650-ben létrejött másik egyesség fejezte be. (*U. o. 88., 89. l.*)

Ráskay Gáspárnak neje, gyermekei nem említetnek s minden körülmény arra mutat, hogy nem is voltak. Szerzi, foglalja a vagyont, például a gedei várat s csakhamar sógorának: Bebék Ferencznek, másik sógora gersei Pető Ferencz gyermekeinek, majd testvérenek Istvánnak birtokába bocsátja, a per folyamán pedig ismét másik sógorának Bánffi Ferencznek fia és unokája, alsó-lindvai Bánffi László és János, mint rész-birtokosok, szintén támadtatnak. (*U. o. 95., 99. l.*) — János király halálával megszűnik főispánkodása; az 1542-diki besztercebányai országgyűlésen már testvére István van jelen mint nógrádi főispán, a ki ott Perényivel, Bebékkel, Báthoryval s Balassával együtt erősen küzd a foglalt birtokok visszaadása ellen, másfelől pedig Perényi, Báthory, Verbőczy Imre és a Lipcsei testvérek mellett ő is különösen ajánltatik a rendek által a király figyelmébe, hogy elvett birtokai visszaadassanak. Az akkor alkotott X-dik törv.-czikk meg az ő elvett várának, Véglesnek visszaadásáról rendelkezvén, transactionra hivatkozik, mely Ráskay István és I. Ferdinánd között már azelőtt létrejött. (*Magy. orszgy. Eml. II. 305., 310., 312., 363. l.*) Gáspár úr ezalatt, sőt ezután is otthon s talán nem is Nógrádban, hanem a család ősi fészkeben Zemlénben tölti az időt, a mint Bornemisza Benedeknek Szepes vármegyéhez intézett s Nagy-Idán 1542. július 29-én kelt levelében olvassuk: »ím én kész volnék az szolgálatra, csak tudnék hova mennem; de senkit nem látok az egész felföldről, hogy ki még elment volna, sem kicsiny sem nagy: Priny Péter itthon vagyon, Bebék Ferencz itthon vagyon, Ráskai Gáspár, Horvát Gáspár, Serédi Gáspár, Priny Ferencz és egyéb urak minden népekvel hon vadnak stb.« (*Régi M. Ny. Eml. II. 52. l.*) Ráskay

a következő évben sem mozdult ki, legalább nem említetik ezekkel együtt, a kik többnyire részt vettek a derecskei értekezletben; neve általában sehohsem fordul elő. 1552-ben, a mikor Franciscót írta, a versfők értelme szerint alsó-lindvai rokonai körében időzött. Eddig egyéb dolgairól, valamint halála idejéről sincs tudomásunk. Remélhető, hogy a Zichy-Codex következő kötetei fogják élete ismeretlen körülményeit felderíteni, mivel a zsélyi levéltár a Pálóczy- és Ráskay családról 41 darab oklevelet őriz, az alsó-lindvai Bánffiakról 13 dbot (*Századok 1869. 606. l.*). Ugyanez várható a Kubinyi család várgedei és nyustyai levéltárától is, hol a fentebb említett százados per aktái nyúgosznak (*Századok 1876. II. 77. l.*).

Ezekből a felette hézagos adatokból nem lehet egész képet rajzolni, legfeljebb egy pár vonásra lehet rámutatni. Csatákon edzett, csonkult vén katona áll előttünk, a kit kortársai jeles vitéznek, jó alvezérnek tartottak. Iskolája, a török határ felől való végvárok lehettek. Meggyőződése a vett utasítás végrehajtása volt, és a hol ő parancsolt, az eszközökben nem volt válogató. Élete koczkán forgott, értéket semminek sem tulajdonított. Nőtlenül élt, egyedül a testvéri, rokon szeretet volt az a szelidebb érzés, melyet szívéből nem zárt ki. Ennek is katona módon engedelmességet s ha birtok foglalásai közben e mellett is megszólalt volna lelkiismerete: a kor szokása és erkölcsi csillapíthaták kétségeit. Pályafutását, ha valóban csonkán hagyta el a csatát, méltó s bizonyára őt magát is kielégítő állásban folytatta mint főispán s midőn királya halála után, a kit végig híven szolgált, ettől a tiszttől is megválva, teljes nyugalomba vonult, rokon-szerető szíve megelégedésével tehette azt, mivel főispáni székét testvérének adhatta át. Rokon- s baráti körben töltött végső éveinek emelte azt az emléket, melyet Vitéz Franciscóról írt énekében hagyott az utókorra. Aligha tévedünk, ha az ének színhelyét hadi életére való visszaemlékezéseivel kötjük össze. Zrebernik vára, Mathusnay Tamás gondviseletlensége miatt, 1520-ban került török kézre, és így Ráskay ifjú vitéz korában megfordulhatott e vár körül, melyről maga azt mondja: »Igen szép vár vala a Zrebernik vára« (45. o.). Loránnal pedig azt mondatja, hogy »soha szebb várat ő nem látott volna« (583. s.). A budai várbeli s a harmad országbeli új udvarok, bajvívások leírásai, valamint Loránnak és Franciscónak vitézi élete s viszontagságai, mind az egykor vitézkedett ének-szerzőnek múltjával rokon részletek. Jól eshetett ezek leírása közben legalább képzeletben ott kalandoznia, hol

Király udvarában nagy víganélnének,
Kemény ütközetek nagy sokak lennének.

Franciscó nejjével, saját családja ősenek, Loránnak nevét véteti fel, mely nevet hárman is viseltek a Ráskay családból. Az idegen hangzású Franciscó név választását is lehet családi vonat-

kozásának tartani, annál a sajtászerű esetenél fogva, mely szerint Ráskaynak mind a négy sógora Ferencz volt, t. i. Pethő Ferencz, Bebék Ferencz, Bodó Ferencz és Bánffy Ferencz, a mikor azután Lorán mintegy ezek nejeinek, az énekszerző négy testvérének volna a női hűség képében személyesítője, a kik közül Bebékné, férjének s fiának száműzetése alatt különösebben is adhatta hűségének olyan jelét, mely némi részben legalább hasonlítható volt Franciscó nevének hűségéhez. Végül az atyafi-szeretet, ez a régi magyar virtus olvasható ki a versfökből is, ezzel a helylyel-közzel megromlott szövegű, szintén versbe foglalt értelemmel:

ELIHEN BANFI ISTIAN EZ ALSO LINDABA
 U HÁZA TÁRSÁVAL ORZÁG MAGDALNAAAL
 MAEG ISTEN AKARIA AZ V KIS FIAVAL
 IÓ BNFI MIKLÓSAL EES BANFI ANNAVAL
 IVENDAT KIT EARNAL AZ NAGI ISTEN AGYO
 AZ V JÓ VALTABÓL IAZIVMAIAGK

Bánfi Miklós és Anna után 1551. december 21-én született meg a »várt jövendő«; a rá vonatkozó versfők akkor már elkészültek s csak az ének bevégezése maradt 1552. első napjára (első üdő) s a szülők a jót kívánó rokon verses megemlékezését azzal viszonozták, hogy az új szülöttet az ő nevére Gáspárnak kereszteltették.

A mi már az énekbe foglalt históriát illeti, arra nézve az abban előforduló helynevek, Béla király neve, nádorispánság említése, olyan sajtáságok, melyek a történeti nyomok keresését kötelességünkké teszik. Zrebernik boszniai várról azt mondja az énekszerző, hogy Vitéz Francisco azt jó szolgálataért ajándékban bírta a királytól. A királyt Bélának nevezi s az ének folyamán gyermektelennek állítja.

Zreberniket legfeljebb az 1073-dik évtől kezdve ajándékozhatta volna valamely hívének a magyar király és így II., III. vagy IV. Béla; azonban ezek közül egyik sem volt gyermektelen. Annyiban — a történeti valószínűség szempontjából — ügyesen volt választva a Béla király név, amennyiben e három Béla király alatt csakugyan a legelénkebb volt a magyar uralomnak Bosznia bírására és megtartására irányzott törekvése. IV. Béla, vejét Rosztiszlavot 1254-ben Macsó urává tette, a ki ott 1262-ig uralkodott, utána neje Anna, majd fia Béla 1272-ig viselte e méltóságot. Később 1360-ban Nagy Lajos hadai csatáztak Zrebernik alatt; majd Zsigmond alatt védték meg a magyar hadak e nevezetes pontot, a mikor Garázda Miklós és Szilágyi László, a vár kapitányai, a kik 1405-től 1408-ig védelmezték azt s a kiknek felszabadítására Zsigmond király személyesen vezette seregét, zreberniki bánokká nevezettek. Különben I. Mátyás a jajczaival együtt ismét megalakította a zreberniki bánágot. — Csudálni

sem lehet, ha ily, hadi szempontból ennyire nevezetes hely, mint a várakkal egyébként is történni szokott, inkább vagy kevésbé hiteles történeti alapon nyugvó mondának szolgált színhelyül. Négyszáz év nem csekély idő arra, hogy ily monda képződhessen; sőt arra is elég, hogy történeti szálai a monda szövedékében végkép eltűnjenek. Ottan ma már Kasszándor nádorisván kivoltát sem bírjuk előkeresni. Másfelől a »Béla király« szereplése épen ily kevésbé egyeztethető a történettel »Az Béla királyrul való és az Banko leányáról szép históriában« a két ének tartalma és hangja pedig tagadhatatlan rokonságot mutat.

Ezekkel a nevekkel hallotta-e valamikor vitéz Ráskay, e vár körül jártában az erre vonatkozó mondát, vagy ő cserélte fel az általa hallottakat részben — mint említettük — a saját családjából vett nevekkel, részben másokkal? nem tudhatjuk. Azt, hogy az egész história merőben az ő csinálmánya volna, nem hihetjük. Ellene mond ennek a feltevésnek a monda magva is, mely ősidőtől fogva majd minden nép költészetében megfogant s szép virágot hajtott. A hű nő, már a hindu mondákban is (Yogananda királyról, feleségéről és Vararukhi brahmanról szóló elbeszélésben) férfi ruhát öltve keresi fel férjét, a kivel a nélkül találkozik, hogy az őt felismerné, míg maga nem ismerteti meg vele magát. (*Somadeva I. 36.*) Boccaccio-nak már Toldy által idézett elbeszélésében (2. 9.) szintén találkozunk vele; Der Pffiffigste című német népmesében (*Wolf, Deutsche Hausmärchen. 1851. 355. l.*); Campbell, Gael népmeséiben (18. sz. a.); új görög népdalban (Mavrianos és a király); valamint olasz, francia, számos német, svéd, dán, norvég, oláh népmesében, francia, angol elbeszélésekben és Shakespeare Cymbeline-jében. Mindezek egybevetése olvasható: *Simrock, Die Quellen des Shakespeare 2. Aufl. I. 257—288. l.* — *Dunlop-Liebrecht, Gesch. d. Prosadichtungen 224. l.* — *Reinhold Köhler, Benfey's Orient und Occident. II. 314. l.* — *Liebrecht, Zur Volkskunde 189. l.* — *Hagen, Gesammtabentheuer 68.* — *Heinrich Gusztáv Philol. Közl. III. 100. l.*

Toldy Ferencz magyar eredetűnek s valamely hézagosságnak régéből származottnak gondolja Ráskay énekének tárgyát; Heinrich Toldy nézetét egészen alap nélkül valónak tartja s meg van győződve a mese idegen származásáról. — Részemről nem látom lehetetlennek, hogy a majd minden népnél ismeretes mese, például Zrebernik várához fűződve, legalább annak környékén szintén szájról-szájra járt Ráskay korában; szorosán vett tárgyának, a női hűség próbájának ebben az alakban jelentkező közösségét tagadni nem lehet. Toldy nézete mellett fel lehet hozni azt, hogy Ráskay állásánál, viselt tisztségeinél fogva is bizonyosan ismerte a magyar országos és közjogi viszonyokat s a maga rovására, hacsak költői szabadsággal nem, aligha szőtt volna énekébe oly dolgokat, melyek merőben lehetetlenek s csupán a mesealkotó nép képzeletében történhetnek meg. Egyfelől ez, más részről pedig az a kérdés

vethető fel: meddig terjed az idegen forrásból meríthetett tárgy közösségének határa? s mi az Ráskay énekében, a mit népies és talán magyar felfogásnak, vagy épen a szerző ízlésének, érzékének kell tulajdonítanunk?

A férj teljesen bízik neje hűségében s oly társaságban, melynek tagjai a női hűséget semminek tartják, dicsekedve mond azoknak ellent. A vita fogadással ér véget. A neje hűségére fogadó férj, ellenfele ravaszága folytán, elveszti fogadását. A férj világgá megy, a nő férfi ruhában férje keresésére indul, kit végre feltalál, ártatlanságáról meggyőző. A nyertes fél csalárdsága kiderül, gonosz-ságaért életével lakol; a férj és nő tovább is boldogul él. — Ez a mese épületének legszárazabb s egyszerűbb váza, befejezett szerkezete. Egyszerű természetessége, igazságszolgáltatása oly világos, az étellel s erkölcsi érzülettel annyira megegyez, hogy elterjedésén épen nem lehet csodálkozni; sőt azt is meg lehetne engedni, hogy azonos vagy hasonló esetek hatása folytán, a mese különböző helyeken önállóan is megteremhetett. Ennek azonban utólagos megbizonyítani akarása, kétséget kizáró példa híján, hasztalan erőködés volna s legfeljebb mese-világbeli ködvágás nevet érdemelne. A közös tárgy ily átszűrt anyagával szemben nagy tér marad az alakító képesség, nemzeti ízlés és észjárás működése számára.

Boccacciónál olasz kereskedőkből áll a női hűség felett vitázó társaság. Párisban vannak; a fogadás után onnan utazik Genuába a csábításra vállalkozó kereskedő. A német históriák és a mesék nagyobb része egy, két vagy négy kereskedőről szól, Simrock közül egyet 1864-ben (*Der Handschuch*), melyben király, minister és gróf a szereplő személyek. Ezzel egyezően egy olasz mesében is (*Gonzenbach 7.*). A francia románban grófok közt történik a fogadás. Shakespeare *Cynbeline*-jében kereskedők helyett britt hercegnőt, britt lovagot és római nemest szerepeltet. A fogadás pénzben történik. Az olasz mese szerint a vesztes akasztófára jut.

Ráskay a magyar vitézt, szolgálataért ajándékoztatja meg a királylyal, azután az adományul nyert várba viteti vele fiatal feleségét, a király parancsára vitézek viadalára (új udvar) hivatja el nejétől, bajvívásban legyőzött ellenfele az, a kivel az udvari lakomán neje hűségére fogad s életét teszi fel.

Egy olasz és egy német mese szerint, de a melyekben leányról van szó s testvér fogad a testvér elcsábíthatatlanságára, dajka és bába adja tudtul a nő testén látható anyajegyét; az előbbiben és egy francia románban a dajka lopja el a gyűrűt; a másik francia románban a nő fürdőszobája falába fűrt nyílason át lesi meg, egy angol elbeszélésben az ágy alá rejtőzve, míg a többi szöveg szerint Boccaccio-tól kezdve Shakespeare-n át a gael s egyéb meséig, — ládába rejtőzve viteti magát a nő hálószobájába a ravasz ellenfél s annak nyílásán vagy abból ki is lépve, a nőt álmában feltakarva látja meg az anyajegyét, olvassa

meg az abból kinőtt arany szőrszalakat s lopja el a gyűrűt s egyéb tárgyat.

Ráskaynál jegygyűrű és handsár a hűtlenség jele s ezeket vénasszony lopja el, a ki az ebéd után elszenderült nőnek

Feje alol kólcát ő ellopta vala,
Csak gyorsan lábáját megnyitotta vala,
Kasszändernek hamar kiiktatta vala.

Az olasz mese szerint a vesztes 8 napi haladékot nyer, annak elteltével a minster kerül akasztófára.

Ráskaynál Kasszänder követeli, hogy Francisonak feje vétesék, ennek azonban vitéz társai kértére a király megkegyelmez, hanem saját házatól, király udvarába menéstől Kasszänder által eltiltatik s az országból ki kell bujdosnia. Királyától, vitézektől elbúcsuzik.

Boccaccio-nál, Shakespeare-nél a férj azt parancsolja szolgálójának, hogy hűtelennek vélt nejét gyilkolja meg, de a szolga ezt nem cselekszi s a nő a szolgálával ruhát cserélve indul férje keresésére. Boccaccio-nál a nő Sicurano nevet vesz fel, matrózzá lesz, Alexandriába jut, a szultán kedvébe és szolgálatába lép. Nyomára jön a csalásnak, a cselszövő ott van, kereskedőkkel férjét rábiratja, hogy oda telepedjék. A leleplezés a szultán előtt történik, a ki a csalót halálra ítéli.

Ráskaynál Francisco búcsú-izenettel küldi apródját nejéhez s a nő az apróddal együtt barátruhában indul s esztendeig jár a nélkül, hogy »jártában-költében ő szerelmes ura néki jelentetett volna«. Kasszänder elfoglalja Zebernik várát, majd nádorispánná lesz. A nő visszatér Zebernik környékére, hamar mást gondol, vitézi ruhába öltözik, Indiából jöttek mondja magát, Lorán nevet vesz fel, Budára megy. Király és királyné fiukká fogadják. Harmadik országban a király új udvart (bajvivást) tétet. Oda megy, mert

Véli vala urát, ha ez világon volna,
Mert ő természetit néki tudja vala,
Az ő vitéz ura arra eljött volna.

Egy szegény katonában fel is ismeri, szolgálatába fogadja, felöltözteti, vele egy jó vitézt legyőzet. Majd ő maga áll ki vele, (férjével), de megparancsolja, hogy hagyja magát általa legyőzetni. Loránt ünneplik, a király eljegyezteti vele a maga leányát. Búcsú vesz, hazajön Budára. Kasszänder vadászni hívja Zebernik várába. Ott lakoma alatt beszélteti el vele, mint jutott a vár birtokába. Erre szolgálójával (férjével) neki is, a vele egyetértett vénasszonynak is fejét véteti. Ekkor női ruhába öltözik, magát férjével felismerteti s vele együtt jelen meg a vendégek közt. A királynak mindezt tudomására juttatja s az örökösévé teszi.

Az egyik német mesében (Wolf) a nő katona-orvossá lesz s a katonák közt ismeri fel (kereskedő!) férjét. Magával viszi Londonba, hol a fogadás történt s a cselszövő az ő házukban lakott. Ott fogad szállást, barátkozik a házi úrral, vendégség közben elbeszélte vele a történetet, átöltözik s férjével együtt tér vissza a társaságba. A csaló megszökik.

Végül egy Boccaccio után készült s 1826-ban megjelent német elbeszélés címe így hangzik: *Die schöne Caroline als Husarenoberts oder die edel denkende Kaufmannsfrau.*

Ez a kivonatos párhuzam elég világosan tünteti fel úgy az egyezést mint az eltérést s a felvetett kérdésekre is feleletül szolgál. Ha Ráskay már magyarrá vált mesét dolgozott fel, akkor művének tagadhatatlan gyengéi mellett is híven foglalta azt énekbe: ha pedig neki jutott eszébe az idegen tárgyat magyar mesévé alakítani, akkor ügyesebb énekszerzőnek kell tartanunk, mint a milyenek eddig hajlandók voltunk elismerni. Elejétől végig népszerűül észjárással szövi a történetet; egyszer sem tér vissza a mellőzött idegen alakokhoz, viszonyokhoz; tétovázás nélkül halad előre, nem szorúl idegen, hézagöltő pótléokra. Tárgya előadásában nem áll hátrább Ilosvainál, a ki Toldi Miklósát huszonkét évvel később írta.

A mesének Ráskay által mellőzött részleteit lehet lényege-seknek vagy inkább megszokottaknak mondani, de épen úgy lehet a kihagyást menteni is. Ilyennek tartom a szekrény vagy láda mellőzését, melyben a csábító magát a nő hálószobájába viteti. A mit ennek nyílásán vagy abból kilépve láthat meg, talán hihe-tőbbé teszi a csábítást: de úgy látszik, hogy Ráskay, ha tőle függött ennek mellőzése s nem az általa énekbe foglalt monda lökte azt ki magából, akár azt a családi kört tartotta szeme előtt, a melynek számára első sorban írta énekét, s a mely talán a Francisco és Lorán nevekkel célba vett vonatkozásról is értesült, akár a magyar olvasóközönségre gondolt, — öntudatosan tette a mit tett. Sem a magyar családi élet, sem a magyar olvasóközönség nem volt ilyen motívumhoz szokva. Erről a mese-fajról mondja Arany László is, hogy »igen kevésbé tudott útat törni magyar népünkhöz.« (Kisf. t. Évtapjai IV. 176. l.) A magyar szerző és közönsége elégnék tartotta azt a hűtlenség bebizonyítására, ha Franciscó nejének, férjétől kapott és zár alatt tartott emléktárgyai kulcs-lopás útján idegen kézre jutottak. Különben is a ládából ki-bemászás, lepel-emelgetés révén képzelhető meggyőzőbb bizonyí-tás meglehetősen szemközt áll a valószínűséggel.

A nő meggyilkolására, a férj által szolgának adott paran-csolat szintén nem fordul elő Ráskaynál. A mit Franciscó tesz, az inkább megegyez a hűtlenség által elkeserített lélek ama nyilatkozataival, melyek népköltészetünkől ismeretesek, mint az orozva gyilkoltató bosszúállás. A tetten kapott hűtlen nőt is fővővő helyre, rózsapiaczra, hóhér keze alá vitetik balladáink (Bátori Boldizsár),

a Barcsai címűben sem találunk titkos megbízást. A visszatérő Molnár Anna pedig megbocsátással fogadtatik. A régi magyar életben, szolga kezéből nyert kegyelemnél inkább helyén van az apród hűsége.

A kereskedők szerepeltetése is vajmi idegenszerű lett volna és semmivel sem volt inkább helyettesíthető, mint a vitézi étellel, melyre Francisco neje egy évi barátruhában végzett s eredményre nem vezetett kutatás után határozza el magát. Különben Toldi Miklós is

Klastromban gárgyántól barátruhát övö,
Kurta pejlovára mint egy barát üle,

mikor az ujhelyi bajvívásra Pesten általmene. — Ha meg a kalmár életből kiinduló Boccaccio-féle mese folyamán helyeselhető az a megoldás, hogy Sicuranó férjét Alexandriába költözteti: nem kevésbé helyes és természetes Loránnak ama számítása, hogy vitéz Francisco, ha csak életben van, nem fog elmaradni a harmadik országban hirdetett bajvívásról.

Loránnak Budán a királyi udvarban férfi ruhában való megjelenése, maga megkedveltetése megegyez Sicuranónak a szultán körébe s kegyébe jutásával. Midőn azonban férjét felismeri, szolgálataiba fogadja, vele az addig győztes bajvívót elejteti, — igaz hogy helyzetéből folyólag, de mégis oly magaviseletet tanúsít, a mely a Boccaccio-féle mese keretén kívül álló, szükségkép ahhoz nem tartozó epizóddal gyarapítja az elbeszélést. A nélkül jönni onnan vissza, hogy vitézségének jelét ne adja, úgy lehet, nehéz lett volna; a keresett férj feltalálása után tenni kockára életét, nem engedte a boldogság után epedő női hűség s ezért meg végbe általa rendelt módon, közte s férje közt a bajvívás. Mondva szerzett dicsőségének nem kívánt jutalma lesz a királylánnyal való eljegyeztetés, a mit vissza nem utasíthat, de jegyváltás után helyes mentséggel távozik.

A Ráskay által egészen s ügyesen magyarrá öltöztetett mesének, egyéb sajátásaival együtt, épen ez a részlete vezet bennünket leghihetőbb forrására. A mi mesénkben, hagyományainkban általában nem szerepelnek a férfivá öltözött nők. Kítűnni, fényleni, pompázni, tehetségünk felett is szeretünk, de az alakoskodásra se hajlamunk, se tehetségünk. A férfi mint férfi, a nő mint nő szokta teljesíteni kötelességét nehéz körülmények között is. A jogok, melyeket a magyar nő mindig élvezett, ránézve a hivatás komoly és önérzetes felfogásának váltak forrásává s nemének e megtagadása nélkül tudott, ha kellett, erős is, kitartó is lenni. Ez az önérzet egyfelől, más részről az a tisztelet, a melyben tartatott, nem engedte meg neki azt, hogy hivatásával ellenkező helyzetben vagy alakban esetleg nevetség vagy épen gúny tárgyává lehessen. Ezt érezhette Ráskay, a mikor Lorán férfi-alakját a nőiség észrevehető kimélésével rajzolta a zreberniki monda elbeszélésében.

Érintettem már a rokonságot, mely Lorán és Bankó leánya közt felismerhető. Ez utóbbinak magyarra fordítója nyilván mondja, hogy énekét horvátból fordította s eredetie vagy annak testvérei csakugyan felismerhetők a *Hrvatske nar. pjesme stb.* című 1879-ben megjelent gyűjtemény 8. és 17. számú dalaiban, melyekben Vidovics leánya és Duncsics Romanija az ének hősnői. Ezekhez sorakozik egy morva dal *A bátor leány*-ről, melynek végén a császár egyetlen leányát akarja a leány-huszárhoz feleségül adni s ez akkor fedezi fel, hogy ő nem huszár, hanem csak egy szegény parasztleány (*Wenzig, Westslav. Märchenschatz 3. kiad. 228. l.*). Épen így *A nemes ember leánya, a ki katonává lett* című mesében (*Leskien, Litauische Volkslieder und Märchen 420. l.*), hol a leány-vőlegény a megtörtént házasság után boszorkányoztatik férfitá. Albán mesékben (*Hahn. Griech. und Albanes. Märchen. 10. és 101. sz.*), valamint számos olasz mesében megtaláljuk a férfinak öltözött nőt s azokat a próbákat, a melyeket az eltagadott nőneműség kiderítésére eszel ki a gyanakodó környezet, de azt a helyzetet, melyben a nő vőlegényként szerepel, csupán az a két szláv mese tünteti elő, — úgy, hogy már az orosz mesék közt sem találunk ezekkel egyezőt. Lorán vőlegénysége sem az egyik sem a másik szláv monda analogiájára, hanem olyan kibúvással ér véget, a mely a legtisztességesebb szokást használja ürügyül. Ez ismét a kérdések számát szaporítja egygyel, hogy t. i. a monda kiegészítő része-e az is, vagy a magyar szerző leleménye? Jövő kutatások fogják ezt is, a többiekkel együtt eldönteni, addig az elmondottak után a valószínűség a mellett szól, hogy Francisco története valóban zrebernik-vidéki monda lehetett Ráskai idejében; ebben az alakjában magyar és szláv érintkezés hozhatta létre, melynek nemcsak egyszerű énekbe foglalása, hanem színezése körül is meglehetnek Ráskay érdemei.

Eme feltevésünkből folyólag sorozzuk még az eldöntendő kérdések közé azt is: létezett-e a XVI. században magyar Béla mondakör? mint azt Szél Farkas, a Bankó leánya szerencsés fel-fedezője gyanítja, vagy pedig a Franciscóról és Bankó leányáról szóló ének Béla királyában csak egy fehér (bjelo) király szláv mondai alakját lássuk?

Még csak a Francisco név történeti vonatkozására jegyezzük meg azt, hogy ez az olaszos alak, amennyiben Ráskaynak Ferencz nevű sógoraira célzó névadásaul sem volna tekinthető: talán történeti maradvány volt Boszniában, Francesco Foscari velencei doge után, a ki a XV. század közepén folytonos érintkezésben állt a bosnyák királylyal s jelentékeny befolyást gyakorolt az ottani viszonyokra. A *Stari Pesci Hrvatski cz.* gyűjtemény 6. k. 225. 282. lapján Francisku; a 17. köt. 3. 6. lapján pedig Franěisko alak fordul elő.

IHÁSZ NÉVTELENE.

Igy nevezte Toldy Ferencz annak a szerinte »nem épen jelentéktelen darab« éneknek ismeretlen szerzőjét, a kinek Kalajli köz Ali budai basáról írt verses históriája, *Icon vicissitudinis humanae vitae* címmel, egyetlen, végül csonka példányban maradt fenn. Ez a példány Ihász Gábor tulajdona volt, a ki azt az Akademia könyvtárának ajándékozta. Toldy és ő utána Szabó Károly is (RMKt. 320. sz. a.) bártfai nyomtatványnak mondja ezt a külön címlap nélkül megjelent 4-rétű könyvet, mely $1\frac{1}{2}$ ívnél nem volt nagyobb, de csak első A íve maradt ránk. A lapok szélén latin jegyzetekkel igyekezett a szerző vagy kiadó a szöveget világosítani, csakhogy ezeket meg a könyvkötő gyaluja csonkította meg. A csonka művet Szabó Károly kutatásai folytán sem sikerült kiegészíteni.

Öt vagy hat évvel ezelőtt id. Szinyei József egy XVII. századi nyomtatvány néhány foszlányával volt szíves megajándékozni, melyekben nagy örömemre Ihász Névtelene csonka énekének hiányzó részét is megtaláltam. Ez a kiadás későbbi az eddig ismeretes csonkánál s Brewer-féle lőcsei nyomásnak látszik 1629 tájáról. Az első kiadásnak nem volt külön címlapja s már az által, hogy a cím a szöveg fölé nyomtatott, az első lapra csak öt, a következőkre pedig hét-hét versszak jutott, a mi miatt a 65 versszakból álló ének végső 11 szaka az elveszett B ívre került. A későbbi kiadásnak sem maradt fenn címlapja, de abból, hogy a szöveg felett nincs cím, hihetőnek látszik, hogy nem címlap nélkül jelent meg. A mint a lap-töredékek mutatják, 8, $8\frac{1}{2}$, sőt 9 versszak is szorult a szintén 4-rétű lapra úgy hogy a nyolczadik lapon elég hely maradt annak a cifrázatnak az elhelyezésére, mely Ilosvai Toldi-jának 1629-ben Lőcsén, Brewernél megjelent kiadását is ékesíti.

Az ének tulajdonképeni tárgya az első csonka kiadásban is véget ér s négy versszak már ott is csak az »Asszonyoknak csuda dolgok«-ról beszél. Ez foly a későbbi kiadásnak is még nyolcz versszakában s csak a három végső strofa tér vissza a fő tárgyra, t. i. Ali bassa históriájára, az ajánlásra s az ének íratásának helyére, a nélkül, hogy a szerző megnevezné magát. Figyelemre méltó, hogy ezt az éneket az ő »Hatodik Históriájának« mondja, mert ezen a nyomon talán még ráakadhatunk.

Kalajlikoz (piperés) Ali basa két ízben viselte a budai basaságot, u. m. 1580. május végétől 1583. október 9-ig és 1586. május elejétől haláláig, 1587. február 22-ig. E közben ruméliai basa volt s mint ilyen, 1584. október 16-án nyerte feleségül III. Murád szultán nényét Eszma khánt, Szokolli Muhammed basa nagyvezír özvegyét, a mikor vezíri rangot is kapott. A mit róla névtelen énekszerzőnk példák felhozásával mond, azt Pecsevi török történetíró is megerősíti, a mikor fegyverforgatásban és lovaglásban rendkívül ügyes és méltóságos megjelenésű embernek írja. Ugyancsak Pecsevi is mondja, hogy mikor feleségét s gyermekeit magától elbocsátotta, a kiknek sírása és panasza a budai hegyeket és sziklákat is megrikatta, — ezen a budai nép nagyon megbotránkozott. Azt is írja, hogy visszakivánczolt Budára, hogy ott halt meg és hogy sírja Buda külvárosában egy dombon van. Ez az utóbbi adat bírta arra Hammert, hogy Ali basát Gül Babával egynek vegye, mely tévedést azonban Némethy Lajos már helyreigazított. (*Századok. 1884. 608. l.*)

Énekszerzőnk maga által látott dolgokat mond el Aliról, a mi egyfelől hitelességét neveli, másfelől nem épen érdektelen szokásokat s eseményeket ír le. Ali halála okáról s körülményeiről oly adatokat hoz fel, melyeket — tudtommal — a történetírás nem ismer.

De fő emberektől értette vala,
Budán titkon néki megmondták vala.

E részben előadásának valószínűsége mellett szól a török történetírók ama feljegyzése, mely szerint a portáról alig indított útnak a parancs, melylyel Ali hivatalától megfosztatott, halálának híre már oda érkezett.

Az ének e soron kívül való közlésének némi mentségeül szolgáljon az a körülmény, hogy a kiegészítés alapját, vagyis az újabb kiadás törmelékét nehezen lehet fenntartani.

ICON

VICISSITVDINIS HVMANAE VITAE.

Ali Passa dolgát mondom, halljátok,
Budában magatartását láttátok,
Házasulását mégis ti halljátok,
Végre szörnyű halálát megértésétek.

Summa.

Szintén Ungvárról Homonnay István
Mikor küldé Heves felől Budára
Szattay Kristófot Ali Passára,
Ne pusztítsa sok csataért Hevesset.

Legatio.
Homonnay.

Legat. Christoph Szattay.
Occasio legationis.

Berényben ő útában ajándékon
Kalauz Velinek ada szép Kopiát: ¹
Veli ígéri neki barátságát,
Szattay is ajánlja szolgálatját.

Hi duo *militēs*
atrocissimī mu-
tuo se donant Vn-
garus et Turcus.

Budáról Hatvanra Szattay megyen,
Paxi Mihálylyal hogy ő szemben legyen;
Az Bekéknek Hevesről panasz megyen,
Török felől hogy békessége legyen.

Vt exp. . . .
diram . . . .
vitatem

Kaszások Jász-Apátin laknak vala,
Ménés itatását elunták vala,
Bakó Jákób háza hogy pusztul vala,
Csata miatt gyakran búsulnak vala.

Patria *Joannis*
et *Valentini* Ka-
szas.
Locuples equis.
Primarius civis
Oppidi Heves.

Vala akkor Ali Passa Budában,
Szép játéka vala néki Barianban. ²
Egy cziemat építettett játékbán,
Jól tudom én, Kristóf látta útában.

Cziemat *Idolum*
seu Gigas Turci-
cus armatus pro
pe . . . *ibus* vivit
hominibus . . . .

Az Ali Passa igen jámbor vala,
Szép temérdek veres ³ szakálla vala,
Jó nyilas és pálya-futtató vala,
Szép játéka hozzá illendő vala.

Topographia.

Exercitium . . . . are

Ali Passát láttam Ó-Buda felől
Egy maga: fát ásatott fel ⁴ az mezőn,
Egy gombot csináltatott az tetején,
Ló foltában meglövi azt a mezőn.

Signum.

Buda-Eörs felől is lám csináltatott,
Buda-Keszi utánál is ásatott,
Vassal hosszan lám őszvefoglaltatott,
Tetejében fellőtt ⁵ nyilat ott látod.

. . . . duo pa-
. . . da Eörs
. . . eszi signa
. . . . habent
. . . a.

Az Ali egy gyantáros szép sima fát,
Felállatott egy nagy magas fenyő-fát,
Az hegyében feltéteztett egy kupát,
Annak adja ki felmászsza ⁶ az nagy fát.

. . . num.

¹ A. *szép ada kopia*t a mit B. *ada kopia*t-ra igazít. Igaz, hogy a *kopia* írással nincs híja a szótagszámmak, de a *szép* szó is benne lévén az A-ban, ezt is az eredeti szöveghez tartozónak kellett tekinteni s ezért a maga helyére tenni.

² *Bájrám* helyett. ³ B vörös. ⁴ B föl. ⁵ B föllött ⁶ B fölmászsza.

Szultán Szulimán fia Zelin vala,
Azma Zultán ez és Leánya vala,
Nagy Ibretim passának adta vala,
Végre özvedgyé így maradott vala.

... ogia Im ...
oris Tur ...

Azma Szultán így marada özvedgyé,
Ibretim vezér passa felesége:
Szép jószágát lám egy bolond Töröknek
Passa foglalá Faluját elvévén.

... . atio.

Az Bolondnak jószágát hogy elvévén
Ibretim ő néki lám ezt felelé,
Pénzt és ruhát, eledelt néki szerze,
Mert bolondot az jószág nem illetve:

»Ha mi nélkül Iszpai szűkölködöl,
Mindenekbül¹ téged én megsegítlek,
Melletted lészek sok alamizsnával,
Eltartalak hidgyed² lészek Tutoról!«

De az szegeny Török nem nyughat vala,
Vezér passát igen untatja vala,
Jószágát megadnája, kéri vala,
Supplicálván levelet viszen vala.

Ibretim ezt néki meghadta vala,
Mit akarna, szabadon mehet vala,
Az Levéllel hozzája megyen vala,
Levelében hansárt tekerte vala.

Ibretim Vezérnek bevitte vala,
Az levelet néki nyitotta vala,
Az hansára kezében maradt vala,
Az fő Vezért által nyársolta vala.

Így lőn halála Ibretim Passának,
Özvedgyé maradás Azma Szultánnak,
Lófarkon hordozása az Bolondnak,
Konczra hányása az bolond Töröknek.

Mors s ...
viri.

Azma Zultán gondolkodik magában,
Hogy ki lenne házastársa Uráról?
Ali Passát mondják jámborságáról,
De nehéz bejöni Magyarországból.

¹ B Mindenekből.

² A hidgyeg.

Ez időben Csauszok hozták vala,
Constantinápolyból level jött vala,
Ali passának nem jó hír jött vala,
Azma Zultán az ki levele vala.

Ibreim passané Császár Nénje vala,
Ali passához menni akar vala ;
Végre-is az, ő hozzája ment vala,
Előbbeni feleségét elhadgya.

Istentelen szerzet Törökök dolga,
Császár nemzetből vala Leány Ága,
Urát¹ választ magának kit akarna,
Feleségét, gyermekit elhagyatja.

Level látván az Ali ő fiait,
Egy sajkában beszerzé feleségét,
Elbocsátja nagy sírván háza népét,
Mást kell venni, az Császárnak ő Nénjét.

... sus di ...

Behívaták Ali Passát Budáról,
Menyegzője legyen Császár Nénjével,
Az fiát is Császár ott nagy örömmel,
Megmetszeti Török keresztségével.

Elhálá Ali İbraim passánét,
És megmetszék az Császárnak kis fiát,
Ott meglátá Nagyságos Nyári Istvánt,
Megzöndíték mindenféle Muzsikát.

Immár halljuk Ali Passa halálát,
Ha meghallottuk ő házasságát,
İbreim Vezérnek is ő halálát,
Az Bolondtul Hansárral nyársolását.

Ez szokás vagyon az fejedelmeknél,
Első háláskor kér az ő Urától,
Meg kell adni valamit két férjétül,
Vissza vagyon dolga feleségével.

Mert az felesége nagyobb Passánál,
Mert az felesége egy az Császárral,
Úgy könyörög Ali feleségének,
Hogy Budai Passa legyen, engedjék.

¹ A Vra.

Megnyéré ezt Azma Zultán Császártul,
Az Alival hogy ő Budára jőjön
Passaságban Vitézségesen éljen,
De meghala felesége ezemben.

Ali Passa özvegygyé im marada,
Noha megnyerte, Budán ő lakása
Kevéssé lón feleségével lakta,
Magtalanul az Asszonytul ¹ marada.

Megizenék onnét belől Budára,
Azma Zultánnak hogy történt halála,
Hodsák adják magokat imádságra,
Minden Dervis la illá-t kiáltana.

Tur . . .
pro . . .
Ora . . .
bica . . .

Azma Zultánnak ő üdvességeért
Minden pap könyörög Császár Nénjeért ²
Legyen irgalmas az Isten Császáért,
Idvözüljen Nénje Alamizsnáért.

Im nem régen az Császárnak Anyjáért
Tizenhét Ország imáda lelkeért,³
Minden könyörög Valide Zultánért,
Paradicsomban menjen nagy Allaért.

Minden kécncset az Császár eltakara,
Az Nénjének ruháit elhordatá,
Alit nem illetné, Császár azt mondá,
Mert nénjétül magtalanul marada.

Zuntalár ⁴ az Császár Leány nemzete,
Az kit Leány-Ágnak Magyar nevezne,
Kik egyféle Coronákat viselnek,
Aracint ⁵ egyéb asszonyok viselnek.

Azma Zultán Császár Nénjének neve,
Vén Asszonnak Razainkadin neve,
Kécncstartásért Haszonkadár az neve,
Táds az Coronának Törökül neve.

. . . . . vo
. . . . . ci-

Szólla Razainkadnia Passának :
»Coronáját ellopom Asszonyomnak,
Meg nem adom Császár ő Felségének,
Ha elveszesz érte Feleségednek.«

. . . . . h . . . .

¹ B Asszontul. ² A Nénnyért B Nennyért. ³ AB lelkért. ⁴ Szullánlár helyett.
⁵ ismeretlen szó.

Ali monda: »Ha megmenthedd Császártól,
Megmentelek én is téged rabságtul,
Passa felesége leszesz süvegért,
Budára kiviszlek az Coronáért.«

Coronának Isztipliantnek¹ az árrát,
Köz Török nem adhatja meg az árrát,
És ellopák Azma szép Coronáját,
Császár Leány-Ágának Coronáját.

Azonközben az Passa elkészüle,
Szinán Thömös Várban Budáról mene —
Ali passa másszor jöve Budára,
Razainkadinnál süveg marada.

Immár Ali Passa Budában vagyon,
Razainkadin Constantinápoli vagyon,
Minden napon várja Passa levelét,
Coronáért Budára hogy hozassa.

Nem győze Razainkadina várni,
Hogy hallgatja, nem siette kihozni,
Az Coronát az Asszony el-kiküldi:
»Értem küldjön, hadgy menjek hozzá lakni.« —

De az Asszony végre megharaguvék, —
Nagy mérgessen erőssen bosszonkodék;
Az Császárnál bizony reá panaszla,
Coronának lópásával vádolja.

Haszonkadar az Császárnak így szólla:
»Felségednek szegény Rabszolgálója,
Azma Szultánnak nyomorult Árvája,
Meghallgassad Ali Passának dolgát.

Prod . . . . .
Ileris.

Bizony Azma Szultánnak Coronáját,
Az Ali elvitte annak szép Tádsát
Eltette Nénjéd szép Coronáját,
Budán tartja Zuntalároknak Tádsát.«

Ime Császár igen megharaguvék,
Az Ali Passára ő megdühödék,
És ő néki hamar level küldeték,
Getthi² Ali Passának ott mondaték.

Ottbenn Constantinápolyban így vagyon,
Minden főembernek Tihája vagyon,

¹ στεφανος-ból törökül *isztiján*. ² gitti = elment, megbukott.

Ali Tihájának tudtára vagyon,
Irja, hogy Császár haragjában vagyon.

Tudja Ali Passa mindenben dolgát,
Kin Császár haragja meglátta álmát,
Megéteté azért mindjárt ő magát,
Igy veszté el Ali Passa világát.

Ennek híre Budán futamodt vala,
Mintha közbetegségben meghólt volna,
De főemberektől érttettem vala,
Budán titkon nékem megmondták vala.

Ali Passa hogy meghala Budában,
Császár Csauzi feljűnek házában,
Megtalálák Coronát Ládájában, —
Isztiphánt is Ali Skatulájában.

Csuda-dolog az Asszonyoknak dolgok,
Mint Bölcs Salomon ő rólok megírta,
Jobb nyilván szeretőnek ő csapása, —
Hogynemmint csalártnak ő csókolása.

..... itiones
..... u mu-
..... ex sa-
..... eris a....

Asszonyoknak tudjátok ő dolgokat,
Xantippével Mennydörgő haragjokat,
Mária királyné Asszonynak dolgát,
Megöleté Forgácscsal Cárol Királyt.

Első Szent István Király felesége,
Ura öcsce szemeit kitollyatá,
Ónnal is az fülét beöntetteté,
Szegény Vazult ekképpen nyomoritá.

Prudens Lajos az kit Deákul mondnak,
Ördögösnek az Magyarok kit hínak,
Idejében András Királyt elveszté,
Johanna az felesége elveszté.

Az Herodes leánya megöleté,
Keresztelő Jánost, fejét véteté,
Mint Nábodot az Jézabel öleté,
Három Urát Izabella öleté.

Attália Okhoziásnak Anyja,
Az királyi magnak vég-szakasztója,
Csudaképpen öle (éltében) mindent éltében,
Irva vagyon az Királyok Könyvében.

Az Dalila Sámsonot megöleté,
Hűtös Urát Jászokkal kötözteté,
Ő két szemét az agyából kivesté,
Az Malomban őrleni el-beveté.

Az Lót felesége nem jó ember vólt,
Sodomába visszatérni akart vólt,
Az Úr Isten Só Bálványnya tette vólt,
Az Mennykővel végre megrontotta vólt.

Jól tudjátok Putifár feleségét,
Elárulá, megfogatá Józsefet,
Kinek nincsen az Bibliában neve,
Alkoránomban Zeliha az neve.

Bölcs Salomont asszony-ember megcsalá,
Az igaz Istent vele elhagyattatá,
Isten-Asszonyt Astorot imádtatá,
Moloch-Balvánt is Salomon imádá.

Az szegény Jóbot igen megkáromlá,
Hitetlenül felesége *dorgálá*
Az Istent hogy megátkozza azt mondá,
Szegény Jóbon minden . . . . .

Az Saephiara Ananiást mint csalá,
Szent Péternek előtte hazudtatá,
Az Mezőnek árrát megtagadtatá,
Mennyszágból azzal Urát kizará.

Az Razinkadina így cselekedék,
Ali Passa Császárnál vádoltaték,
Az Császárnak haragjában úgy esék,
Ki miatt féltében megétteték.

Ali Passa Históriaját adom,
Kaszás Bálint! én tenéked ajánlom,
Egren laktál, Rab is voltál jól tudom,
Azért másnál többet tudsz ehez, tudom.

Ez énnékem Hatodik Históriaim,
Elkezdettem az Nádasznak Faluján,
Elvégeztem az Ujhelynek Várossán,
Alsó végén Patak felől Útcáján.

V É G E.

ADATTÁR.

AZ UJSZIGETI NYOMDA. SYLVESTER ÉS ÚJ TESTAMENTOMA. ABÁDI BENEDEK. SZEGEDI LAJOS.

A RMK. Tára II. k. 489—491. lapján Sylvesternek két levele olvasható. Mindkettő az ujszigeti nyomda felállításának nehézségeiről szól, a levelek írójának aggodalmaival, de egyszersmind lelkületével is megismertet. Úgy tekinti a dolgot, mint a nemzeti becsület ügyét, melyet félt az idegenektől.

A második levél 1538. ápril 23-án (feria quarta post dominicam Cantate) kelt, melyben szinte gyanakodó természetű embernek mutatja magát s ime nem egészen két hónap mulva minden azon módon történik, a mint ő azt előre sejtette, látta. Talán elő fognak még kerülni azok az adatok is, a melyek 1538. július 16-tól 1540. decz. 4-ig foglalják magokban a nyomda körül történetket, Abádi meghívását, Strutius beszélidülését és a többit. A már közzétett első levél tartalma után bizonyos, hogy az új testamentom végső lapján látható metszvényen az 1537. évszám csakugyan a nyomda felállításának idejét jelöli. Amit az alább következő levelekben distichonainak betanultatásáról s énekeltetéséről, az ajánló levélről, a hexastichonokkal nyomtatott címerekről, a Genesis epitoméjének nyomott példányairól, családi bajairól, kárvallásairól, Szegedi Lajosról és munkájáról ír, mind nevezetes adalék életére, munkásságára és az irodalom történetére nézve.

Elvászthatatlan Sylvester leveleitől Abádi Benedeké, melynek tartalma nevezetes felvilágosítással járul az ujszigeti nyomda működésének és Sylvester új testamentoma nyomtatásának történetéhez. Lappang-e még valahol számunkra az Abádi által *proxime*, tehát 1541-ben nyomtatott Cantiuclakból vagy egy példány?!

I.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1538. julius 16.

Magnifice domine domine mihi gratiosissime. Servitium et me ipsius commendationem. Postea quam ex mandato Magnificae Dominationis Vestrae Viennam ascendissem, reperi illic magnificum dominum Joannem de Peren una cum Páldeák, qui omnes eidem Vestrae Magnificae Dominationi sese dederunt atque offerunt. Cepi cibum cum his apud Magistrum Ambrosium per totum illud tempus, quo Viennae fui, quorum consuetudo mihi fuit jucundissima, usque ad eum ipsum diem, quo infortunium passus non sum, hoc enim omne, quod in consuetudine hac nostra jucundum fuit subito corruptum. Quo sermone progrediar, scio jam Vestram Magnificam Dominationem intelligere. Audivi enim post meum reditum eandem Vestram Magnificentiam praedixisse, puerum nostri Struti me Vienna non reducere, quod et factum est. Semper conatus sum, ne animum Vestrae Magnificae Dominationis offenderem aliqua in re, verum id evitare non potui, quae res me plurimum male habet, rogo itaque eandem, ut mihi velit ac dignetur agnoscere. Neque enim aut studio aut errore id factum est meo. Semper in hac fui sententia, ne Strutioni fides adhibeatur, semper cum Viennam ascendere pararet, reclamavi, cujus rei eadem Vestra Magnificentia testis mihi est. Cum itaque hic intellexisset sibi Viennam iter praeclusum esse, voluit quod per se ipsum intendebat per famulum transigere. Dispereram si unquam mihi animus fuit, ut puerum mecum Viennam ducerem, sed id mihi Sarkan suasit, cujus sententia primo aspectu (ut fieri in rebus humanis solet) mihi placuit. Ubi autem me collegissem, ac, quae inde incommoditas oriri posset, perpendissem, dixi Sarkano me puerum nolle ducere. Idque coram rectore capellae aliisque aulicis Vestrae Magnificentiae. Ille contradixit nullum esse incommodum oriturum, si illum ducerem, cum autem nullo modo me depellere a sententia posset, fidem pro eo mihi obstrinxit, pertinacissime assecurans, ne suspicionem quidem fraudis in hoc homine cadere posset. Sic itaque ille me invitum compulit, ut ducerem, addens etiam me in indignationem Vestram incidere, nisi ducerem. Propterea quod sine ministerio pueri istius nihil Viennae istorum, quae magister scripserat, emere aut scire aut possem. Quod si me potius audiret, quam illum et reliquos voluissem, nunc puerum haberemus. Non est autem, quod super hoc puero indoleamus, putamen enim dumtaxat amisimus, tenemus pignori nucleum. Si initia suae artis facere voluerit hic magister, inveniam ego pro uno plures pueros illo multis partibus meliores, qui sibi socii sint laboris. Hic, quem amisimus, ne ea quidem, quae magister scripserat, hoc est Germanica legere noverat, ne dum Hungarica legere valuisset. Cum enim essemus una cum magistro Joanne apud Joannem Farkas atque ille ibi cum quaereret de quibusdam fratris sui scriptis, quae ille scripserat, legere nescivit. Haec de puero. Cetera de architecto iniquitatis, ab hoc ipso magistro Joanne, eadem intelligere abunde potest. Res in extremam desperationem adducta est, cui quod remedium inveniri possit non video. Nunc primum

aperit sese hic magister noster, qualis semper fuit. Hic quod ab initio ego Vestrae Magnificentiae suggerebam, quanti fuerit, nihil eorum omisi, quae ad hanc rem spectare videbantur. Ex Sárvár 16 julii Anno 1538.

Servitor Joannes Sylvester ludi magister.

Czím: Magnifico Domino Thomae de Nadasd, Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, Comiti Comitatus Castriferrei etc. domino mihi gratiosissimo.

Eredetije féliv 2-rét, zárlatán papirossal borított zöld pecséttel, amelyen Hygieia látható.

Található az Országos Levéltár kincstári osztályában.

II.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1540. december 4.

Magnifice domine mihi plurimum observande. Servitorum meorum perpetuam commendationem. Novum Testamentum brevi optatum sortietur finem. Propterea Dominatio Vestra Magnifica gerat curam de privilegio coram regia Majestate, ne laborem nostrum alii suffurentur, ut solent typographorum plerique. Cui praeterea Dominatio Vestra Magnifica velit dedicari, hac quoque de re statuat et nobis scribat. Maxime si diu eadem a nobis abfutura est. Benedicto mandet, ut in his, quae eadem Dominatio Vestra Magnifica instituit imprimenda, nobis auscultet. Insolentior nam est factus praetereaque malum nactus est socium, Michaelem scilicet perditum adolescentem. Claudicare discit, ut in proverbio est, qui cum claudio habitat. Si hic posset avelli ab illo, nobiscum ille optime conveniret. Cetera, quae scribenda erant, prudens volensque omitto. Ex Sarvar sabbato ante Nicolai Anno 1540.

Servitor Joannes Sylvester.

Czím: Magnifico domino Thomae a Nadasd, Thavernicorum regalium Magistro, ac Comiti Comitatus Castriferrei etc. domino et patrono observandissimo fideliter.

Eredetije, féliv papiroson 2-rét, amelyből azonban elváltak. Zárlatán papirossal borított zöld viaszba nyomott pecséttel, amely Hygieiát ábrázol. Az Országos Levéltár kincstári osztályában.

III.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak.

Novi Testamenti totius extremam tandem imposuimus manum, quod precamur Vestra Dominatio Magnifica grato suscipere velit animo et obviis, quod ajunt, manibus. Ostentant alii Vestrae Magnificae Dominationi fossas, stabula, piscinas in ejusdem felicissimo reditu et id genus alia, nos his omnibus opus longe praeclarius. Nam illa post Magnificam Dominationem Vestram et legitimos ejusdem successores alium atque alium sortientur dominum, hoc nunquam Vestrae Magnificae Dominationis desinet

esse, cum semel ceperit. Ob hoc enim eidem gloria, laus et aeternitas debetur, autorve extitit tam sacrosancti operis apud suam gentem. Nos nonnisi indignos agnoscimus ministros. Insultabant nobis reliquae nationes ante aliquot annos, quod cum et Mosci suum haberent in sua lingua evangelium, Hungari non haberent. Tantum autem abest ut de cetero nobis nationes Christianae insultent ob hoc ipsum ut etiam invideantur ob linguae scilicet praestantiam, quam ne imitari quidem possunt. Quisne exterarum nationum non admiretur posse aliquid in lingua Hungarica versus omnis generis scribere post Graecam et Romanam. Quis credat de tropis, ponderibus, mensuris in hac ipsa lingua quemcunque quodcunque tradere. Nemo sane. Adjecimus Evangeliorum summaria versibus conscripta, qui tum demum habebunt gratiam, cum quis illos ad lyram canat aut saltem moduletur, habent ne jucundissimam harmoniam. Quam vellem et pueri et virgines in aula ediscerent ac cantillarent. Optat Hieronymus ut agricola ad somnia cantet alleluia, itidem ego in mea gente imprimis optarim. Dictu mirum quantum hi versus habeantur momenti ad memoriam firmandam. Legat itaque Dominatio Vestra Magnifica nova carmina, legat tropos etc. cum per otium licebit. Huic addidi et cationem Geneseos.

Servitor Joannes Sylvester.

Czíme nines, de a tartalom világosan tanusítja, hogy valamilyen Sylvester által Nádasdyhoz intézett levélnek mellékelt utóirata.

Eredetije csonka félív 2-rét. Az Országos Levéltár kincstári osztályában.

IV.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Sírvar, 1541. január 26.

Magnifice domine patrone, mihi plurimum observande. Servitium et me ipsius commendationem. Misi unum exemplar Novi Testamenti Vestrae Magnificae Dominationi per puerum Koczy, missurus eram et plura, sed egre impetravi a puero, ut he (igy) quoque unum ferret. Quod velim eadem curet exhiberi per aliquos suorum, illis quibus inscriptae sunt ac munus hoc verbis ornari. Quae voluit Magnifica Dominatio Vestra ut omitterem in Epistola nuncupatoria, omisi, nec sane copiosior in hac parte laudum vestrarum fuisset, nisi Sarckan ipse tale quidam mihi in aurem insusurrasset Vestram Magnificentiam a me exigere tum, cum una cum illo consultarem, cui opus dedicandum esset. Quamquam nossem hominis mores, tamen non putabam illum in re tam seria ludere. Veniebat enim mihi tum quoque in mentem nos in vivorum laudibus partiores esse debere. Non tamen Vestra Magnifica Dominatio sua fraudatur laude et justa et debita ob hoc ipsum. Nemo ne meretur laudem, nisi qui illam spernerit. Virtutes enim vestras ultro laus sequetur debita. Et nos vestras laudes alio reservamus operi. *Decorum in omni scripti genere maxime observandum est.* Nihil autem difficilius quam in omnibus rebus perspicere quid deceat, quid non. Fabius Quintilianus optimus instituendae juventutis magister vitio vertit et Ciceroni alioquin oratorum omnium discretissimo, quod decorum, in suis laudibus recensendis non semper servaverit. Scripsi

et principibus de his, quibus Vestra Magnifica Dominatio mandavit, quod ita demum ratum erit si studium hac in re ejusdem intercessit. Ex Sárvár feria quarta post Pauli apostoli 1541.

Servitor Joannes Sylvester.

Czím: Magnifico Domino Thomae a Nadasd, Tavernicorum Regalium Magistro etc. domino et patrono plurime observando.

Eredetije féliv 2-rét, az alja levágva. Zárlatán zöld viaszba nyomott pecsét nyoma. Található az Országos Levéltár kincstári osztályában.

V.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1541. február 13.

Magnifice domine mihi gratisissime. Servitium et me ipsius commendationem. Gratulor et quidem vehementer, quod meas litteras eadem opportune acceperit, gratiasque eidem ago immortales, quod humillimi sui servuli curam gerat maximam. Orpheum volo pingi, stantem, lyra canentem, fronde coronatum, a tergo silvam, saxa, volucres ferasque. Innuunt enim nobis prophetae, illum sic pingi debere. Dominus officialis mihi et vas illud vini et cubulos decem frumenti secundum ejusdem Vestrae Magnificae Dominationis mandata reddidit. Reperi schedam inclusam litteris ejusdem, in qua scriptum erat, ut aliquot exemplaria mitterem Cantionis, quae est velut Epitome Geneseos. Misi itaque, cum qua et arma Magnificorum dominorum Stephani Maylad et Johannis Zalay, quae hexastico nostro illustrare utcunq; studuimus. Argumentum e rebus sumpsimus scribendum. Perill. dominam sororem vestram comparavimus viti, alludentes ad illud Regis prophetae versiculum: Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuae, filii tui sicut novellae olivarum in circuito mensae tuae. etc. Caper depascitur vitem gravidam, hoc est domina soror viro pulcherrimos gignit liberos parentibus dignos. Caprum et Virgilius, poëtarum optimus, virum alibi vocat: Vir gregis ipse caper deerraverat etc.

Idem fecimus et in versibus reliquis, quos subjunximus armis domini comitis. Ista jam curaveram imprimi, cum accepi et Vestram Magnificam Dominationem et reliquos principes novis gaudere titulis, quae res nihil obstat, quominus haec publicentur, perfacile enim est his novos addere titulos. In hoc eram totus, ut omnibus principibus ad hunc modum illustrarem arma, quod jam fieri non potest, cum Strutius noster discesserat Ingolstadium, qui in formandis imaginibus peritissimus fuit, qui vestigia saltem artis suae apud nos reliquit. Credebam me hoc conatu favorem principum consequi non tam in me, quam Vestram Magnificam Dominationem, cui cavere certum est et Musis, quos video propensos esse ad bonas litteras in patria suscitandos. Si minus scite arma domini generi vestri sunt depicta, id non mihi, sed famulis quibusdam suis imputet, qui hanc nobis armorum illius ministrarunt picturam. Nam nullibi nos illorum invenire potuimus effectam imaginem. Credo nos minus errasse in pictura armorum domini comitis, hanc enim e tormentis mutuati sumus tonitruariis, quae dominus comes Vestrae Magnificae Dominationi fundere

curavit. Cui etiam opto eadem me unice commendare dignetur ac velit. Dictu enim mirum, quanto studio hostes nominis Christi non tam me, quam et Vestram Magnificam Dominationem apud illum deferant. Quae scribo, vel me tacente eadem poterat intelligere tam esse vera quam quae verissima. Ecce coram deo non mentior, me crebro audivisse ab ipso capellano habenas esse impositas eidem Vestrae Magnificae Dominationi ita, ut facere nullo modo possit, quod vult in fidei Christianae negotio, seque id accepisse in mensa domini comitis ab eo ipso et quibusdam episcopis. Quoties aliquo mittitur, non tam Vestrae Magnificae Dominationis negotium agit, quam suum, id quod brevi intelligere poterit, idque certissimis argumentis. Talem fovere hominem est anguem in sinu fovere. Et Michaellem presbyterum prorsus a Vestra Magnifica Dominatione alienavit, cum prius diceret, se ad exitum usque vitae suae apud Vestram Magnificam Dominationem vivere velle. Nunc contrarium dicit. Non patitur illum a latere suo discedere, circumfert illum ubique, idque facit, non ut illi bene velit, sed ut aliis male. Atque sic ab initio remora fuit omnis pii incepti Vestrae Magnificae Dominationis. Confert in dies et cum domino officiali caput consusurrat, utinam non cum summo detrimento eiusdem Vestrae Magnificae Dominationis et subditorum etc. Haec scribo non quod illius ambiam beneficium. Dignus enim pastori populus. Jubet dominus ne margaritae porcis projiciantur, jubet ut insana-biles reliquantur. Cum enim hic cum suo grege, fidei Christianae repugnantia ex diametro semper inculcet populo atque id odio magis quam iudicio, quis est deum immortalem, qui inter hos ad spatium temporis exiguum vivere possit? quis istorum obstinatam perferre malitiam? Nemo sane. Nonus jam agitur annus, ex quo hic perditus semper dorsum meum fabricat. Ab hoc hominum genere semper metui. Eo enim ego facto ratus sum, ut a talibus pseudo-presbyteris ubique terrarum vim patiar, si ad extremos venirem Garamantes credo et apud illos esset aliquis pseudo-presbyter, qui me nihil commeritum exerceret. De Antonio Kayari multa aliquando Vestrae Magnificae Dominationi retuleram et ceteris, inter quos nullus isto mihi pestilentior fuit. Video jam me dolorem eo impulisse, ut modum excederem epistolae, simul et benignas ejusdem Vestrae Magnificae Dominationis aures offenderem importunitate scribendi, pro qua eadem mihi ignoscat rogo. Ex Sarvar dominica Septuagesimae Anno 1541.

Servitor Joannes Sylvester.

Czím: Magnifico domino Thomae a Nadasd, Comiti Comitatus Castriferrei, Consiliario Regio etc. domino et patrono gratiosissimo.

Eredetije egész iven 2-rét. Zárlatán papirossal borított zöld viaszba nyomott pecséttel, amelynek alakja kivehetetlen. Található az országos Levéltár kincstári osztályában.

VI.

Abádi Benedek Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1541. május 29.

Magnifice domine domine mihi gratiosissime. Servitorum meorum humillimam commendationem. Licet erat mihi animus abeundi statim post discessum Vestrae Magnificae Dominationis ad fratres meos vel ob

hoc, ut libros a Vestra Magnifica Dominatione mihi donatos dividere possem, sed me mea fefellit opinio, nam hactenus ne impensam quidem ad iter habere potui ex libris, ita bello adveniente refrigere cepit literaria disciplina. Excuderam ego cum Michaele literato fratre domini Joannis Sylvestri dimidiatos libros circiter XXV. nostris sumptibus, quibus dominus Antonius Sarkan emit nostra pecunia papyrum in hunc usum, ut vel in quotidiano sumptu nos inde juvaremus. Nam ego certe prope sedecim florenos in artis necessaria et in pueros exposui, tum vestiendos, tum alendos, ideo ut dixi et illos dimidiatos libros, nempe ab actibus Apostolicis usque ad finem Novi testamenti excuderam, quod Vestrae Magnificae Dominationi indicassem, nisi occupationes innumerae ejusdem me prohibuissent, rogaveram tum pro his indicandis dominum Joannem Sylvestrum, ipse autem post Magnificae Dominationis Vestrae discessum illos libros dimidiatos a me accepit, quod ex Vestrae Magnificae Dominationis voluntate fecisse se dixit.

Quare Vestrae Magnificae Dominationi quam humillime supplico, ut considerato meo servitio agat mecum benigne ac jubeat mihi cum Michaele libros illos restitui, nam certe sine ullis Vestrae Magnificae Dominationis sumptibus illi excusi sunt, sicut dominus Sarkan novit, qui et papyrum mercatus est nostra pecunia. Ego pro hac gratia ac aliis beneficiis in me collatis perpetua servitia Vestrae Magnificae Dominationi commendo. Pro novitate misi Vestrae Magnificae Dominationi cantiuunculas a me proxime excusas. Deus optimus maximus Vestram Magnificam Dominationem conservet felicem ac incolumem atque voti sui compotem reducat. Ex Sarvar die dominico post ascensionis domini. Anno domini 1541.

Ejusdem Vestrae Magnificae Dominationis

deditissimus servitor Benedictus Abadi.

Czím: Spectabili ac Magnifico domino domino Thomae a Nadasd, consiliario regio, tavernicorum regalium magistro atque domino meo gratiosissimo.

Eredetije féliv 2-rét, zárlatán zöld viasz pecséttel, melyen Agnus dei s B. A. betűk láthatók.

Az Országos Levéltár kincstári osztályában.

VII.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Csepreg, 1541. május 29.

Magnifice domine domine patrone mihi gratiosissime. Accepi litteras Magnificae Dominationis Vestrae sonantes de bulla sanctissimi patris nostri Pauli papae. Verum eandem bullam ipsam videre potui. (így). Requisivi a multis, reversus a possessione ejusdem Goganfalva, ubi agricolationem exercere institui, nemo tamen illam mihi exhibuit. Nam paratus eram juxta ejusdem mandata convertere et imprimi facere. Res meae, improbitate adversariorum, in statu sunt infelicissimo, quibus amplius eidem negotium exhibere nolo. Praemia nostra in quo sint rerum statu, credo egregium Georgium Bewd, cui eadem negotium dedit, perscribere, ut

mihi necesse non sit eandem hac de re compellari. Res omnes, quod equidem scio, Vestrae Magnificae Dominationis in statu sunt felicissimo. Mihi natus filius est in feriis Stanislai, cui nomen indidi Joannis. Natus autem est in Goganfalva, quo secesseram invidiam adversariorum vitare volens, quam de cetero nullo modo ferre possum, et nunc illic ago una cum uxore et liberis. Deus eandem diu nobis felicem conservet ac reducat cum summo patriae nostrae modis omnibus afflictæ commodo. Ex Csepreg dominica Exaudi 1541.

Servitor Joannes Sylvester.

Czím: Spectabili ac Magnifico domino Thomaë a Nadasd, libero domino, Thavernicorum regalium Magistro, comiti comitatus Castriferrei . . . . domino et patrono meo mihi semper observandissimo.

Eredetiye félv 2-rét, alul egy darab el van belőle vágva s egyébként is rongyolva. Zárlatán papirossal borított zöld viaszba nyomott pecsétel, a mely Hygieiát ábrázol.

Az országos Levéltár kincstári osztályában.

VIII.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Csepreg, 1543. márczius 26.

Magnifice domine domine et patrone mihi gratiosissime. Servitium et me ipsius commendationem. Inter alias, quae plurimae erant rationes, haec quoque fuit reditus mei in patriam, ut Vestra Magnifica Dominatione convenirem. Cujus etiam litteras eo ipso, quo Vienna discessi, die accepi, quae pristinum ejusdem in me favorem ac benevolentiam testari videntur. Quod autem ad Vestram Magnificam Dominationem venire non potui, causam praebuit aegritudo ipsa corporis. Subito enim pedum dolore correptus sum, quae etiam res efficit, ne alia quoque negotia mea seria curare possim. Hoc mihi malum ad alia accessit, quae absens passus sum. Nam et filia ipsa mea, cui non secus timebam quam pupillae oculi, e furno, ubi nocte cubabat, decidens semimortua excepta est. Postquam dies aliquot in aegritudinem ex casu incidens parum admodum abfuit, quin moreretur. Duabus enim hebdomadibus cibum non cepit nec spiritum ducere visa est. Nunc aliquanto rectius valet patre illam curante. Quam certum est nulli de cetero curandam simul et nutriendam tradem, verum in omnes mecum casus trahere et una cum illa aut servari aut perire, hoc tempore omnium periculosissimo, simul et extremo, quod habitantibus in terra vae vae vae minatur. Inter haec quae recensui mala, nec illud prostremum est, quod omnia fere bona mea coloni de Goganfalva perire passi sunt, equos, vaccas, frumenta, porcos. Quo me fortuna vocet, video, et veniam eo, quo vocat. Multis jam annis luctor cum ipsa fortuna, nec praevalere illi possum, proinde ut succumbam necesse est, nisi auxilium aliquod accipiam, quod tamen a Deo optimo maximo expecto primum de(in) a Vestra Magnifica Dominatione ceterisque Vestrae Dominationi Magnificae similibus. Qui tum demum erunt, quod audiunt nempe benefici, si beneficia in illos contulerint, qui illis indigni non sunt. Tales

autem vel maxime sunt, qui virtuti student, litterasque excolunt. Quare si quid Vestra Magnifica Dominatio in me indignum servulum contulerit beneficium, a deo quidem praemium sempiternum ac immortale, ab hominibus laudem, a me vero animum beneficium memorem referet haud dubie. Quam etiam in domino bene valere opto una cum domina gratiosissima, ceterisque omnibus, quos charissimos semper habuit habetque. Ex oppido Chepregh feria secunda post festum paschae Anno 1543.

Servitor Joannes Sylvester.

Czím: Magnifico Domino Thomae de Nadasd, Capitaneo Regis ac Regni etc. domino ac Maecenati gratiosissimo.

Eredetije féliv 2-rét, zárlatán zöld viaszba nyomott pecsét nyomával.
Tálálható az Országos Levéltár kincstári osztályában.

IX.

Sylvester János Nádasdy Tamásnak. Bécs, 1547. szeptember 26.

Magnifice domine domine mihi gratiosissime. Servitium et mei perpetuam commendationem. Quum nondum exciderim memoria Vestrae Magnificae Dominationis, cum ex aliis quibusdam rebus, tum ex hoc proxime intellexi, quod cum psalmos quosdam pios huc Viennam, ut typis excuderentur, eadem misisset, jussit ut priusquam prelo committerentur, versioni eorum judicium adhiberem. Quod et feci, partim officio, partim pietate motus. Quamdiu enim vivero, perpetuo me Vestrae Magnificae Dominationi obstrictum existimabo et nihil magis pium, quam pios, piorum conatus, pia studia juvare velle. Ut itaque uno dicam verbo, quid de hac versione sentiam, nihil est, quod aut ego, aut alius quispiam judicio sano praeditus probare possit. Recte itaque fecisset Ludovicus hic Teghezinus (id enim vox Zeghet in patria nostra lingua sonat, si litterae invertantur, quod in aliis etiam oppidorum et pagorum nominibus nobis faciendum est, ut eorum significatio innotescat) si acutiora e pharetra sua tela deprompsisset, quibus nos conficeret. Haec enim in illum ita retorquere possum, ut nulli de caetero possit negotium facescere. Hic enim est ille, qui totam versionem nostram Novi Testamenti, dum Albae ageret, in universum damnare non est veritus, nec erubuit. Qua etiam re non parum mihi incommodavit. Nam omnia exemplaria, quae eam in urbem miseram, perierunt in domo Bartholomaei, pie memoriae viri, et martyris haud dubie Christi. Sed ne videar malum malo repensare, neve iniquo duci judicio, sumam titulum tantum praefationis et illud ad varias bene vertendi rationes, veluti ad Lydium lapidem, ita exigam, ut nec Vestra Magnifica Dominatio, nec alius quispiam dubitare possit, hunc in ipso (quod ajunt) limine semel atque iterum turpissime errasse. Collegi enim ex variis autoribus, tum sacris, tum prophanis praecepta bene vertendi et generalia et specialia, et ea, meo more, in locos digessi communes, ut mihi dicenti, scribentique sint in promptu et in numerato. Sine quibus praeceptis nemo est, qui in hoc studio feliciter

versari, nemo qui huic seculo dignum quid edere possit. Atque utinam id domestico exemplo verum non esset, videmus enim multos patriae nostrae studiosos (ut illorum venia actum sit) sine ulla fruge in hoc scribendi genere versatos esse et olim et nunc versari, inter quos haud dubie est et hic pharetratus noster, qui nunquam induci potuit, ut supercilium deprimeret, cristam que abiceret. Suppressit nomen suum, veritus haud dubie, tum aliorum sani iudicii virorum sententiam, tum maxime nostram censuram. Sed extraham illum e latibulis illis, cogamque ut mercedem laboris sui vanissimi, nempe aureos triginta et duos reddat, ut illis laborem redimamus interpretis alicujus et doctioris et magis fidi. Nec eam nobis denegare poterit, si verus verbi minister est. Hoc enim apertissimum furtum est. Porro concionatores alieni debent esse a furto et quaestu omni. Sed ad titulum ipsum veniam. *Az tholmach istennek esmeretibe valo nevekedeset kevanha az olvasonak.* Nullum hic fere verbum est, quod possit tolerari. Sumo itaque primam vocem *tholmach*, atque speciali regula ostendam, eam hic locum habere non posse, quae ita habet:

Una eademque vox juxta varium orationis genus varie etiam interpretari debet.

ἀγαθόν non semper bonum reddendum, nec *ἐξήγητής* (?) studiosus author Perioninus Aristotelis interpres.

Proinde etsi vox *tholmacz* in nostra lingua significet id, quod latine interpres, hic tamen locum haec vox nullum habere poterat, sed alia huic aequivalens; eos enim juxta morem loquendi patriae nostrae dignamur hoc vocabulo, qui viva voce quid solent interpretari, id quod nemo (nisi linguae forte ignarus) poterit negare. *istennek* hic articulus *az* addendus erat, cujus quanta vis sit in omni lingua, in Grammatica illa nostra ostendimus, quam studiosi nunc primum coeperunt desiderare. *esmeretibe*, dicendum erat *ben*, ut vis praepositionis exprimeretur, quae in nostra lingua plerumque postremum obtinet locum, ut in praedicta grammatica nostra itidem audimus, quae indigne in situ apud Vestram Magnificam Dominationem jacet pulvereo, indigne dilaceratur, indigne cuculli ex ea fiunt. *nevekedeset*. Istud *nevekedeset* quod convenit cum *istennek*, ne interpres quidem mihi interpretari commode posset. *az olvasonak* et hoc ridicule vertitur ad hunc modum, quod hac regula demonstro, primum quam tradit Erasmus ille magnus in annotationibus suis super Novum Testamentum I. Petri 1. Amphibologia vitanda interpreti, ubi non fert, quod vulgatus interpres vertit »in revelatione Jesu Christi«, sed censet nomen verbale per verbum commodius interdum verti debere, »cum revelabitur Jesus Christus.« Idem censet et Cicero Lib. de Universalitate, ubi vocem *τρόπος* vertit: se converterent. Ergo cum vox *olvaso* in nostra lingua sit ambigua vox, nisi addatur alia vox *ember*, ad hunc nempe modum *iras olvaso ember*: cur Teghesinus noster talia e pharetra non e . . . . . depromit vocabula, cum haec ita huic loco vox non conveniat, quam baculus (ut nostri loquuntur) pharetrae. *Olvaso* enim id nostris significat, quod in templis quidem susurrantes verius . . . orantes manibus tractare solent, ac cum deo de numero precium rationem inire.

Tota itaque haec oratio, juxta morem loquendi patriae nostrae venustum, praeceptaque bene vertendi (quae in omni lingua suam haberet vim) ad hunc modum erat vertenda :

Az ki ez könnvet Magyar nyelvre fordította
Kivánna az istentul azoknak kik
ezt olvassak hog az ő esmeretiben
neuekeggenek.

Quid de caeteris versionis hujus partibus sentiendum sit, quisquam judicare potest, quum solus titulus praefationis tot scateat mendis, maxime Vestra Magnifica Dominatio, quae acri non caret judicio, cui etiam me meaque studia unice commendo, cui etiam misi scedam versionis decreti, pro quo vertendo nobiles me precibus fatigarunt continuis. Viennae die lunae ante ferias Michaelis 1547.

Servitor Joannes Sylvester.

Czím: Spectabili et Magnifico domino Thomae a Nadasd, Judici Curiae Regiae Majestatis ac perpetuo comiti terrae Fogaras etc. domino et Maecenati gratiosissimo.

Eredeti egész ív, 2-rét, zöld viaszba nyomott ép pecsétjén mythologiai alak látható.

Az országos Levéltár kincstári osztályában.

(*Néhai Szalay József másolatai után.*)

X.

SZONDI KÉT APRÓDJA.

A drégeli vár hősi védelmét és elestét (1552. jul. 9.) először, nyomban a történetek után, tudvalevőleg Tinódi énekelte meg. Az ő előadása után beszéli el Istvánfi történetíró, s belőle merítik tárgyukhoz az anyagot Czuczor, Erdélyi és Arany is. A Szondi két kedves apródjának *nevét* azonban egyikök sem említi. Tinódi »két énökös apród«-nak vagy csak »két apród«-nak mondja őket, s utána a többiek is. Czuczor (mint a korabeli dráma- és regényírók a szereplő személyeknek) foglalkozásukhoz illő költött nevet adott nekik: egyiket *Dalár*-nak, másikat *Zenegő*-nek nevezvén. Dr. Borovszky Samu ezelőtt két évvel (Fővárosi Lapok 1891. 99. sz.) a saját gyűjteményéből egy levelet közölt, melyet Ali pasa, Drégel bevéője, az esemény után négy évvel írt Krusit János zsitvai és bakabányai kapitányhoz. Ebből kétségtelenül kitűnik, hogy az egyik apródot *Libárdynak*, a másikat *Sebestyénnek* hítták. Mivel a közlemény egy napilapban jelent meg s nehezen lévén hozzáférhető, az emlékezetből is könnyen kiesik, érdemesnek tartottuk az akkori török-magyar érintkezésre is világot vető levelet egész terjedelmében újra közzétenni, mert épen Közlönyünk van hivatva az irodalomtörténeti vonatkozású adatokat, bármily csekélyek, megbecsülni s összegyűjteni. Az érdekes levél az akkori helyesírással ekkép szól: »Nos Aly passa

potentissimi Imperatoris Turcarum locumtenens et beglerbegus budensis etc. Egregie domine et vicine honorande salutem et commendationem etc. Meg értettem az kegyelmed lewelyt, az mely lewelet kegyelmed az Szoleyman Beg szolgaya felwl, Kuzon fflwl írt kegyelmed. Ees arra ez walaztot írom kegyelmednek, hogy ha kegyelmed akaratya wagyon ky adny istenhez gondolwan hát En az istenert kywaltom wagy pynzt kywan kegyelmed wagy penyg foglyot, irya meg kegyelmed es megadom erette, ha penyg kegyelmednek akaratya nynchen, szabad kegyelmed wele walahowa tezy, de ha zaaz Eztendőyg ot tartyays kegyelmed, azt senky ky nem szabadytya, de ha oly modon az en szomra kyagia kegyelmed En az istenert ky waltom. — A hól penyg kegyelmed gyermek fellől ír, az en nekem hyremmel nynchen es nem tudom michuda gyermek; de kegyelmed irya meg, michoda gyermek es ky neue es kynel wagyon Ees ha regen ffigtak, en arrolys az kegyelmed barátságayert gondot wyselek. — *It en nalam ket gyermek vagyon deak, kyket Zondy Gyorgitól vettem el, egyknek neve libardy es az mas iknak Sebestyen,* nem twdom ha azoke. — Thowaba az oroszfalwy byrak az Zwleyman beg fflwl panaszoztanak wala, azt az beget ky vettem onnat. — Ezekre walaszt warok kegyelmedetwl. Isten tarcha meg kegyelmedet, Datum ex Buda 30. decembris Anno 1556. Kívül: Egregio Wyro Johanni Krwsyt Regio Capitaneo Sytua et bakabana locumtenenti Amico et wicino honorando.«

B. F.

XI.

BÉCSI KÖNYVNYOMTATÓ LEVELE A XVI. SZÁZADBÓL.

Zimmermann Mihály bécsi könyvnyomtató Nádasdy Ferencznek. Bécs 1562. február 16.

Generose domine comes et domine clementissime. Post servitorum meorum humillimam commendationem. Generosae Dominationis Vestrae perbenignissimas litteras, quae datae sunt in arce Sárvár penultima die januarii jam proxime elapsi mensis, una cum munere, sine honorario, quod Generosa Dominatio Vestra symboli tantum vice mihi transmisit, accepi, pro quo ago et habeo Generosae Dominationi Vestrae gratias immortales, utinam si possem eidem recompensare et satisfacere, id ex animo praestarem. Oro autem patrem domini nostri Jesu Christi ut sua divina Majestas Generosae Dominationi Vestrae quam cumulatissime reponet. Amen.

Et cum, Generose domine comes, audio ejusdem Illustrem Dominum Dominum Genitorem charissimum in Sárvár particularem scholam construxisse et ego magnum numerum Grammaticarum Philippi Melancthonis piae memoriae sub nomine et tutela Generosae Dominationis Vestrae imprimi feci. Quare eandem obnixè rogatum habeo, dignetur pro sua liberalitate ac munificentia ex mea bibliotheca aliquot exemplaria non caro pretio accipere. Generosa Dominatio Vestra faciet mihi rem gratissimam.

Quam unacum dulcissimis genitoribus feliciter ac ad Nestoreos annos valere cupio et Generosae Dominationi Vestrae me deditissime commendo. Datum Viennae die decima sexta mensis februarii. Anno domini millesimo quingentesimo sexagesimo secundo.

Generosae Dominationis Vestrae Addictissimus

Michael Zimmerman Typographus ibidem.

Czím: Generoso ac spectabili domino domino Francisco de Nadasd comiti perpetuo terrae Fogaras ac Castriferrei, domino suo clementissimo. Sárvár.

Eredetije egész ív 2-rét, a zárlaton papirossal borított vörös viaszba nyomott pecséttel. Található az Országos Levéltár kincstári osztályában.

XII.

MAGYAR KÖNYVNYOMTATÓ LEVELE A XVII. SZÁZADBÓL.

Farkas Imre keresztúri könyvnyomtató Thurzó Szaniszlónak. Keresztúr 1614. december 3.

Éltemig való alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak. Az hatalmas istentől kívánok Nagyságodnak minden testi és lelki jókat megadatni mind az Nagyságodhoz tartozókkal egyetemben.

Továbbá azt . . . . Nagyságodnak, hogy az Nagyságod praedica . . . . nálam vala és az Nagyságod parancsolatját megmondván és az Nagyságod az mi nemű opus¹ felől izent, hogy kinyomtatnám, azt én az Nagyságod parancsolatjára kinyomtatom és az mi költséget Nagyságod küldött, én az(t) recipialtam és azon leszek, hogy az Nagyságodnak szépen kinyomtatom mennél hamarabb lehet és minden dolgaimat elhagyom Nagyságodért, véghez is viszem, kibe az Nagyságod neve terjedjen. Ezzel az úr isten éltesse Nagyságodat, min(d) az Nagyságodhoz tartozókkal egyetemben. Költ Kereszturat karácson havának 3 napján Anno 1614.

Nagyságodnak szegény szolgálója

Farkas Imre könyvnyomtató.

Oldalt az átvett összeg van kiteve: 9 f 25.

Czím: Az Tekéntetes és Nagyságos Urnak Turzo Stanislónak Szepes vármegyének örökös ispánjának nekem kegyelmes patronusomnak.

Eredetije egész ív 2-rét, néhány helyen kirágva. Zárlatán papirossal borított vörös pecséttel.

Az Országos Levéltár kincstári osztályában.

XIII.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNY 1624-BŐL.

Midőn a XVII. századbeli compactor — rendszeren vagy a könyvnyomtató vagy könyvkereskedő — Kassa város jegyzőkönyveit bekötötte, szokás szerint a keze ügyébe eső ócska nyomtatványokkal ragasztotta

¹ Kétségtelen, hogy Pálházi Göncz Miklós szeredi praedikátornak *A gvermetskék Credoja* című, németből fordított munkájáról van szó, mely Thurzó Stanislónak ajánlva 1615-ben jelent meg Keresztúrat.

tele a könyvtáblákat. Ily módon menekült meg az enyészettől az alább ismertetett egylevelű nyomtatvány is, mely 1624-ben került ki Schultz Dániel, könyvnyomtató sajtója alól.

Közzétételét eddig ismeretlen volta s régisége miatt is megokoltak tartjuk, s még inkább azért, mert a maga nemében — mint irodalom-történeti emlékek — eddig párja nem akadt.

Schultz Dániel Lőcséről költözött Kassára 1623-ban; elődje, Moller Miklós háza népével együtt az ez évben itt dühöngő pestisnek áldozatul esvén, az elárult nyomdát ő vette át s vezette 1629-ig, haláláig.

Az említett mű a 40 cm. (mag.) 30 cm. (széles) nagyságú negyedréti lapnak csupán egyik oldalára van nyomtatva, középen egyszerű keretben egy pirosra festett kakas ábrájával. Szövege — némiképp módosított helyesírással — ez:

Tyúkodi tartományban támadott, Galliából származandó új propheta. Melynek jövendölése hogy igaz legyen, sok dologból már kitézettt. (Itt következik a kakas ábrája.)

Tyúkodi tartományban támadott egy új propheta, melyben lakókelye is vagyon, származott pedig Galliából. Nem igen nagy testű, vörös szakálya vagyon. Szüleit megh nem ismerte, az anyának tölgyeit megh nem szopta, kiről bizonságot tesznek azok, a kik tudgyák. Mezit láb, stivegh nélkül jár, nincsen semmi öve, se erszénye, se botja. Csudás, sokszinű, sem szövött, sem varrott, de testéhez szintén illő ruhája vagyon. Semmi pénzt nem kíván, el sem veszi, mikor neki adgyák, megh elégszik ételével, italával, bár csak száraz kenyér legyen is. Sem bort, sem sört, hanem csak vizet iszik. De, a mely nagyobb, feltámasztya és excitallya az embert, kit itt láttuk. Minden kárvallás nélkül felhánya magát az éltető éghben, és ismét alá ereszti magát. Az jövendölésének erősítéseért semmi ágyon nem aluszik, hanem avagy valami fán, néha az földön is, a nyugodalma pedigh nem sokáig tart, mértékletesen él, éjel, nappal kiált (karjait kiterjesztvén) e gonosz világra. Csuda dolgokrul jövendől, jövendölése rész szerint be is tellyessedett immár. Sok nyelveken tud szólni, szólását mindenütt valahova megyen, érthetni. Sok ezer ember jövendölését acceptalta. De igen panaszozkodik sok féle elszenvedett üldözésséről, nem is merr bátran némely helyeken jární, minthogy vízzel, tüzzel, vassal vadnak rajta. Semmi disputatióba nem akar bekeverni magát. Azt is hallani felőle, hogy nem nyugodalmas természet szerint való halálon megh hal, hanem avagy emberektől, avagy oktalan vad állatoktul elszaggatatik.

Egy dolog nem tetszik nekem tőle, hogy sok felesége vagyon neki, ha pedigh az ember kérdezi őtet, hogy ha mind ő felesége-é azok, (amint ugyan nyllván a dolog) semmi sem akar felelni.

De igen csudálkozom azon, hogy sok rendbeli tudós fő embereknél, egygiveknél (= egyebeknél?) is nagy tekinteti vagyon, és kedves is azoknál.

És mint a hire, az ő neme el nem fogy, míg ez világ fön áll. Ennek hogyha így vagyon és leszen-é, ez után jobban megh érthetni.

Cassán, Schultz Dániel által 1624.

Eddig a szöveg, mely fordítás legyen-e vagy eredeti? az utóbbi esetben, kinek a munkája, talán a Bethlen uralma alatt magyarrá vált Kassa lelkészei, scholamesterei közt keressük a szerzőt? nem talállok feleletet.

Ifj. Kemény Lajos.

XIV.

MARUSSI ANDRÁS.

E név emlékezetét irodalmunkban három nyomtatott munka tartotta fenn.¹ Mind a három latin nyelven van írva s mind a három azok közül az alkalmi művek közül való, a melyekkel régi írónk — ha csak valamennyire is értettek a tollforgatáshoz — az akkor elmaradhatatlan maecenasok és patronusok jótéteményeit igyekeztek többnyire határt nem ismerő dics-zengedezésekkel megköszönni, irántuk érzett lekötelezettségüket, hálájukat leróni.

Marussi első művét gimesi gr. Forgách Simon nógrád- és szabolcs-megyei főispán, felső Magyarország hirneves főkapitányja, mint »patronus gratiosissimus« tiszteletére írta.² Második munkáját szintén »patrono optimo«-nak: Pázmán Péter esztergomi érseknek szentelte. Harmadik könyvét 1626. febr. 24-én abból az alkalomból bocsátotta a világ elé, mikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem eljegyezte feleségül Brandenburgi Katalin hercegasszonyt.

A kegyurakat, kiknek nevével Marussi könyveit ékesítette, véve figyelemre, felöltő szerzőnek az idők folyamán végbe ment politikai pártváltoztatása. Mind gr. Forgách, mind pedig Pázmán az osztrák uralkodó ház hívei voltak; Marussi tehát kezdetben szintén abba a táborba tartozott. Első munkája címlapján meg éppen meg is nevezi magát, hogy »ő cs. k. felségének szőlősi harminczadossa«. — Sőt tovább kell mennünk. Az alább közlendő okmány azt bizonyítja, hogy Marussi közpályáját már Rudolf uralkodása alatt kezdte s uralkodójának kegyét a Győr visszafoglalásáról írt költeménye által annyira megnyerte, hogy ez őt költővé koszorúzta. E költemény bizonyosan azt a fényes haditettet dicsőítette, melylyel gr. Pálffy Miklós öregbítette a magyar vitézség hírnevét, a midőn 1598. márcz. 28-án egy éjjeli merész ostrommal visszavítta Győr várát, a melyet harmadfél évvel az előtt gr. Hardeck Ferdinánd oly gyávan török kézre juttatott. Pálffy szerencsés vállalkozása bizonyára keltett olyan közfelfűtést, mint a minőt a Hardeck árulása s bizonyára méltó volt a költő lelkesedésére.

Hogy személyesen résztvett-e Marussi az általa megénekelte győzelem kivívásában? annál inkább nem állapíthatjuk meg, mert a költemény nem maradt ránk s azt sem tudjuk megjelente vala nyomtatásban?! Annyit azonban, életkorára vonatkozólag, következtethetünk, hogy már ekkor felnőtt ember volt. Hol és mikor született? ez iránt adatok nem állanak rendelkezésünkre. Neve után ítélve, erdélyi származásának vélhetjük,³

¹ Lásd Szabó K. Régi Magyar könyvtár II. 354., 382., 444. számokat.

² Ezt a munkáját már Pray is említi a budai kir. egyetemi könyvtárban levő ritka könyvekről 1781-ben kibocsátott jegyzékében.

³ Nevét talán a mai kiejtés szerint Marossinak lehetne írni, de én megtartottam az eredeti alakot, részint mert maga is következetesen úgy írja magát, részint, mert ilyen nevű családdal még a múlt században is találkozunk. Jelesül Veszprémi említi egy Marussi András, mint utrechti ref. theologust 1744-ben. (Lásd: Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Viennae, 1787. Cent. III. Dec. I. et II. Tom. IV. pag. 141.)

noha családjának, legalább is szüleinek korábban kellett Magyarországra származniok, különben nem lenők nyitját annak, miért viseltetik már fiatalon a magyar király és tanácsosai iránt oly nagy tisztelettel.

Ha nem végzett is magasabb iskolákat, tanultsága mindenesetre volt annyi, hogy a kamarai hivatalnokok sorában — kik közt tisztséget vállalt — helyét bátran megállhatta. E hivatalok inkább gyakorlati embert igényeltek ugyan, de hogy Marussiban ez sem hiányzott, bizonyítja az, hogy a szőlősi harminczadosból 1623 táján Abauj megye adószedője lett s mint ilyen nejével, Bede Katalinnal Kassán lakott. Ez állásba valószínűleg Bethlen Gábor fejedelem juttatta, kinek hatalma alatt állott különben is az ország északkeleti része. Ha egy adatra építhetünk, úgy Marussi emelkedett is ez állásában, midőn a fejedelem felsőmagyarországi birtokainak administratorává lett.¹

Mind az administratorság, mind az adószedőség elég alkalmas hivatalok voltak arra nézve, hogy viselőjöknek tisztességes anyagi hasznot hajtsanak. S valóban Marussi fel is használta az alkalmat. Már 1623-ban annyi pénzt takarított meg magának, hogy gersei Pethő Ferencz nagypréposttól a jászói prépostságnak Abauj vármegyében fekvő Debrőd nevű faluját s birtokát 3400 frton zálogba vette, a melyhez még a megszorult fejedelemnek 330 frt kölcsönösszeget adván, ettől a nevezett falunak békés birtoklása végett az itt következő engedélyokmányokat nyerte:

a)

Nos Gabriel etc. Memoriae etc. Quod pro parte et in persona egregii Andreae Marussi concivis liberae regiaeque civitatis Cassoviensis exhibitae nobis sunt et praesentatae literae quaedam fassionales reverendi Francisci Pethő de Gerse etc. simplici papyro patenter inscriptae sigilloque conventus sancti Joannis Baptistae de Jazo in cera flava expressive munitae, quibus mediantibus totalem et integram possessionem Debréd in comitatu Abaujvariensi existentem ac ab antiquo ad conventum Sancti Joannis Baptistae pertinentem nunc autem simul cum omnibus suis utilitatibus praefato Andreae Marussi pariter et consorti suae Catharinae Bede pro florenis termille quadringentis jure redemptibili ac causis, rationibus et conditionibus in praefatis literis fassionalibus clarius expressis datam inscriptam et impignoratam esse constat, supplicatum est itaque nobis nomine et in persona memorati Andreae Marussy, ut easdem literas fassionales ac omnia et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes benignum eisdem consensum pariter et assensum nostrum praebere dignaremur. Nos igitur attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitijs ejusdem, quae nobis pro temporis varietate exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est, supplicationeque ejusdem exaudita et admissa, praedictas literas fassionales novissime factas

¹ Így említi őt a Heves vármegye levéltárában levő eredeti oklevél alapján Szederkényi Nándor: »Heves vármegye története« cz. munkájának III. köt. 369. lapján; ugyanott azonban hibásan fordítja a perceptor szót »kamarai pénztáros«-ra.

(nempe feria secunda proxima post festum transfigurationis Domini Anno 1623) non abrasas, non cancellatas nec in aliqua parte suspectas, sed omni vitio et suspitione carentes in omnibus punctis, clausulis, et conditionibus suis eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae ratas, gratas et accepta habentes praemissae fassioni et inscriptioni omnibusque et singulis in tenore earum clarius denotatis et expressis nostrum praebuimus consensum, imo praebimus pariter et benignum assensum salvo jure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Cassoviae die 2 Martij Anno Domini 1624.¹

b)

Nos Gabriel etc. Memoriae etc. Quod cum populi Romani exter-norumque orbis Principum facta simul ac dicta memoratu digna accuratius contemplamur, miramur, gloriosa illa soli numina nulla magis in re desudasse, quam ut Martia ipsorum facinora et sapientiae rivulis scaturientia eloquia, aut a vate ingenii florentis aut a viris eruditione clavis immortalitati consecrarentur. Licet enim haec clarissima veterum lumina sago togaque conspicua absolutissimis virtutibus floruerint, eas tamen monumentis literarum confirmari satagebant et idcirco liberalium artium gnaros non solum amplissimis prosequerantur honoribus, verum etiam fasces imperiique gubernacula eis deferebant beatam eam rempublicam asserentes, quae a sapientissimis administraretur. Quorum laudabile et nunquam silentio involvendum exemplum nos etiam secuti, cum intelligamus te Andrea Marussi ab ipsis puerilis aetatis tuae exordys contempti saeculi hujus illecebris nomen Palladi consecrasse, castraque musarum ingressus tanto literarum ardore ac industria Pegaseos fontes epotasse ut a divo felicis-simae quondam recordationis imperatore Rudolpho *ob singularem et ad seram posteritatem transcriptam recuperatae e faucibus Turcarum urbis Jauriensis decantatam victoriam sacra musarum laurea poeta insignereris* et ipso Castalidum fontis praeside Pegaso pro eruditionis tuae insigni exornareris. Quibus animi tui dotibus et poeticae facultatis eruditione id effecisti, **ut non** Cameram Scepusiensem adscitus laborioso perceptoris officio decorareris, quo in munere cum regno Hungariae, tum augustis quondam Romanorum imperatoribus et regibus Rudolpho et Mathiae defunctis, nec non Ferdinando Secundo ac etiam nobis toto eo temporis decursu, quo praelibato in officio fungebarris, quam fidelem et laudabilem navaveris operam, in confesso est. Ne itaque obsequiosa tua nobis quoque impensa servitia oblitterata maneat, sed, quem merentur fructum recipiant: trecentos illos et triginta florenos arduis partium harum necessitatibus praesidio Cassoviensi tempore perceptoratus tui e propriis erogatos et juxta documenta extractuum camerariorum authentice emanata tibi refundendos summae totalis et integrae possessionis Döbröd in comitatu Abaujvariensi habitae, ac per reverendissimum et magnificum Franciscum Pető de Gerse, conventus ecclesiae beati Joannis Baptistae

¹ Orsz. Lvtár. Erd. oszt. Lib. reg. Gabr. Bethlen Tom. VI. pag. 135.

de Jazo praepositum, arduis et legitimis de causis certis sub conditionibus in originalibus clare conscriptis et expressis fassionalibus impignoratae et assignatae ac pacifice hactenus a te possessae virtute autoritatis nobis per Sacram Caesaream Majestatem Regiamque attributae, clementer superaddendum, inscribendum et adjiciendum duximus, ea conditione adjecta, quod si aliqui, quorum interest, seu intererit antelatum possessionem Döbröd successu temporis juxta ditiones memoratarum fassionalium redimere et rehabere vellent, extunc iidem non nisi persolutis prius et depositis tam integra in praetactis fassionalibus expressa summa, quam praescriptis trecentis et triginta fiorens redimere et rehabere possint et valeant, prout addimus inscribimus et adjicimus harum nostrarum rigore et testimonio literarum mediante. Datum in libera civitate nostra Cassoviensi die 12-ma January Anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo septimo.¹

Dr. Illéssy János.

XV.

CZEGLÉDI ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

Nekem jó Kegyelmes Asszonyom!

Kötelességem szerint akarék méltatlan levelem által Nagyságod méltóságos személye előtt udvarolnom, kívánván, találja Nagyságodat jó egészségben s öröndetes órában. Az odaki való dolgoknak hosszas megírásával Nagyságodat terhelni nem kívántam, tudom az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának írott alázatos levelemből kegyelmesen meg fogja érteni. Hogy sok gondjai között kelletik Nagyságodat busitanom, mint kegyelmes asszonyomat, alázatosan követem, de Istenünk dicsőségéhez való Nagyságod ritka példájú buzgóságát s annak előmenetelinek nagy szeretetinek meggondolása bátorkodtatott, hogy felőle Nagyságodnak irjak. Az szegény Czeglédi ur fiát, ki most az debreczeni scholában tanul, sok becsületes emberek jóindulatú ifjúnak mondják s érdemesnek az promotióra. Isten ő felsége Nagyságodnak megjutalmaztatja s tudom az ifju is Nagyságodnak s méltóságos szerelmesinek üdövel alázatos hűséggel megszolgálja; istenes cselekedeti pedig az következendő világ előtt örök emlékezetben marad, Szokott fejedelmi kegyelmessége szerint méltóztassék az felső országokbéli académiákban küldeni, holott az nagy Isten dicsőségére tudományában nevedhessen, mivel elégtelen magátúl reá, hogy maga költségivel felvehessen, ha mit Nagyságod érdemetlen törekedésemért is cselekedni méltóztattatik, mint kegyelmes asszonyomnak Nagyságodnak alázatosan megszolgálom.

Isten Nagyságodat számos esztendőig szerencsésen éltesse. Kúvár 5. Novembris 1678.

Nagyságod alázatos méltatlan szolgája *Teleki Mihály* mp.

Czím: Méltóságos Erdélyi Fejedelemasszonyinak ő nagyságanak, nekem jó kegyelmes asszonyomnak alázatosan adassék.
(Eredetije a M. Tud. Akademia birtokában.)

¹ Orsz. Lvtár. Erd. oszt. Lib. reg. Gabr. Bethlen Tom. VI. pag. 323.

XVI.

KÖLESÉRI SÁMUEL LEVELE.

Ajánlom Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak tartozó kötelességet; Isten Nagyságodat ez reánk felvirradott új esztendőbe új ajándékival ékesitse, alázatosan kívánom.

Kegyelmes Uram, lévén egy bujdosó fiam, ifju Köleséri Sámuel a belgiumi akadémiákban, Pünkösdben lenne négy esztendeje bujdosásának; mostan küldött egy theologica disputatiót *de sacrificiis*, melyet alázatosan Nagyságodnak dedikált az ő ifju állapotjához képest szép devotióval, melyből im küldöttem Nagyságodnak, kérvén alázatosan, hogy e kegyelmesen és sok országos gondjai között méltóztassék megtekintetni és a jóindulatot szokott kegyelmessége szerént ilyen ifjuban kegyessen fontolni.

Irja kegyelmes uram, levelében, hogy Galliában igen nagy persecutio vagyon, annyira, hogy a szegény reformatusok kényszeritettek Galliából Belgiumba és Angliába bujdosni.

Több írással mostan Nagyságodat nem terhelem, hanem ajánlom az erős mindenható Istennek oltalmában, magamat pedig és szegény bujdosó fiamat a Nagyságod fejedelmi gráciájába.

Datum Debrecini die 15 Januarii anno 1683.

Kegyelmes Uram Nagyságodnak alázatos igaz hive

Köleséri Sámuel a debr. ecl. l. p.

Czím: Celsissimo principi domino domino Michaeli Apafi, dei gratia Transylvaniae principi, partium regni Hungariae domino, Siculorum comiti, domino meo naturaliter clementissimo.

(Eredetije a M. Tud. Akademia birtokában.)

XVII.

RÁDAY PÁL FÖLJEGYZÉSEI.

J—N—J.

Vita quid est? Labor est.

Én Ráday Pál születtem e világra 1677 esztendőben Július havának 2-dik napján a — jegy alatt, néhai boldog emlékezetű N. Libercsey Rosina kedves asszonyom anyámtól, Libercsey Mihálynak Földvári Sophia asszonytól származott leányától, és Ráday Gáspár atyám uramtól, Ráday András Madáts Sophia asszonytól való fiától, a ki kívántam életem emlékezetesebb dolgait jedzésben vennem e szerint:

A tudománynak 'sengéjét vettem az lossonczi oskolában syntaxisig.

Azontúl küldtettem Rahóra amaz híres és a tanításban szerencsés Braxatoris nevű praeceptor keze alá, kinek halála törtévé, csak esztendeig maradhattam tanítása alatt. Azután annak egyik tanítványát Missovic Mihályt hozatván atyám uram másokkal együtt Lossonczra, annak paedagogiája alatt tanultam egész a logicaig, kinek is főképpen tulajdoníthatom a tudományban való előmeneteletem.

Anno 1693. küldtettem Selymezre a német szónak tanulására, a honnan más esztendőben ugyanazon okbul általmentem Körmöczre, tanulván a mellett a felsőbb scientiákat is.

Anno 1695. kiköltem oskolábúl és mentem a törvénynek tanulására nézve patvariára néhai Nagyságos Vitézlő Kajali Pál uramhoz n. Nógrád és Honth vármegyéknek notáriussához, holott másfél esztendeig lakván, azután

Anno 1698. mentem M. Gróf Ghymesí Forgács Simon úr, akkori kanizsai viczegegeneralis udvarában, a kivel a bihácsi obsidióón lévén, Boszna felé két campaniát végeztem.

Anno 1699. A Fels. római császár József királyunknak lakadalmi solennitásán jelen voltam, strása mestere lévén egy pompás lovas magyar seregnek az introductionak alkalmatosságával.

Ugyanezen esztendőben választattam n. Nógrád vármegyében notáriusnak.

Építettem 1700-ban az ludányi házat.

Anno 1702. hala meg Asszonyom Anyám, ki eltemettetett a maszkovai templomban.

Anno 1703. Elkezdvén az országban a hadakozást M. Fejedelem Rákóczy Ferencz, szorultam Gács várában, holott minékutánna a benlevő nemesség capitulált, hogy a homagiumot le nem akartam tenni, csaknem életem vesze el; mindazáltal állhatatosan mindaddig differáltam, míglen a tokai táborra nem kellett mennünk.

Ezen esztendőben jedzettem el magamnak házastársul feljül említett Kajali Pál uramnak Fáy Borbála asszonytól született leányát Clárát, kivel is azonnal megesküdtem.

Anno 1704. Az említett Fejedelem Intimus secretariusságra maga mellé vévén *írtam az manifestumot.*

Eodem küldtettem követségben Lengyelországban az ott való főbb urakhoz és a Felséges Svéciai királyhoz, kinél Varmíának Heilsberga nevű városában — Apr. voltam audientián.

Onnan Danszkára által menvén, vettem útamat Brandenburiában, Berlinben az Felséges Prussiai királyhoz, kinek is követségemet proponáltam May, a honnan visszaindulván, jelen voltam Stanislaus lengyel király electióján Varsaván.

Anno 1705. 13. 14. 15. 16. Jan. tartottam lakadalmi solennitást feljülírt kedves jegyesemmel Gács várában.

Anno 1706. ujonnan küldtettem követségben a sveciai királyhoz, kit Lengyelországban Ravicz nevű városban tanálván — July proponáltam követségemnek seriessit.

15 July küldötte érettem maga hintaját Stanislaus király, kinél is hasonlóképpen követségemé véghez vittem.

Anno 1707. A marosvásárhelyi gyűlésen tétettem az Erdélyi Cancellaria Directorának, vacante Cancelliarum officio.

Ugyanezen esztendőben küldtettem követségben a Felséges Moszva czárhoz, kinél is Varsaván — Aug. levén audientián, a Fejedelem részéről szövetséget kötöttem.

Anno 1708. jelen voltam a trenczéli szerencsétlen harczon.

Anno 1709. küldtettem Moldván által Törökországban Benderben, az oda való vezérhez és az oda szorult Sveciai királyhoz, a holott, míg megjött a portárul a válasz, csináltam nagyobb részrül a *Lelki Hódulás* nevet viselő imádságos könyvecskét.

Anno 1710. A Felséges király ereje csaknem kinyomván az országbul a fejedelem hadait, recipiáltam magamat Lengyelországban Premislye nevű városban.

Anno 1711. kiküldettétvén Lengyelországbul a Fejedelemtül a Felséges Római Császár plenipotentiariussihoz, projectáltam a Bekességnek punctumit Debreczenben, kiktül jó resolutiókat vettem éppen azon nap, a melyen a Felséges József császár meghalt.

Eodem anno die — Juny múlt ki e világbul Premislyén atyám uram, kinek testét vallásomon való templomban Duklya mellett tétettem le.

Eodem 12. July áldotta meg az n. Isten az édes feleségemet egy leány magzattal, kit azon templomban Clárának kereszteltem.

Azomban látván, hogy a Fejedelem nem akarja acceptálni a Békeség punctumit, a bujdosásnak pedig semmi jó végét nem remélhetvén; ellemben a Felséges Regens Eleonora császárné maga kegyelmes amnystialisát kezemhez küldvén, visszajöttem Hazámban és a felséges udvar parancsolatjára Bécsben felmenvén, a homagiumot Bellicus Praeses G. Herberstein úr előtt lettem.

Die — 8-bris temettem el atyám uram testét (kihozván magammal Lengyelországbul) a lossonczi templomban.

Die — Decembris. A mindenható Úr Isten nagy keserűségünkre kiszólitotta egyetlenegy leánykánkat, kit a lossonczi temetőkertben temettem el.

Anno 1712. N. Nógrád vármegyétül választatván követül a Pozsonyban celebrált Magyarország gyűlésére, mulattam oda fel egész esztendeig.

A Fels. Coronázott Károly császár és kegyelmes király urunk előtt egyszer Pozsonyban, másszor Bécsben peroráltam a vallás dolgában.

Item harmadszor magam mellett, istentelenül bévádolván Korponai Jánosné, mintha a Fejedelemmel Lengyelországba correspondeáltam volna: de a ki vermet ástott más ártatlan böcsületes embereknek, maga esett belé. Legyen Istennek dicsősség!

1713. 1-a 8-bris örvendeztetett meg a Felséges Úr Isten bennünket egy fiú magzattal, születettvén 8 óra tájban este a hall jegy alatt, kit (mivel feltettük magunkban, hogy semmi válogatott nevet nem keresünk néki, hanem a mely a születés napjaihoz közelebb lévén, alkalmatossabb lészen) keresztellettük Gedeonnak. Engedje az én Istenem, légyen velem elmúló familiám nevének ő benne és általa való kiterjedése, maga szent nevének dicsősségére, nekünk szüleinek (míg élünk) örvendezésünkre és az atyafiságnak s Magyar Hazánknak hasznára Amen.

1714. Ujjonnan a M. ország gyűlésére Pozsonyban felmenvén, usque ad 15-ta apr. 1715. jelen voltam. Ezen idő alatt circiter 26 n. vármegyektül udvarhoz küldtettem Bécsben, azon n. vármegyéknek a porták conscriptiója iránt való projectumok ellen, a holott két marhán száthat-

nak, igyekezvén három kétökrű ekét a mi földünkön levő hatökrű egy ekéhez hasonlítani, de követséggel oly expediens találatott, hogy a conscriptióból mindkét részről kimaradt a marha.

Ugyanakkor reám biztattott a n. országtúl, hogy a dézsmák állapotjában a t. Clerus ellen *írás munkát tegyek*, kit véghez vittem a szerrint, a mint exstálnak az acták között.

1715-ben építettem a ludányi háznak felső palotáját.

1716. Áldotta meg Isten inde 24 et 25 apr. étszaka feleségemet leány-magzattal, kit kereszteltettünk Eszternek, Doctor Moller úr feleségstül lévén keresztapja s anyja. Nevelje Isten az maga igaz tiszta tiszteletire s néktünk örömrünkre.

1718-ban 14. Juny született Christina leánykánk, kit neveljen Isten maga igaz szeretetiben, familiánkknak örömére.

1720. 7. Febr. az vizöntő jegy alatt áldotta meg Isten feleségemet fiú-magzattal, kit Pálnak kereszteltettünk. Engedje ő felsége, hogy annak tudományában legyen állhatatos örvendeztető felnevelkedéssel.

Az eredeti található a Ráday-könyvtárban, Novum Testamentum Dom. Nostri Jesu Christi, interpr. Th. Beza. Amsterdam. 1639. (16°) czimű könyvhöz kötött lapokra írva.

XVIII.

MAGYAR VONATKOZÁSÚ KÉZIRATOK A POSENI KIRÁLYI LEVÉLTÁRBAN.

A poseni kir. levéltár gazdag gyűjteményei közé magyar vonatkozású kéziratok és régi nyomtatványok a lengyelhoni protestánsok közvetítésével kerültek, kiknek másfélszázadon keresztül egyik legjelentékenyebb pontja Lissa volt. E város református egyházközsége az említett levéltárnak adta át őrizés végett 13 osztályba tagolt »Archivum Unitatis«-át, melyből ezúttal a bennünket érdeklő művek czímeinek közlésére szorítkozom.

Classis I. A. 1. Samuelis Kapossii Introductio theologico-historica, ex autographo descripta per Andream Huszti a. 1731.

Classis VI. D.

1. Dissertatio historico-theologica enarrans: Ortum, progressum et incrementum religionis Christianae purioris in Hungaria et Transylvania. — A kézirat 1703. évről van keltezve, szerzője Paul Ember Eccl. Zathm. Pastor.

2. Veritas et innocentia nuda et conspicua, sive vera et clara deductio, qua

primo demonstratur dominorum ordinum foederali Belgii amicam intercessionem pro innocentibus in Hungaria praedicantibus,

secundo persecutionem religionis omnem praecipue in Hungaria etc.

tertio Poseniensis iudicii processum non rebellionis sed religionis evang. etc.

quarto non convictos verum innocentes esse praedicantes evangelicos in Hungaria quotquot anno 1674 ad purgandam innocentiam citationi parendo Poseniensis comparuere iudicium etc. demonstratum Viennae 1675. — E mű G. Harzel Bruyning irata a császárhoz.

3. Rudus redivivum seu breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum et Transylvanicarum inde a prima reformatione commentarii consignati a Francisco Pariz Papai Cibinii anno 1684.

4. Edictum comitis junioris Eördödy quod ad demonstrandum erga catholicam religionem suum zelum in oppido suo Zolna contra Lutheranos tamquam haereticos publicari curavit 1712.

5. Libertas religionis in Hungaria.

6. Gerechtigkeit der Waffen, welche jüngst die Hungern vor ihr Vaterland ergriffen haben. — Nyomtatvány.

Ez osztály 7—11. sz. a. mindennemű kérvényeket és leveleket tartalmaz, melyeket magyar ev. exulánsok a német és angol uralkodókhöz intéztek.

Megemlítiük végül a VIII. E. 12. sz. a. őrzött levelet, melyben Isaac Basire a lissai pappal Hartmannal II. Rákóczy György halálát tudatja, s két elég terjedelmes epitaphiumot közöl ennek halálára.

Dr. Kvacala János.

XIX.

KAZINCZYNAK ISMERETLEN LEVELE RUMIHOZ.

Széphalom d. 4. Sept. 1812.

Theuerster Freund!

Es freuet Sie *ungemein*, schreiben Sie in dem Brief, den mir die Post diesen Abend bringt, dass ich Assessor des Szabolcser Comitates geworden bin. — Ihre Freude, mein theuerster Freund erschreckt mich; ich besorge, dass Sie dieses unter dem Artikel Beförderungen etc. in den Annalen anführen könnten und eile also, Sie sehr dringend zu bitten, dieses Vorfalles gar nicht zu erwähnen. Obergespäne erweisen solche Ehre jedem Fremden, der in ihren Comitaten erscheint und so ist das sehr wenig Ursach, zur freundschaftlichen Theilname. — Ich erwarte keine Ehrenbezeugungen, Beförderungen etc. etc. sollte aber je das Glück mit mir seinen Scherz doch treiben wollen, so bitte ich Sie, sich zu erinnern, dass mein Stolz darin besteht, dass ich mir aus Titulaturen gar nichts mache. — Nochmals bitte ich Sie, hätten Sie über mein Szabolcser Assessorat eine Meldung gethan, so machen Sie, dass davon nichts in die Annalen oder sonst wohin komme.

Sie protestiren bey dem Schluss der Nachricht über die *Rumi*-s im Eisenburger Comitad, dass Sie mir diess nicht aus Eitelkeit mittheilen und ich kann Ihnen nicht sagen, wie sehr mich es freut, dass Sie mir das gesagt haben. — Liebster theuerster-Freund, der Adel, den uns die Armales geben, ist nicht gar sehr viel werth; aber bey Gott! in Ungarn ist es nicht gut ohne *Edelmann* zu sein, zu leben. Ich wünschte dass Graf Széchényi und noch ein anderer Ung. Grosser Sie bey dem Gesuch um die Armales bei Hofe anempfehlen wollte. Da Sie Ihre Abstammung aus dem Eisenburger Comitad wo die Rumi Edelleute waren und sind, beweisen können; so könnten Sie mit Wahrscheinlichkeit vorgeben, Ihre Voreltern seyen Edelleute gewesen und Sie bäten also, dass die kön. Gnade Ihnen den Mangel der Geneal. Proben ersetzen, Sie nobilitiren

wolle. Verschertzen Sie dieses ja nicht; es kann ihren Kindern nützen. Der Kanzler Teleki würde sich gewiss freuen, Ihnen behülflich dabei zu sein; unterdessen wünsche ich, dass dieses Ihnen lieber ein *kathol. Bischof* als der protestantische Teleki gewähre; denn wenn Teleki bei Hof auch seinen ganzen Credit hat, so ist es doch besser, wenn ein protestantischer Gelehrter nicht durch einen protestanten empfohlen wird.¹

H. v. Bayzáth, der unsern Obergespan hieher begleitet hatte, erzählte von *Engel*, was ihnen über seine Gesundheit der Széchenyische Leibarzt Kis József gesagt hatte; Engel soll sogar *stinken*, so, dass derjenige, der mit ihm spricht, oft noch Tabak genießen muss. — Schade um Engel. Er war werth lange, sehr lange zu leben. Menschlichkeiten vergebe ich ihm zwar; er hat für diese hinlänglich gebüsst. Wenn man ihn doch bewegen könnte, die ersten Zeilen, die in seiner Geschichte von Ungarn stehn, und wo er von *seiner Trinität* ohne alle Noth spricht, auszustreichen. Ein Schriftsteller von Werth ist auch ohne Hofconciapist u. Secretär und Consistorialrath u. Censor zu sein, gross genug. — *Hajnóczy* lachte süß als er mir erzählte (u. er that diess zwei verschiedene Mahle), dass der Historiograph *Palma* selbst in freundschaftlichen Correspondenzen an seinen Zögling Széchényi sich stets unterschrieb: Fr. Car. Palma, Episc. *Colophomiensis*. — (Als Kaiser Joseph 1770 in May nach Ujhely u. Patak kam, erwartete ihn die Deputation des Zempl. Comitats, ich glaube in Köröm, u. da sie geglaubt haben, der Kaiser werde gewiss *nicht* so bald erscheinen, so thaten sie sich herzlich gut, so wie man diess 1770 von Zemplinern sich vorstellen kann, bei denen der gute Wein wächst. Sie waren ziemlich benebelt, als man ihnen ansagte, dass der Kaiser anfare. Die nüchternen gingen ihm entgegen, die benebelten hielten sich weislich entfernt. General Lacy bemerkte sie und sprach den einen an. Er hatte ihn um seinen Namen befragt. Die Antwort war: »Ego sum . . . y Inclyti Comitatus Zempliniensis Supremus Comissarius«. — Lacy erschroken über die Lange, bizarre Titulatur, sagte darauf: *Quanta Bestia!* und ging. Der Besoffene war nicht genug besoffen, den Stich nicht zu fühlen!)

Was Sie mir von dem braven Juden (schreiben), der Ihnen das Geld lieh und die Interessen noch verbot, hat mich tief gerührt. Derjenige, den dieser Jud für Gott und Gottessohn gewiss nicht ansehen will, hat einst bei einem Vorfall, dessen ich nicht mehr erinnere, gesagt: Ilyen hitet nem találtam Ízraélben; jetzt können Sie mein theuer Freund sagen: a keresztények között. Ich wünschte, dass Sie Gelegenheit hätten Ihre Achtung gegen diesen edelmüthigen Ungetauften, Beschnittenen, öffentlich zu bezeigen. Wir sollten uns anlegen sein lassen, Gefühle des Schönen durch jeden Weg zu verbreiten und Corporationen, die gedrückt sind, so viel an uns liegt, heben. *Ich bin ein grosser Freund von Juden* und das ohne Nebenabsichten. Die armen Teufel sind so sehr erniedrigt und wir demüthigen sie noch mehr. Die Regierung trägt die Schuld, dass sie nicht sind, wie wir.

¹ Rumi csak 1828. lón katholikussá.

Ein runder, wallender Bart ziért ein volles, manchsmahl auch ein knochichtes Gesicht gewiss sehr. Aber eine barba carens pilis, est omni tempore vilis. Ich würde einen Spitzbart haben, wenn ich mich nicht rasirte; denn ich bin fast ohne Backenhaaren. Was einer Bart zu tragen koste, weiss ich aus Erfahrung; seit December 1794 trug ich ihn bis Juni 1795 und dass ich ihn tragen musste, gehörte unter die empfindlichere körperliche Qualen meiner Wange; dem da meine Barthaare sehr hart sind, stachen mich die kürzeren in den Hals und einige gingen in die Fäden meines Kissens und ich erwachte oft darüber, dass dadurch das Barthaar mit der Wurzel ausgedreht war. Wenn mich ein Bart auch schön machen könnte, ich trüge keinen. Wie unleidlich grau würden manche . . . durch den Bart, wenn dieser Mode würde, da sie dieses auch ohne Bart so sehr sind! — (Wissen Sie woher ich den monachalen Vers oben, Zeile 2 herhabe? Aus der Lehre, ob es 2 oder 7 Sacramente gebe: *b*-arba zeigt *b*-aptismus an, *c*-arens die *c*onfirmatio *p*-ilis weiss ich nicht mehr; und ich möchte auch dieses vergessen, wenn das Vergessen von mir abhinge.)

Meine Freunde Szemere und Helmeczi in Pesth schreiben mir noch immer von *Horváth's* Beförderung zur Bibliothekarstelle und es lässt sich also daran schwerlich zweifeln. Unterdessen kann H. den verblindeten *Ürményi* nicht gleich verlassen, bis er nemlich sein Archiv nicht ordnet und die restantes materias nicht endigt. — Gerne glaube ich's, dass Müller den *Horvát* zu dieser Stelle nicht wünscht; er fürcht, dass dieser ihn bald gänzlich verdunkeln würde. Unterdessen sind sie sich doch gut zugethan, wiewohl sie *sich sehr gut kennen*. — Miller wird froh sein, ein unthätiges Leben führen zu können, um welches ihm ja sehr zu thun war. — Ich kenne den unnützen Menschen noch von Grosswardein.

Itt megszakad a négy 4-rét oldalra terjedő, durva zöldes papírra írott levél.

Személyi vonatkozásainál fogva, de Kazinczy véleményezései miatt — is sok tekintetben igen érdekes. Az üres címzések, nemesség hajhászat, semita-kérdésekre vonatkozólag mily liberális felfogást tanúsít; ma bizonyára a receptió lelkes hívére akadna benne.

Engel, Palma, Horvát és Miller — íróinkat jellemző megjegyzései is tanulságosak.

Rumi nemességét illetőleg Nagy Iván következőleg nyilatkozik: »Megjegyzendő, hogy *Rumy* György Károly, e század első felében hazánk egyik érdemes tudósa, szintén e családból igényli származását; mit azonban valamint állítani, úgy tagadni is, adatok hiányában, körömon kívül fekszik«.

Kazinczy ezen levelét Stojanovits régiséggyűjtő szerezte meg Esztergomban, hol Rumi Rudnay primás meghívására segéd-könyvtárnok volt és ugyanott 1847. évi április 9-én meghalt. A kéziratot most a főgymn. régiségtárban őrzi és ezennel közli

Récsey Viktor.

XX.

ERÉDETI DRÁMÁK SZÍNLAPJAI A MÚLT SZÁZADBÓL.*

DEBRETZEN

Nro. 46.

A' Felsőbbek' Engedelmével

Kedden u. m : Julius 9-dik Napján 1799 Eszt.

A NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG

fog előadni

Egy Nemzeti Drámát 5 Fejvonásban.

Ezen nevezet alatt :

MATSKÁSI JULIÁNNA.

Avagy az

ARANY PERETZEK.

Irta Endrődi János.

A JÁTSZÓ SZEMÉLYEK :

Bartsai János Erdélyi fejedelem — — — Kotsi.	Vida, Udvari Fő-Biró — Medve.
Gyárfás, a' Fejedelem' bátyja Kontz.	Sára, Matskásinak hitesse és Bálintnak Annya — Kontzné.
Vernika, Ákos húga — Ernyiné.	Schelmajer, Ákos titkossa — Láng.
Lonyai Apalín Vernikának jó barátja — — Sáskáné.	Tserei, Iró-Deák — — Saági.
Kálmán, Szerémi ifjú Hertzeg Ernyi.	Dongó } parasztok — * * *
Julianna, Julius név alatt Matskásinak vélt leánya Kotsiné.	Kóka } — Molnár.
Bálint, Matskásinak fja — Sáska.	Jenő, Fejedelem szolgája — * * *
	Rimai, egy öreg Katona — Matoltsi.
	Náthán, egy 'Sidó — — Jantsó.

TUDÓSÍTÁS.

Ezen Nemzeti Drámát, mely egy Hazánk Leányának az ő Szüleihez való nagy szeretetét adja-elő, annyival kedvesebb előttünk mivel azonkívül hogy élő bizonyosága annak hogy a' mi Eleink között (midőn még idegen szokásokkal és erköltsökkel az övék meg nem kortsosodott) nem vala nehéz sok jó erköltsű Magyar Fejér személyt, és Férfiakat találni. egyszermind előnkbe tűnteti azon tiszteletre méltó Eleinket az akkori öltözetben.

A' Dolog valósággal történt Kolosvárat Erdélyben, a' Bartsai Ákos Fejedelemsége alatt.

A BÉMENETEL ÁRA

Az Első Hely	20 kr.
A második	10 kr.
A harmadik	7 kr.

A Játék szín vagy a' Fejérlő Vendégfogadó Udvarán.

Kezdődni fog a' Játék Hét órákor, vége leszen kilentzkor.

*) Mind a három színlapot az eredeti helyesírás szerint közöljük. Az a) sz. a. darabra az a megjegyzésünk, hogy az nem más mint Dugonics András ismert regényének színpadra alkalmazása. A b) sz. alattira, hogy azt 1799 oct. 6-án

b)

DEBRETZEN

Nro. 73.

A' Felsőbbek' Engedelmevel

Szombaton u: m: Augustusnak 31-dik Napján, 1799-dik Eszt.

A NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG

fog elő-adni

Egy Nemzeti Érzékeny Játékot 5 Felvonásban

Ezen nevezet alatt:

MÁTYÁS KIRÁLY

vagy

A' NÉP SZERETETE JÁMBOR FEJEDELMEK' JUTALMA.

Szerzette a' Historia szerint Szent-Jóbi Szabó László.

A' JÁTSZÓ SZEMÉLYEK:

Pogyebrád, Tseh Király	—	—	—	—	Sáska.
Katalin, a' Leánya	—	—	—	—	Lángné.
Tseh Ország Kantzellarius	—	—	—	—	* * *
Geréb Er'sébet, Hunyadi János Gubernator' Özvegye	—	—	—	—	Kotsiné.
Szilágyi Mihály, Bátya Machoviai Bán	—	—	—	—	Kotsi.
Mátyás Er'sébet' fia		Prágában foglyok	—	—	Ernyi.
Madrótzai Pál			—	—	Saági.
Gasa Nádor Ispány	—	—	—	—	Láng.
Ujlaki	}	—	—	—	Mólnár.
Lindvai		—	—	—	* * *
Rozgonyi		—	—	—	Matóltsi.
Vitéz Nagyváradai Püspök	—	—	—	—	Kontz.
Lengyel Király' Követje	—	—	—	—	Medve.
Tseh Orzági Fő Nemese	—	—	—	—	* * *
A' Magyarok' Kisérői, Fegyveresek, és Polgárok	—	—	—	—	* * *

A' Játékszín mutatja elsőben a' Rákos mezejét azon sátorral egygyütt, a' melyben az Ország gyűlése tartatott, Buda Várára való ki nézést, azután a' Cseh Királynak tronussát, és elő adódik a' Játékban Magyarok követsége a' Cseh Királyhoz, mely Játéknak méltóságához meg-kivántató minden Dekoratiókat, és köntösöket a' Társaság ki-pótolni igyekezhvén a' Játék is a' maga nemében egy lévén a leg-szebbek között reményljük, hogy érdemes Nézőinknek kedvetet vele meg-érdemeljük.

A BÉMENETEL ÁRA:

Az első Hely	... ..	20 kr.
A' második	... ..	10 kr.
A' harmadik	... ..	7 kr.

A' Játék szín vagon a' Fejérlő Vendégfogadó Udvarán.

Kezdődni fog a' Játék Hét óraker, vége lesz kilentzker.

megismételték Debreczenben. A c) sz. alattira pedig, hogy az nem más mint *Werthes Kelemen* pesti egyetemi tanárnak, eredetileg németül írt, de magyarul is ily czímen megjelent munkája: *Zrínyi Miklós* avagy Sziget Várának Veszedeleme, egy Historiai Szomorú Játék Három fel-vonásokban. Mellyet Német Nyelven ki bótstott Werthes Kelemen. A Királyi Magyar Univerisitásban a jó-izlés Törvényének Professora. Magyarra pedig fordított. Gy. (örgyfalvi) Cs. (épány) I. (stván) Komáromban. Weber S. P. betüivel 1790 8-r. 104 l. — Mind a három színlap érdekesen jellemzi színészetünk naïv gyermekkorát.

B. J.

c)

DEBRETZEN

Nro. 99.

A' Felsőbbek' Engedelmevel

Szeredán u: m: november 6-dik Napján 1799 Eszt.

A NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG

fog elő-adni

Egy nagy Nemzeti Drámát 3 Felvonásban.

Ezen nevezet alatt

ZRINYI MIKLÓS

Avagy

SZIGET VÁRÁNAK VESZEDELME.

A' JÁTSZÓ SZEMÉLYEK

Gróf Zrinyi Szigetvárának Kapitánnya	—	—	—	Kotsi.
Frangepán Katalin, ennek Felesége	—	—	—	Kontzné.
György ezeknek idősebb fia	—	—	—	Ernyi.
Rafael, Zriyinek kis fia	—	—	—	* * *
Horváth Kristóf, egy Ó Szigeti Polgár	—	—	—	Kontz.
Szetsödi Máté Vajda	—	—	—	Jantsó.
Mária, annak Felesége	—	—	—	Lángné.
Benedek, ezeknek kis gyermekeik	—	—	—	* * *
Alapi Gáspár	—	—	—	Mólnár.
Csáki György	—	—	—	Láng.
Radován Adorján	—	—	—	Farkas.
Dandó Ferentz	—	—	—	Saági.
Majláth 'Sofia	—	—	—	Ernyiné.
Katonák, Polgárok, Törökök és Aszszonyok	—	—	—	* * *

A' Játék Szín mutatja Sziget Várának belső részét azután a' Kőfalt Városokkal és, egy Puskaaporos Toronnyal egygyütt. Mivel pedig ezen Játék egyazon remekék között való, mellyel érdemes Nézőinknek Anya nyelvünkön kedveskedhetünk, és egy olly történet, mely élő bizony-sága a' Magyar megrettenthetetlen bátorságnak Hazához és Királyhoz való Hűségnek. Előre bátorkodunk magunkat ketsegetni azzal hogy számos Nézőink, minekutánna ezen ritka történetnek Nézői lesznek, megelégedéssel fogják Játék Színünket el-hagyni.

A' BÉMENETEL' ÁRA

Az Első Hely	... ..	20 kr.
A' második	... ..	10 kr.
A' harmadik	... ..	7 kr.

A' Játék Szín vagyon a' Fejérlő Vendégfogadó Udvarán.

Kezdődni fog a' Játék Hat órákor, vége leszzen kilentzed-félkor.

Közli: Bayer József.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

VETUS HYMNARIUM ECCLESIASTICUM HUNGARIAE, CURA ET
IMPENSIS JOSEPHI DANKÓ PRAEPOSITI S. MARTINI DE POSONIO.
BUDAPESTINI. A. D. M. D. C. C. C. XC. III. ARTE CHALCOTYPA IN
AEDIBUS FRANKLINIANIS DESCRIPTUM. 8°

Fényes kiállítású, gazdag tartalmú könyvet ad a mély tudományáról ismert szerző azok kezébe, a kiket a régi magyar egyházi költészet latin s magyar nyelven írt himnusai érdekelnek. Nem arra vállalkozott, hogy ezek egész gyűjteményét teljes szövegek szerint állítsa össze, hanem hogy azok forrásait lehetőleg hiánytalanul sorolja fel és írja le, ezek tartalmát megismertesse, hollétokról számot adjon s kalauzolja azokat, a kik hajlandók ennek a félig sem ismert rengetegnek az átkutatására. Az ismert és eddig ismeretlen himnuszokból, sequentiákból, tropusokból stb., ha valakinek, úgy szerzőnek lett volna könnyű kötetekre terjedő gyűjteményt szerkeszteni; e helyett azonban ő a nehezebb, alapvető munkát végezte azzal a lelkiismeretes gondossággal, a mely minden irodalmi munkájának fő jellemvonása. Ideál gyanánt, éveken keresztül a régi magyar liturgia történetének megírása lebegett előtte. Ezt a — szerinte — nem egy ember számára való munkát, jelen művével legalább megkezdette, hogy mások, a vert úton biztosabban haladhassanak. Az általános irodalmi tájékozás után, melyben a himnuszok eredetéről, használatáról, a gyűjteményekről, az éneklés módjairól általában s az éneklésről nálunk, a magyar szentek himnusairól s a himnáriumok díszítéséről szól, — elősorolja azokat, a kik kiadásaikba a magyar egyház latin himnusait is felvették. Clichtoveussal kezdi s Drewe-szel végzi a teljes sort; ez utóbbinak I—XII. kötetéből is épen úgy, mint a többi munkából a felvett daraboknak címét és kezdő sorát a kötet és lap számával együtt közli. (Az újabban megjelent — XIII. és XIV. kötetben nincs magyar vonatkozású himnus.) Majd Kisdi, Kajoni, Náray nyomtatott énekes könyveit, s az Officium Rákoczianumot említi meg s azzal áttér annak az 53 codexnek (Agendák, Antiphonariumok, Breviariumok, Cantionálék, Ritualék stb.) s 60ős- és régi nyomtatványnak ismertető leírására, melyek itt a tulajdonképeni forrásokat (fontes) képezik. Azután az újabb, ide vonatkozó irodalom teljes bibliographiájával számol be. Ezt követi pár levélnyi tájékozás után, mi az egyes himnuszok stb. közlésénél követett elvekről szól, a magyar szentekről szóló rhythmusok, antiphonák, himnuszok, sequentiák egy latin nyelvű — és a magyar egyház által használt ünnepi énekek egy latin és magyar nyelvű csoportja. Szerző mind a két szemelvény összeválogatása közben arra törekedett,

hogy kevésbé ismert vagy épen ismeretlen, de azért úgy formai, mint tartalmi tekintetben számot tevő darabokból állítsa azokat össze. Az első csoportban (205. l.) a Sz. Istvánról való »Gaude mater Vngaria« kezdetű himnus 3 versszakkal bővebb annál a szövegénél, melyet Drewes (IV. 238. l.) közöl: a második csoportbeli »Ave rubens rosa« kezdetűnek pedig — úgy tetszik — a Drewesnél (I. 51. l.) olvasható változata az eredeti. A Kajoni énekes könyvének első kiadásából átvett magyar énekek, ugyanannak nem épen ritka második kiadásában is mind feltalálhatók. A csupán XVII. századi magyar énekes könyvek énekei mellett helyet érdemeltek volna a Telegdi Miklós püspök által, Predikációi I. kötet 87—91. és 181. lapján (1577-ben) kiadott újévi (1) és karácsonyi (5) énekek is: ellenben feltétlenül ki kellett volna maradni annak az egy Somogyi-féle hamisítványnak, mely a 397. lapot foglalja el.

Az a két emlék, mely a kötetet kiegészítésül méltóképen zárja be, a szerzőnek az utóbbira vonatkozó nagybecsű megjegyzéseivel együtt, feleltes értékes közlemény. Az Esztergomi kalendarium a XIV. századból, majdnem a XVI. század közepéig terjedő följegyzésekkel, adatai fontosságaért is igen megérdemelte ezt az izlésről tanúskodó szép kiállítását. A másik, az oly sokáig lappangott Esztergomi rubrica pedig őt megilletőbb helyen soba sem tétethetett volna közzé. Mint részlet s kivonat, darabos irálya mellett is nevezetes gyarapodásnak vehető az Ordinariusok csekély népességű családjában. Vajjon a Lányi-codexet betöltő magyar nyelven írt Ordinarius (1519-ből) mikor fog e család kebelébe ismét felvétetni? a hova Lányi Károly már 1848-ban beiktatta. A Nyelv-émléktár VII. kötetében 1878-ban jelent meg.

Legyen szabad ehhez a kérdéshez még egy kérést csatolni. Épen nagy tudományú szerzőnk mindenre kiterjedő gondossága ajánlotta az egyházi zenekedvelők figyelmébe, hogy az úgynevezett »Kirie«-nek sokféle dallama van, sőt szerzői is említettnek (Baxa. Kápolna). S azután, hogy a krakkói egyetemi könyvtár egy XV. századbeli Chorale-jában egy *Vngaricum* Kyrieleison nótája közöltetik (M. Könyv-szemle 1888. évf. 127. 128. l.). A magyar zene és műveltség történetének érdekében vegyék tudomásul szakértőink e becses figyelmeztetést s ismertessék meg ezt a nevezetes emléket magunkkal is, meg a világgal is.

A Hymnariumnak köszönetet s hálát érdemlő szerzője pedig bocsássa meg, hogy e füzet utolsó íve nyomása előtt, térből, időből egyaránt kifogyva, részletesebben nem foglalkozhattunk jeles munkájával. Nem akartuk azt a mulasztást elkövetni, hogy csak a következő füzet hozzon hírt megjelenéséről. Mindig hasznát fogjuk venni s ennél fogva ezután is gyakran kell róla szólnunk.

Sz. Á.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK AZ 1891—2-IKI
KÖZÉPISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

— Első közlemény. —

1. *Codex-irodalmunk példái s a Pélák könyve.* 1—28. lp. (A cistercita rend bajai főgymn.) Szerzője Horváth Cyrill, ki mint a középkori magyar irodalom szorgalmas bűvara, már több számottevő forrástanulmányt írt e körből. Czimúl írt értekezésében először néhány példát közöl, minőket a középkor klastromi írói sűrűen szőttek munkáikba — vallás-erkölcsi tanulságúl, buzdításúl. Legtöbbsze száraz és színtelen, de némelyiken, mely talán még India ősmeséiből származott át, a költészet melege s naivsága is áttetszik. Hogy a közlötteken kívül nagy számmal találhatók köztük együgyű és trivialis példák is, ezt Beöthy következtetésével (hogy ez »a kolostori élet sülyedt korszakára mutat«) szemben úgy magyarázza, hogy a kolostor lakói a test sanyargatását hirdetvén, a gondolati kísértés ellen is küzdöttek, a példákat elrettentésül idézték s ezek czélzata, felfogása »mindenkor tiszta és erkölcsös«. A czélzat lehetett ilyen, de hogy többször a lázas képzelet félszeg felfogása s a kor ízléstelensége is megnyilatkozik bennük, azt bizonyára a szerző sem tagadhatja. A 2-ik fejezet igen tanulságos. A szerző nagy szorgalommal összejegyzi benne a codexek példabeszédeit czimők, tárgyak s helyük pontos megjelölésével. Az Érdy-, Érsekujvári-, Tihanyi-, Kazinczy-, Horvát-, Debreczeni-, Teleki-, Sándor-, Bod- és Lobkovits-codexekből összesen 121 példát jelöl meg ekkép. Nem teljes ugyan a gyűjtemény (a szentirási példákat, mivel úgyis ismeretesek, egészen mellőzte), de így is érdekes; megtaláljuk köztük több újkori költemény meséjét, mely az egész világirodalmat bejárta. (Ilyen pl. Péczeli »*Király és kapás*« cz. költeményének meséje a *Fokus kovács történetéből* az Érsekujv. codexben.) A III. fejezet egészen, a »Pélák könyvé«-vel foglalkozik, melynek kéziratából egy lap hasonmást is közöl mellékletül. Horváth kimutatja, hogy a P. k. nem más, mint a Herold-féle »*Speculum exemplorum*« szabad átdolgozása bizonyos válogatással. Néhányat összevet közlölök, s ez kétségtelenné teszi állítását. De van a codexben egyéb is, nemcsak példa, s van benne máshonnét vett példa is. Három csaknem szószerint egyezik az Érsekujvári-codex szövegével. Mindkettőt apáczák írták, a Pél. könyvének jó részét Ráskai Lea, az Ér. codexet Sövényházi Márta; a két codex találkozó helye mindenestre az érintkezést bizonyítja. Ha az utóbbi is a margitszigeti klastromhoz tartozott, akkor — mivel ennek lakói 1529-ben hagyták el a szigetet s Nagyváradra mentek, másfelől mivel az Ér. codexet 1531-ben fejezték be: ennek iratása helyéről és íróiról is tudunk némi közelebbit. Ez csak föltételes következtetés ugyan, de még több adatunk nincs, elég figyelemreméltó, mely megkönyitheti a további vizsgálatokat.

2. *Szent László király a magyar költészetben.* 1—99. lap. (A kegyes tanítórend budapesti főgymn.) Szerzője Pintér Kálmán.

Írására alkalmat a nagy király szentté-avatásának hétszázados évforduló ünnepe adott. A terjedelmes dolgozat bevezetésében röviden megismerteti a szerző Sz. László életét és történelmi jellemét. Aztán áttér a költészetre. Sorra veszi s röviden elbeszéli a Sz. László nevével kapcsolatos mondákat s szorgalmasan összegyűjti mindazt, a mi reá a régi s újkori népköltészet hagyományában s az egyházi költészetben fennmaradt. Majd az újkori műköltészet alkotásait vizsgálja. Részletesen méltatja Garay epikai s Czákó drámái munkáját, egyenként felsorolván a hős jellemvonásait; felfogása, ítélete különben a régi nyomokon jár. Vörösmarty Cserhalomjánál Erdélyi s Toldy kritikáit iparkodik megczáfolni, de érvei nem elég erősek. Majd Szász K. Salamonjára tér, kiemeli szépségeit, de megrója subjectivitása bevitelét a »papok csele« megítélésében. Arany »Sz. László fűvé«-ben különösen a tárgyilagosságot, s a kor- és jellemfestő erőt dicséri. Tompa, Kuthen és Szulik egy-egy költeményének rövid ismertetése után felsorolja az újabb kath. költők műveit. Végül néhány példában összeállítja a nagy költők egyes rokonhelyeit, a mi az ifjúság kiképzésére igen tanulságos. Egészben véve, bár a szerző újat nem sokat mond, megvan dolgozatának az az érdeme, hogy az e tárgyra tartozó anyagot mind összegyűjti, s alapul szolgálhat erősebb kritikai tárgyalásra.

3. *A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában.* 3—79. lp. (A temesvári áll. főreálisk.) Dr. Berkeszi Istvántól. Igen tartalmas forrástanulmány, melyben a szerző felhasználja a régebben s újabban közzétett hazai s külföldi okirat-gyűjteményeket, a tárgyát érintő kisebb-nagyobb értekezéseket, a nem. múz. kéziratárát stb. Az Árpádok korát, a mikor a köz- és magánélet mint a királyi udvar nyelve természet-szerűen tiszta magyar volt, — csak röviden érintve, áttér a vegyesházi királyok korára. Kimutatja, hogy királyaink — a kevés ideig uralkodó Albertet és II. Ulászlót kivéve — mind tudtak magyarul, s ha koronkint nagyobb számú idegen tartózkodott is udvarukban, ez mindig magyar jellegű volt. Magyar volt az országgyűlések, törvénykezés, megyei közigazgatás nyelve, mert nemcsak ekkor, hanem egész a XVIII. századig nem volt magyar nemes — még Horvátországban sem — a ki magyarul nem tudott volna. Sőt a legtöbb nem is tudott más nyelvet. Latinul még a legfőbb törvényszék bírái sem mindig tudnak; a magyar tanácskozások eredményét itt is, az országgyűlésen is fordítják latinra. A magyar nyelv közjogi fontosságát jellemzően bizonyítja, hogy a főbb előljáróknak még a német lakosságú Budán is kellett magyarul tudniok. A magyar nyelv köz- és magánéleti szerepe a mohácsi vész után sem változott. Báthory István nádor sem latinul sem németül nem tud, németül még Mátyás bécsi helytartója, Szapolyai István gróf sem tud, s a XVI. század folyamán mindössze két főúr: Nádasdy Tamás és Pálffy Miklós beszélnek e nyelven. Latinul is jóformán csak a papság tud. Ilyen körülmények között lépnek a magyar trónra a Habsburgok, kik e szerint csak tolmácssal szólhatnak a rendekhez. Az egymás meg nem értésének első következménye a bizalmatlanság, aztán az elégedetlenség és gyűlölet lesz. A század végeig majd minden országgyűlésen kérik, utóbb követelik, hogy az uralkodók tanulják s gyermekeikkel tanultassák az ország

nyelvét s lakjanak közöttünk. A XVII. században nyílt háborúban tör ki az elégtelenség, s ez végkép elhidegíti egymástól az uralkodóházat és magyar alattvalóit. A XVIII. században újra kezdődik a kérdés a bentlakás iránt, de csak az 1790/1. országgyűlésen nyilatkozik ismét erélyesebben az óhaj a nyelv megtanulása iránt. Mégis hosszú félszázad küzdelmébe telt, míg lépésről-lépésre haladva, a nemzeti nyelvet ősi jogaiba iktathatták rendeink. E háromszázados küzdelmet a szerző az orsz. gyűl. actákból, emlékiratokból s egyébünnét merített bő adatokkal, történeti hűséggel s hazafias hévvel rajzolja meg. Főlemlíti az enyhítő körülményeket is, melyek a királyokra fölöslegessé vagy terhessé tették a magyar nyelv tanulását, mert egyéb országaik miatt úgyis több nyelvet kellett tanulniok, a magyarság pusztulóban volt, nyelve fejletlen s mindinkább kiszorította a latin. A következő fejezetben sorba veszi a királyokat, s történeti adatokkal bizonyítván a régi német gyűlöletet, bő adatkészlettel mutogatja, mily kevés szerepe volt nyelvünknek az udvar körében. Különösen érdekes a XVIII. század, melyből élénk korfestő képeket rajzol; sok tekintetben szétoszlatja a hagyományos bahiedelmeket, s egyben derültebb, másban sötétebb világitásban tünteti fel a viszonyokat.

4. *A Szigeti veszedelem és Zalán futása.* 3—14. lp. (Budapesti VIII. ker. közs. főreáliskola.) Irta Novák Sándor. A szerző — úgy látszik — egyik iskolai előadását foglalta írásba, felhasználva hozzá forrásokul a fentebbi művekről írt s közkezen forgó tanulmányokat és iskolai könyveket. Ezekről a dolgozat elején lelkiismeretesen be is számol; de már a felhasználásuk nem oly lelkiismeretes. Mivel az értekezés nem önálló vizsgálat eredménye, nem is szólnánk róla, ha itt-ott ellenmondásokon nem akad meg szemünk. A 4. lapon azt mondja: »Vörösmarty tárgyválasztása szerencsésebbnek látszik«. Nyomban kifejti aztán »a tárgy lényeges fogyatkozásait« s Vörösmartynak azt a bűnét, hogy a mondában nem találván elég mythost, maga »teremtett mythológiát« s ez a szerző szerint »a legnagyobb tévedés, mit eposz-költő elkövethet«. Átérve a Szigeti Veszedelemre, azt mondja, hogy ez »szintén jól választott tárgy«. (5. lap.) Pár sorral lejjebb ismét: »Zr. époszának tárgya tehát költői alakításra *legalább is oly alkalmas* mint a Vörösmartyé«. (Ugyan hol itt a logika!) Persze Zrínyinek »mythológiát sem kelle teremtenie, kész anyag állott rendelkezésére, sőt e részben példányképek nélkül sem szűkölködött«. (5. lap.) A szerző annyi fáradságot sem vesz, hogy maga vonná ki a két mű tartalmát, hanem kényelmesebbnek találja Beöthy iskolai könyvét idézni. Ezek láttára nem csodálhatjuk az ilyen megjegyzést (Zrínyinek ama soraihoz, hogy a szultán egy rejtek-sátorból nézi s hallgatja a dívánt): »Nem tudom, hogy Istvánffy krónikájában e körülmény fel van-e említve? (9. lap.) Ez egy cseppet sem fontos ugyan, de ha a szerzőt annyira érdekelte e tény historicuma, mint fővárosi tanárnak csak módjában lett volna valamelyik közkönyvtárban meg nézni Istvánffy krónikáját! — A két mű aetheticai méltatása is gyöngye összefoglalása az ismert ítéleteknek; néha azonban addig forgatja, variálja ezeket (pl. a csataképeknél a 12. lp. vagy az összefoglalásnál a 14. lapon), hogy jellemzése merő szójáték mélyebb tartalom nélkül.

5. *A Toldi-kérdés és Arany János Toldi-trilógiája.* 3—96. lp. (A kegyes tanítórend szegedi főgymn.) Szerzője Szinger Kornél. A terjedelmes dolgozat felöleli a kérdés egész irodalmát. Első harmadában vizsgálja a Toldi alakjára vonatkozó följegyzéseket, a régebbi véleményeket s az újabb kutatások eredményeit. Ez az összefoglalás elég ügyes, a mennyiben a főbb dolgokat áttekinthetőleg ismerteti; de megjegyzésünk van a tárgyalásmódra. A bevezető sorokban ezt mondja a szerző: »Nem illik a nagy tudósok véleményeit csak úgy futólag érinteni, mint *kézzelfogható ostobaságokat* lenézni, mint tették ezt néhányan értekezéseikben, mert ez a legrútább hálátlanság azok iránt, kik a kérdésre tulajdonképen először hívták fel a figyelmet, kik minden képzelhető feltevést *alaposan megvilágítottak*, a kérdést lépésről-lépésre *tisztázták*« stb. Ezek a, mondjuk körültekintő paedagogus szavai. Most nézzük néhány lappal hátrább hogyan nyilatkozik ugyanaz a szerző mint író a »nagy tudósok« véleményéről. »A mese vándorlásáról is vannak *kézzelfogható* adataink. Ez az, a mit Toldy szem elől tévesztett.« 9. lp. (Milyen »kézzelfogható« annak a szegény Toldynak rövidlátása!) Az összehasonlításnál Greguss is »*téves alapra* helyezkedett, a mennyiben nem a mondára, hanem Arany Toldijára támaszkodott;« (15. lp.) »a testvérgyűlölet és a húszolga — *merőben elhibázott* összehasonlítások«, holott »összehasonlítást csakis lényeges vonások alapján *szabad* eszközölni és soha a mellék-körülmények alapján«. 16. lp. (Ki hitte volna, hogy ezt a közérvényű igazságot Greguss nem érte föl szegény eszével!) Heinrich »mintha maga is érezné véleménye *valószínűtlenségét*«, 17. lp. (Hogyne érezné, mikor maga megmondja, hogy »csak szerény adalékot« kíván adni s épen nem hiszi, hogy ezzel megfejtette a kérdést.) Szóval, valamennyinek az a baja, hogy nem tudták 1854—1879-ig kitalálni, mit fog Szilády fölfedezni 1882-ben! S midőn lámpával kezében, bűnül olvassa fejökre, hogy sötétben botorkálnak, ugyanabba a hibába esik, a mitől a bevezetésben maga óvta tanítványait. — Ezek után a 30. lapon áttér Arany trilógiájának fejtegetésére. Ismerteti keletkezése történetét, fogadtatását, majd az egyes résznek tartalmát, a cselekvény és jellemzés módját; végül — sok ismétléssel — újra előveszi az egyes személyek jellemrajzát, s utoljára — röviden — vizsgálja az előadás, nyelvi és verselés sajátosságait. A kezdő író mohó ítéletvágya itt is többször előtör (különösen a Toldi-szerelme gyengéinek fölfedezésében!), de a mennyiben a szerző szorgalmasan egybegyűjti az eddigi vizsgálatok eredményeit, tanulmánya alkalmas tájékoztató a kérdés irodalmában.

B. F.

VEGYES FÖLJEGYZÉSEK.

Schaller Jakab budai könyvtáros 1512-ben, Velenczében újra kinyomatta az először 1475-ben Augsburgban kiadott *Postilla Guillermi super Epistolas et Evangelia etc.* cz. könyvet. Ennek egy példánya hajdan Blasius literatus de Serench-é, majd a sz.-lőrinczi pálosoké volt, ma pedig az Egyetemi könyvtaré. A bőrrrel bevont fatáblák papírral borított belső oldalán új testamentomi sz. történetekre vonatkozó két soros latin versek, a címnap elé kötött levélen s a címlapon részint ily versek, részint betegségekre szóló ráolvasások vannak feljegyezve latin s magyar nyelven; a könyv végéhez kötött levélen egy rövidebb s egy hosszabb gyónó formula van *Communis confessio* címmel, magyar szöveggel és *Salve Regina* címmel magyar szövegű imádság. A hosszabb gyónó formulának ama szavai: *bűnes vagyok régi nagy sok bálvány-imádásban*, valamint a *Salve regina* című imádságnak travestálása világosan mutatja, hogy a szerző vagy leíró már a reformáció híve volt. A tétovázó helyesírás kétségtelenül elárulja, hogy a XVI. század első felében írtak, lehet hogy éppen Szerencsi Balázs által. Az első formula félben maradt, a második teljes. Ennek eme szavaira: *epejts meg az én megromlott természetemet*, a könyv utolsó lapjának alján, valamint az ezzel szemben levő lap alján is ez a mondat van feljegyezve: *Epjche meg hennenk az meg romlot természetet; a mire szintén XVI. századi (katholikus) kéz ezt a megjegyzést teszi: ic azt akarna hogj az farkafjjs Jol laknek az barannakjjs ne lenne hejja*. A lapok szélén sz. írásbeli helyek magyar fordítását találjuk, a cím hátlapján pedig a következő két ráolvasást, az odajegyzés idejével együtt:

En Wram mindenható Ur iftenfegh, en nekem ez maý | napon zamban wagyon dragalatos zent tettet zent | wered, en ký wezem zambol, ketthe zeghem az | felet hagiom magamnak felet adom az en | wramnak es ellenfeghemnek hogy en w ellothók | legiek ollian kedwes ollian örwendetes mint az edes | anianak az w magzatia volna.

En wram mindenható wr iftenfegh Imar en ez wilagh | beli b. p. közönfeghes nepeknek mind appraianak nag . . . . | meg köthóm nielwöket lato zömöket gondolo zýwek . . | kegyetlen kötelwel az (?) famfomnak giwrwiwel, hogi | fenký en ream ne zolhaffon ne fondolhaffon iftennek | mondom Ighéfwel bodog azzonnak hatalmawal. Annis 1516.

Nota. Que mulier non potest parere masculum vel feminam, | debet scribere istas literas et debet ligare ad | ventrem parientis et statim pariet sine dolore, | si quis quum ligat tunc vnum Pr nr et vnum Ave | et Credo ligat. Sequitur + Elizabet + peperit + Sanctum | + Joannem + Baptistam + Anna + peperit + matrem + domini | + nostri + Jesu + cristi + sine + dolore + conjuro + te + Infans + | per patrem + et filium + et spiritum + sanctum + ut + sive + sis + | masculus + sive +

femina + sive + sis + vivens + sive + mortuus + | venias + ad lucem +
xpi + Infans + veni + foras + locum + aperu . . | + et eduxit + eum.

Alia. Domini est terra etc. Hunc | Psalmum debet scribi et poni
sub pede dextra et statim pariet. |

Sequitur alia de morbo caduco.

+ Ebrum + Intebrum + Critio + merit + Pal + Pater + ventus +
fil . . . | + remedium + spiritus + sanctus + custodi + famulum + tuum N.
vel anc . . . . . |

Contra morbum kaducum. Ecce vidimus eum non hab . . . . . |
requiem In cena domini In matutino etc. Oratio. O Jesu criste salu. | mundi
propter hec verba et per tuam amarissimam passionem lib . . | me famu-
lum tuum N. de morbo caduco et ab alyis infirmitatibus | ut dign . . ti.
laudare in omnibus diebus et noctibus vite mee. | O sancte Valentine
episcopo martir et pontifex ora pro me famulo | tuo N.

Contra venenum kaducum. Stetit vnda | fluxus congregate sunt
abissi in medio matris.

Contra | mundum morbum. Elim, melim zelim, vnum pr. nr.
Ave . . | credo. — Item in lingua greka: Inola + farus + Ibas + Ibol | +
gargary + gargalay + In + nomine + patris + et filij + et + spiritus s . . . . .

Contra eundem morbum. Wr iften mit monda w . . | mit paranchola
miglen Wr iften az magas kereztfan meg f . . . . . | es az ew fzywet
altal eklelwen es meg mar . . | ew benne harom czep wer, fel haga
szent Janos apaftal . . | ziz zonnionk sziz marianak karya ala ada, az
magas kerez | farol leweven, mikepen azkorth az filoh meg nem Indul . . |
iftennek paranyolatiaual mondom es bodod azzonnak hatal . . . . . | hog te
benned N. meg alhallon az korfagh, Adait . . | + guet + guttaury + habet +

Contra eundem morbum. . . . | factus Jesus In agonia prolixus
orabat et factus est sanctor . . (?) | sicut gutte fanguinis deaureatis (?)
In v. um p . . . . .

Contra morsum rabidi canis ad oblatam vel ad panem. | Sequitur:
zaro zarabia zarabifita zarabuntur alem . . | Palem In alenti es.

Communis confessio.¹

Gyonom teneked en edes iftenem mint wramnak | atyamnak terem-
tömnnek, szerető meg | waltomnak, edes wdwezeytömnnek, wagiok | bwnes
te szent iftenfedgednek, szomban gonoz | gondolatomban czelekedetemben,
nem (?) latasomba, | kerlek thegedet mint edes iftenemem wramat | atyamat
teremtemet, szerető meg waltomath | es wdwezeytömet Bochalfad meg az
en | bwneimet az te fiadnak Jesus criftusnak | halalanak irdemeerth. Es
aggýad nekwnk | az te zent aýandekodat hog kýnek altala zeret | heffwnk
tegedet mindeneknek felette es attiank | fyat mint mynnen magonkat,
kerlek tegedet — — —

¹ V. ö. Gyöngyösi-c. 61. l. — Virginia-c. 1—13. l. — Vitkovics-c. 24—36. l. —
Érsekujv.-c. 265—267. l.

Mykeppen kell Istenhez meggyonni.

Gyonom teneked en edes iftenem mert te wag | ennekem teremtem,
 en edes meg waltom wagiok Bwnes te szent Istenfegednek wakfagom-
 ban, | hÿtetlenfegemben, ketfeges woltomban, regÿ nagy | fok balwanÿ
 Imadafomban, te szent newedet | bwzgo lelekel segitfegwl nem hÿwafom-
 ban, | halaadatlanfagomban, te szent Igedet bwzgo | lelekkel nem tanwla-
 fomban, es minden | engedetlenfeghembem, gonoz zomban, zandekomban, |
 latafomban, hallafomban, Iregfegemben, ragalmas | woltomban, zÿtkos
 atkos woltomban, harag | tartafomban, hamiffan hitemet mondafomban, | te
 szent parancholatidat meg nem tartafomban | es mindennemw gonoz
 Bwneimben, hagiom | Bwneffe magamat zanom banom minden | gonoz
 bwneimet, De kerlek tegedet mint | wramat atiamat Teremtemet, es
 edes meg | waltomat, Az te szent fiadnak mÿ wrwnk Jefus | Chrÿfnak
 szent halalaert szent were hwilafa | ert leÿ Irgalmas, legÿ kegielmes
 ennekem | szegin Bwnes embernek, Bochafd meg az en | Bwneimet
 wÿlagofycz meg engemet, szent lelek | iftennek ayandekawal, wÿgaztalÿ
 meg enge | met es epeÿcz meg az en meg romlotth | Termezetemet,
 hogy az en bwneimet Igazan | gwlelheffem, Teged örök iften mindenek-
 nek | felette zereheffelek es fele Baratomat | mint ennen magamat Aggyad
 wram iften hog | rendelheffem, az en eletemet atte zent parancho | latÿd
 fzerent es elheffek ez wÿlagon teneked | . . . . . fegedre fele baratonnak
 eleo mentere | . . . . . nekem Idweffegemre, aggyad hogÿ | zolgalhassak
 teneked, mind holtom napÿglan | es holtom wtan, mennÿorzagban tege-
 det | lathaffalak es örökke dÿchÿrhesselek Amen.

Salve Regina.*

Wdwez leg menÿeÿ Jefus criftus Irgalmaffagnak | kÿrallia elet edeffeg es mÿ re-
 Idwez leg, The hozzad kÿaltwnk : | Ewanak zam kÿ wetet fiaÿ, [menfegwnk |
 te hozzad sohazko | donk ohajtwan es firwan ez siralamnak | wölgéböl
 No azert mÿ közben Jaronk Jefus | az te kegielmes zemeÿdet mÿ reank | fordÿchad:
 es az te aldott zent atÿadnak | orchaÿat Nekwnk ez zam | kÿwetes wtan meg
 O kegielmes | o Irgalmas o edes Jefus criftus. | [mwtaffad,

Wdwez leg örök atÿa iften egietlen eg mÿ | menÿeÿ szent attyank
 Könyörwl mÿ raÿtwnk | es wÿg minket az te ifmeretdre
 Kÿnek Igaz | ifmerety is örökke walo elet es wegghetetlen | nag Bodogfag |

Wdwez leg aldott Jefus cristus eggietlen eg meg | waltwnk es közben
 Jaronk atÿa iften elöt | effedezzel az mÿ Bwnwnkert, es ag nekwnk |
 Igaz hÿtet. Igaz feÿedelmeth es mÿnden | nepk között Bekeffeget. |

* Salve regina, mater misericordiae
 Vita, dulcedo et spes nostra, salve.
 Ad te clamamus exules filii Hevae.
 Ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrimarum valle.
 Eia ergo advocata nostra, illos tuos misericordes oculos ad nos converte
 Et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exilium ostende,
 O clemens, o pia, o dulcis virgo Maria.

A következők, — úgy látszik a *Veni creator spiritus* kezdetű himnus szem előtt tartásával irattak.

Wdwez leg szent lelek wriften, wýgaztalo es | wriftennek Ajandeka
gerýezd fel (lelkwnkben) szyvönkben Bwzgofigos szerelmednek tüzet
hog mind | holtýg az Igaz hýtben mý meg maradhaffwnk |
es örök eletet býrhaffwnk : Amen. |

Eorök mindenható Wr iften ký minden fetetfegnek |
wag kegies megwýlagofeytoýa wýlagofycz meg |
az mý zýwönket hog az te zent Igedet ertheflwk |
ertwen meg tarthaffwk ký legien az te zent fýadnak |
newe djcheretyre, es nekwnk lölkwnknek Idwesse- |
(gwnkre)-gere mind örökken örökke Amen. |

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE.

Képes díszmunka a művelt közönség számára. Szerkeszti *Beöthy Zsolt*. E cím alatt egy nagyszabású munka első füzete jelent meg márczius közepén. Bevezetést »Irodalmunk és irodalomtörténetünk« címmel a szerkesztő írt; utána Réthy László »A magyar nemzet őskoráról«, Simonyi Zsigmond »A magyar nyelv eredetéről«, Erdélyi Pál »A pogánykori költészet emlékei«-ről értekezik. A füzetet tízenkét szöveggép s két műmelléklet díszíti, melyek közül, mint a könyvnyomtató ipar meglepő sikerű alkotása, különösen kiválik a Képes Krónikából vett könyvíró barát egy S initialéban, 8 színnel és aranyozással, továbbá a Halotti Beszéd, melynek ennél hívebb hasonmása még sehol sem jelent meg. Ez a kezdet mindenesetre kedvező előjel s a munka annál szívesebb fogadtatásra találhat, mert régen érzett hiányt lesz hivatva pótolni. Az utóbbi évtizedekben örvendetesen föllendült irodalomtörténeti kutatás számos új anyagot hordott egybe s dolgozott fel a részletekben, de az összefoglaló rendszeres munkák legnagyobbbrészt csak iskolai használatra készültek. Nagy szükség van tehát olyan nagyobb munkára, mely a kutatás fontosabb eredményeit felhasználva, a kiválóbb irodalmi irányokat és írókat művelődéstörténeti keretben, inkább elbeszélve, mint kritizálva, élvezhető előadásban ismertesse, s érdekessé és tanulságossá tegye az irodalmi s művészeti vonatkozású emlékek hozzáadásával. Az az írói szövetség, mely e munkára vállalkozott, az első füzetből ítélve, teljes tudatában van feladatának. A munka további folyamára s berendezésére tájékoztatóul közöljük a szépen fogalmazott előrajzból a következőket: A magyar irodalomtörténet képes kézikönyvét indítjuk meg. A nagy magyar közönség számára írjuk, melynek rég szüksége van rá. De szüksége van egész nemzeti művelődésünknek is arra, a mire vállalatunk törekszik: hogy irodalmunk ismerete, szeretete, ápolása terjedjen és erősödjék. Még pedig erősödjék történeti alapon, a melyen állunk s a mely haladásunkat is biztosítja. A magyar szellem története és hősei: nemzeti erősségünk és iskolánk. — A nagy közönségnek írunk. Előtte

kivánjuk megvilágítani nemzeti eszményeinket, a mint irodalmunk történetében megjelennek és fejlődnek: az ezredik év magyarjának bemutatni az ezer év magyarjának lelkét. Közönségünk ismereteit gyarapítani és rendezni törekszünk, ízlését fejleszteni és nemzeti érzését erősíteni. Sem célunkat, sem közönségünket nem tévesztve szem elől: az irodalomtörténeti tudomány jelen színvonalán alaposság mellett előadásban nemesebb értelmű népszerűsége törekszünk. Arra, hogy könyvünket a mívelt közönség minden osztálya haszonnal és gyönyörűséggel olvashassa. — A könyvet a magyar irodalomtörténet kiváló munkásainak egy nagyobb társasága írja. Így egyfelől minden egyes czikk oly szakember tollából kerülvén, kinek sajátlagos tanulmányai körébe esik az illető tárgy: megbízhatóság és alaposság tekintetében a vállalat készültének ez a módja a legnagyobb biztosítékot nyújtja. Másfelől, kiváló írók közreműködése által, a munka érdekes és becses emléke lesz irodalomtörténetírásunk jelen állásának. — Köre: a szorosabb értelemben vett nemzeti irodalom. Tehát első sorban a költészet s mellette a tudományoknak oly ágai és képviselői, kiknek a nemzeti művelődésre jelentékenyebb és általánosabb befolyásuk volt: szónokok, történetírók, bölcselkedők, nyelvészek. A tárgyalás formája lehetőleg biografikus lesz: munkáik kapcsolatosra mutatva be fontosabb életrajzi adataikkal s koruktól vett és korukra gyakorolt hatásukkal. A tárgyalás egész jelleme inkább ismertető, mint bíráló. Az egyes korok történetét művelődéstörténeti bevezetések nyitják meg. Ezen kívül a művelődési életnek fontosabb s az irodalommal szorosabban kapcsolatos mozzanatait (iskolák, könyvtárak, könyvnyomtatás, hirlap-irodalom, művészet) külön czikkek tárgyalják. — *A munka gazdag és díszes illusztrációkkal jelenik meg: külön, részint színes képekkel és a szövegbe nyomott rajzokkal.* Miniatúrák és kódex-lapok, czím-rajzok, régi nyomtatványok és illusztrációk, kéziratok és aláírások másolatainak, arcképeknek s az irodalomtörténet tekintetében emlékezetes tájak és épületek rajzainak gazdag, hű és művészi kivitelű sora fogja díszíteni. A képek összeválogatásánál fő szempont, hogy a szövegre tanulságosak legyenek. — A nagy munka dolgozótársai: Alexander Bernát, Angyal Dávid, Badics Ferencz (egyszersmind segédszerkesztő), Ballagi Géza, Bayer József, Bánóczy József, Erdélyi Pál, Fraknoi Vilmos, Gyulai Pál, Háhn Adolf, Haraszti Gyula, Hegedűs István, Horváth Cyrill, Imre Sándor, Jancsó Benedek, Kardos Albert, Kelemen Béla, Lánczy Gyula, Marczali Henrik, Négyesy László, Péterfy Jenő, Rákosi Jenő, Réthy László, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula, Sebestyén Gyula (dr.), Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Széchy Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Szinyei József (id.), Szinyei József (dr), Takáts Sándor, Vadnai Károly, Váczy János, Zichy Antal. — Az egész könyv 45—50 ívre fog terjedni s két-három íves havi füzetekben adatik ki, úgy hogy egy év alatt az egész mű be legyen fejezve. Minden egyes füzet ára 40 krajczár, s így a 18—20 füzeté legfeljebb 8 frt. Az előfizetési összegek a kiadó »Athenaeum« r. társaság könyvkiadó hivatalába (Budapest, Ferencziek-tere 3. sz.) küldendők.

SZEGEDI GERGELY ÉNEKES KÖNYVE.

A M. T. Akadémia előfizetést hirdetett Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-dik évi kiadásának újból eszközzendő kinyomatására. Az egyetlen példánynak ez a sokszorosítása oly módon fog történni, hogy az előfizetők hű másolatot nyernek a teljesen ép könyvről. XVI. századi Énekes könyveink és egyházi költészetünk ismertetésére nézve ez a legsikeresebb út, mert míg Huszár Gál Énekes könyvének (1574-ből) egyetlen, a bártfainak (1594-ből) egy teljes és egy igen csonka, Bornemisza Péterének (1582-ből) öt, itthon létező, az 1579. és 1590. évinek egy-egy csonka példánya, kevés ember kezén fordulhat meg: addig a boroszlói könyvtár tulajdonát képező 1569-ik évi unicum hű másolata ezzel a móddal mindenkinek birtokába juthat, mindenki maga vizsgálhatja s nem lesz kénytelen vizsgálódásai közben a mások vélekedésével beérni. — A tovább kutatásra elég okot szolgáltat maga a címlap, melyen az olvasható, hogy ez az Énekes könyv mostan jobban egyben szedegettetött és megőregbítettött, Sz. Gergel általa megemendáltattott. Ez a kiadás jelent-e meg ezzel a címlappal először, vagy ezt megelőzőtt kiadás vagy kiadások egyszerű lenyomatával van dolgunk? Vannak, a kik azt hiszik, hogy »Szegedi Gergely az 1562-dik éven túl már nem élt« s azok lehetetlennek tartják, hogy az 1569-dik évi kiadásra vonatkozhassanak a címlapon mondottak. Lehet, hogy Szegedi 1569-ben már nem élt, de az bizonyos, hogy a LXXI. Psalmusból »Úristen légy most mivélünk« kezdetű éneket Sz. G. 1563-ban, a XXXIV. Psalmusból pedig »Mikoron David Saul előtt futna« kezdetű éneket 1564-ben szerezte. Ezt bizonyítja mind az 1569-iki, mind a más esztendőbeli csonka kiadás, valamint a megint más kiadásokból fenmaradt töredékek, melyekben a G. Sz. mind a két ének felett ott áll. Egyik Németi Ferencz, másik Mágocsi Gáspár nevére szerezte Sz. G. által. — A mi a *megőregbítettött* kifejezést illeti, arra nézve meglehetősen tájékoz bennünket Sz. Ujfalvi Imre, a ki 1602. évi kiadása előszavában írja, hogy »ez ideiglen csak ez it valo (debreczeni) Typographiában-is egy-nehányszor nyomtattott ki ez Énekes könyv, mely az Graduallal az Templomba szokott vittteteni. Találtam olyanra-is, az mely, de *csak igen rövideden*, ez előtt negyven esztendővel nyomtattott«. Ez alatt 1562. évi kiadást kell értenünk, a mi már szintén Szegedi G. debreczeni papsága idejére esik. Ez volt-e az ő első kiadása, vagy ő ezt a másét őregbítette? ma még nem tudhatjuk. Az 1569-dikről nem mondható, hogy csak igen rövideden nyomtattott volna. Hogy csak a debreczeni typographiában is egynehányszor nyomtattott ki ez az Énekes könyv, mutatja az, hogy az Akadémiai könyvtár csonka példánya, a N. muzeumi 4 levélnyi töredék, az erdélyi muzeumbeli maradványok, mind más-más kiadásnak a részei. Sz. Ujfalvi adatait különben sincs okunk kétségeseznek tartani. Gálszécsi István Énekes könyve töredékének s Huszár Gál 1574-diki Énekes könyvének felfedezése teljes hitre méltók gyanánt tünteti fel azokat, úgy hogy Kálmáncsehi Márton 1559 előtt és Huszár Gál 1560-ban (Debreczenben) kiadott Énekes

könyveit, azokra támaszkodva bizvást kereshetjük. — Szegei Gergely Énekes könyvének kiadásait az eddig előkerült egyetlen ép és egy csonka példány s két töredék nyomán így sorozhatjuk: 1. Az 1569-dik évi unicum. 2. Az Akad. könyvtár csonka példánya 1569—1574. 3. A M. N. Muzeum 4 levélnyi töredéke 1574—1579. 4. A Szegei nevét már nem viselő 1579. évi kiadás. 5. Az Erdélyi Muzeum töredékei 1580—1590. 6. Az 1590. évi kiadás.

Szegedy G. Énekeskönyvének ebből az új kiadásából, a debreczeni ev. ref. egyháztanács 50 példányra fizetett elő. Követésre méltó nemes példa-adás!

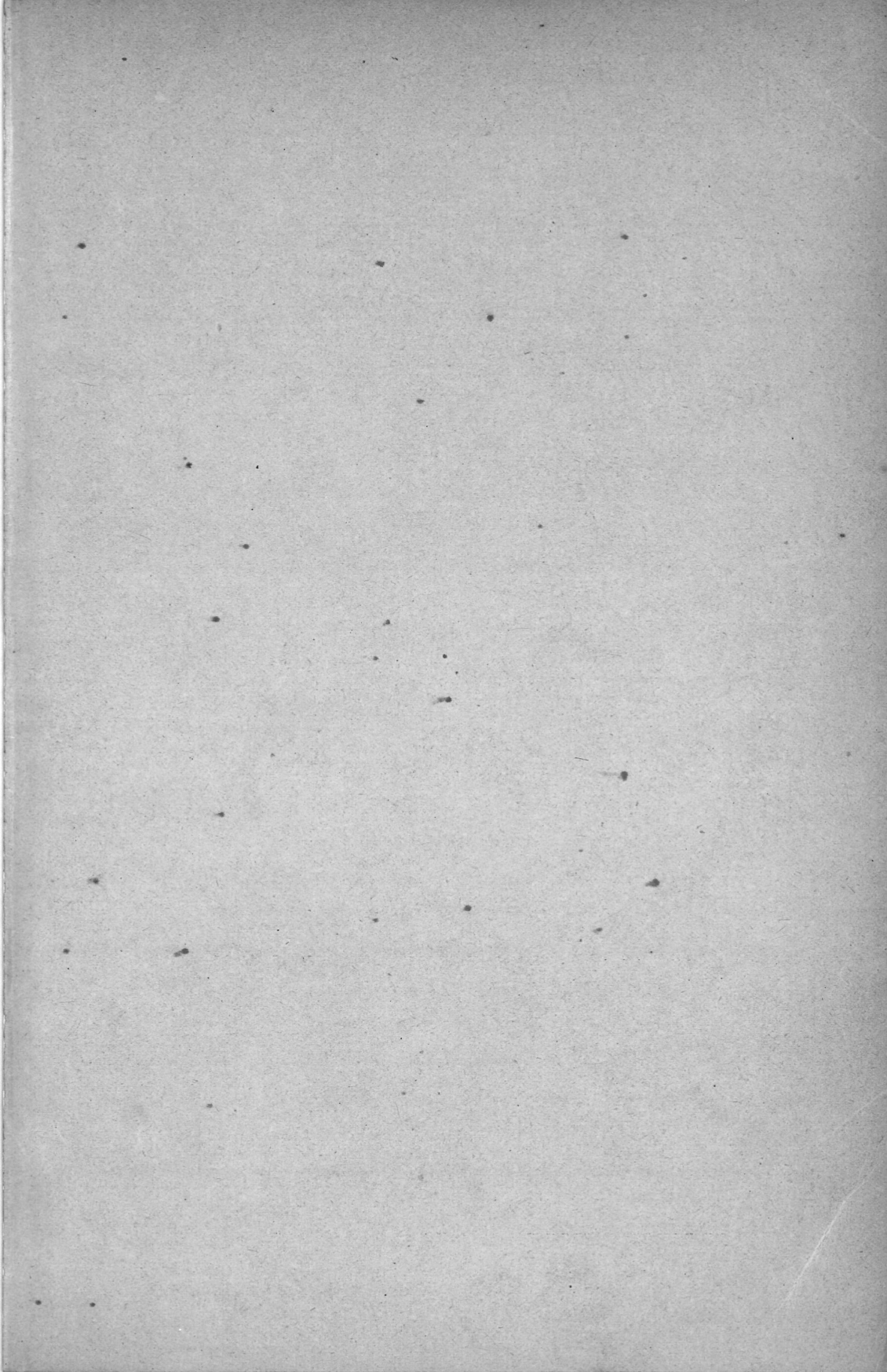

REPERTORIUM.

- Abonyi Lajos.* A lányasszony. Népszínmű 3 felv. Ism. Sólyom Ferencz Föv. Lap. 29. sz.
- Ágai A.* Igaz történetek. Budapest, 1893. Ism. Robin. P. Napló 17. sz.
- Alvinczy-Bariss Sándor.* A francia sajtó. Egyetértés 6. sz.
- B. J. Tóth Kálmán, Rónay István és a Pester Lloyd.* Föv. Lap. 25. sz.
- Barabás Abel dr.* Petőfi kedélyvilága. Délmagyar. Közl. 5. sz.
- Baróti Lajos.* Petőfi születéséről. Vasárnapi Ujság 1. sz.
- Baróti Lajos dr.* Petőfi pesti lakásai. Vasárnapi Ujság 1. sz.
- Benedek E.* Történetek a gyermekszobából. 1893 Ism. Jakab Ö. Fövár. Lap. 13. sz.
- Beöthy Zsolt.* Széchenyi és a magyar költészet. Akad. Értesítő 64—105. l.
- Berczik Árpád.* Mai divat. Vigj. 3 felv. Ism. Keszler József. Nemzet 49. sz. — Robin. P. Napló 54. sz. — Ambrozovics D. Egyetértés 49. sz.
- Rogdányi Mór.* Pupák úr viselt dolgai. Budapest, 1892. Ism. rd. Föv. Lap. 3. sz.
- Bognár Tcsifl.* Idegen eredetű népmeséink. Kath. Szemle 30—49. l.
- Botond.* A gyermekirodalom. Magy. Szemle 1. sz.
- Cseréi József.* Jászai Elektrája. Délmagyar. Közl. 18., 20. sz.
- Cserhalmy H. Irén.* A francia romanticizmus a magyar drámairodalomban. Ism. Dr. Váli Béla. Magyar Állam. 22. sz.
- Dóri.* A tétovázó és Recidiva. Magánjelenetek 1—1 felv. Ism. Keszler J. Nemzet 14. sz. — ik. Bud. Hirl. 14. sz. — Ambrozovics D. Egyetért. 14. sz. — Ambrus Z. Magyar Hirl. 14. sz. — P. Hirl. 14. sz.
- Duka Tivadár.* Néhány szó az angol Biblia-társaságról. Téli Újság 14. évf. 5. sz.
- Egy magyar nóta története. (»Styriában, Ajk faluban az történt« . . .) Veszprém 6. sz.
- Endrődi Sándor.* Petőfi. Föv. Lap. 1. sz.
- Erdélyi Gyula.* A »Toloncz« meséje. (Igaz történet.) (Visszaemlékezés Tóth Edére). Magy. Szemle 4. sz.
- Gyermek-irodalom. *Botond.* Magy. Szemle. 1. sz.
- Gyurits Gyula.* Egy loyális szerkesztő 1849-ben. Magy. Állam 6. sz. (Danielik Jánosról).
- Hegedűs István.* Élet és irodalom. Fövár. Lap. 19. sz.
- Helvey Laura.* A romanticizmus a színpadon. Magy. Szemle 2. sz.

Közli: *Hellebrant Árpád.*

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS
AZ
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK
HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénztalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

Sajtó alatt van:

ATILLA BIBLIOGRAPHIÁJA
BALLAGI ALADÁRTÓL.

— Számos képpel ellátott amateur kiadás. —

Tartalma: 1. Az Atillára vonatkozó kéziratok, a modenai, velencei és párizsi codexek első részletes leírásával. 2. Az Atilláról szóló összes nyomtatványok 1472—1893. (Idevágó bármily jelentéktelen adalékot is, 1893. márczius végéig, köszönettel venne a szerző.)

A mű 100 példányban, magyar és olasz nyelven jelenik meg. Könyv kereskedésbe nem jut. Minden egyes példány számozva lesz, s előleges értesítés esetén, a tulajdonos neve is belenyomatható. Előfizetési ára 5 frt, mely a szerzőhöz küldendő.

A SZÉKESI
GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD

1470—1835.

EREDETI KÉZIRATI KÚTFÓKBÓL IRTA

THALY KÁLMÁN.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

Harmadik kötet: 1703—1706. Ára 7 forint.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti

PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya m. év elején a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított, hogy e tudományok irodalmi fejlesztését ezzel is előmozdítsa. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénztalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak (Magyar Tud. Akadémia palotája) czimzendők.